

Gevulde Stilte

Stiltepraktijken in het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië

*Hanny Röhm (van Veen)
HBO Theologie – Christelijke Hogeschool Ede
23 mei 2014
Begeleider: dr. T. van de Lagemaat
Beoordelaar: drs. H. J. de Bie Jr.*

O Gij die wilt ontmoeten
wie vragen naar uw wil,
zie hoe wij aan uw voeten
zitten en luistren stil.
Geef dat tot U, o Heer,
't woord van uw welbehagen
niet ledig wederkeer',
maar dat het vrucht mag dragen,
uw grote naam ter eer.

Gezang 326: 5 (Jan Korytansky, vertaling Ad den Besten)

SAMENVATTING

Dit onderzoek naar stilte en stiltepraktijken in protestantse stiltehuizen en in de theorie is uitgevoerd in opdracht van het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië. Doel van het onderzoek is om aanbevelingen te doen voor een programma voor gasten die individueel een paar dagen in stilte in het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië te gast zijn en om het bestaande programma van de georganiseerde stilteweekenden te evalueren. Daarnaast wil het project een theologische onderbouwing geven ten aanzien van stilte en stiltepraktijken.

Stilte, zoals het in dit project wordt verstaan, is binnen de christelijke spiritualiteit te plaatsen. Spiritualiteit kan worden gedefinieerd door drie kenmerken: praxis, relatie en verandering (Kick Bras). Deze kenmerken zijn gebruikt bij het denken over en bij het onderzoeken van stilte en stiltepraktijken. Om in het advies aan te sluiten bij het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië is er informatie bestudeerd over de cultuur en geestelijke wortels van het huis. Vervolgens is er kwalitatief onderzoek gedaan in het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië en in zes andere protestantse stiltehuizen. Drie ervan in Nederland, twee Diaconessenhuizen in Duitsland en één in Zwitserland. Dit onderzoek heeft plaatsgevonden vanuit het perspectief van de begeleiders van de stiltepraktijken.

Uit het onderzoek blijkt dat de visie op begeleiden en de context van de stiltehuizen van wezenlijke invloed is op de wijze waarop het programma van de stilte wordt aangeboden en begeleid. Een belangrijke aanbeveling betreft het formuleren van een visie op stilte, stiltepraktijken en het begeleiden van stiltepraktijken. Deze visie dient zicht te vertalen in de programma's en de wijze van begeleiden van het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië. Daarnaast worden nog enkele andere aanbevelingen gedaan.

VOORWOORD

De keuze om bij het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië af te studeren rond het thema stilte verbindt een aantal thema's die mijn leven hebben bepaald en die ook vandaag nog mijn leven beïnvloeden. Na mijn eindexamen (VWO, 1988) heb ik een diaconaal jaar in een christelijk conferentiecentrum in Duitsland gedaan. Daar droeg ik tijdens werktijd diaconessenkleding. Dit en ook latere ervaringen met Duitse diaconessen hebben gemaakt dat ik altijd geïntrigeerd ben geweest door diaconessen. Daarnaast ben ik door de geloofsopvoeding van mijn Duitse moeder bekend met en mede gevormd door het Piëtisme. In de periodes dat ik in Nederland gewoond heb ben ik altijd lid geweest van een kerk binnen de gereformeerde traditie. Ook het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië is in deze beide tradities geworteld. En ten slotte is stilte, in de vorm van stille tijd, voor mij een belangrijke en waardevolle praktijk in mijn geloofsleven. Deze achtergrond bepaalt hoe ik in het leven sta, hoe ik dit afstudeerproject heb vormgegeven en welke theologische en praktische keuzes ik heb gemaakt.

Bij het tot stand komen van dit rapport is een aantal mensen betrokken geweest, die ik graag wil bedanken. Allereerst wil ik dhr. F. van Holten, zr. Anneke Kempers en zr. Gerda Bieshaar bedanken voor de mogelijkheid om bij het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië af te studeren. Dhr. F. van Holten wil ik bedanken voor zijn enthousiasme en voor het aanscherpen van het onderzoek en van de verslaglegging. Ik dank zr. Anneke en zr. Gerda voor hun meedenken in het proces en zr. Anneke voor haar aandeel in het mooie stilteweekende dat ik heb meegemaakt. De begeleiders van de stiltepraktijken in andere huizen wil ik danken voor de interviews. En ik dank Teus van de Lagemaat als begeleider vanuit de Christelijke Hogeschool Ede. Op prettig kritische wijze heeft hij mij begeleid en heb ik veel van hem geleerd.

Ik hoop dat dit onderzoek bij mag dragen aan een door Gods Geest gevulde stilte voor de gasten van het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië.

Hanny Röhm (van Veen)

Zeist, mei 2014

Inhoudsopgave

SAMENVATTING	3
VOORWOORD.....	4
1 INLEIDING	7
1.1 Aanleiding.....	7
1.2 Vraagstelling en doelstelling	7
1.2.1 De algemene onderzoeksvraag.....	7
1.2.2 Doelstelling	7
1.2.3 Deelvragen	8
1.2.4 Begripsbepalingen	8
1.3 Verantwoording en leeswijzer.....	9
2 HET ZENDINGS-DIACONESSENHUIS BETHANIË	10
2.1 Inleiding	10
2.1.1 De gemeenschap van Zendings-Diaconessen	10
2.1.2 Missie	10
2.2 Het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië – Verleden en heden.....	10
2.2.1 Opwekking in Oost-Pruisen.....	10
2.2.2 De geschiedenis van het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië	11
2.2.3 Het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië vandaag	12
2.3 Theologische wortels van het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië.....	12
3 THEORIE	14
3.1 Inleiding	14
3.2 Stilte.....	14
3.2.1 Wat is stilte?	14
3.2.2 Stilte in een christelijke context – Gevulde stilte	15
3.3 Spiritualiteit	15
3.3.1 Spiritualiteit – Algemeen	15
<i>Excurs: Het verlangen naar spiritualiteit in een rusteloze samenleving</i>	15
3.3.2 Christelijke spiritualiteit	16
<i>Intermezzo</i>	18
3.4 Stilte in de bijbel.....	18
3.5 Stilte in de kerkgeschiedenis	20
<i>Excurs: Negatieve theologie en Openbaring</i>	21
3.6 De eigenheid van de mens in de spiritualiteit.....	22
3.7 Begeleiding – Geestelijke begeleiding of pastoraat?	23
4 ONDERZOEKSONTWERP	25

4.1 Inleiding	25
4.2 Domein en steekproef	25
4.3 Semigestructureerde interviews	25
4.4 Uitwerking en analyse	26
4.5 Verantwoording van de uitvoering	26
5 RESULTATEN	28
5.1 Inleiding	28
5.2 Dataverzameling en respons	28
5.3 Analyse van de interviews	28
5.3.1 Inleiding.....	28
5.3.2 De wijze van begeleiding	29
5.3.3 De context van de gasten.....	31
5.3.4 Voorwaarden aan de gasten	32
5.3.5 Stilte	32
5.3.6 Programma	33
5.4 Materiaal	35
5.4.1 Een map voor individuele gasten.....	36
5.4.2 Handreikingen ten aanzien van stilteactiviteiten	36
6 ADVIES	37
6.1 Inleiding	37
6.1.1 Verscheidenheid en rijkdom	37
6.1.2 Verschillende factoren die van invloed zijn op de vormgeving van stiltepraktijken	37
6.2 Advies	38
6.2.1 Formuleren van een visie op stilte en stiltepraktijken	38
6.2.2 Adviezen ten aanzien van de individuele stilte.....	39
6.2.3 Adviezen ten aanzien van de georganiseerde stilte	41
6.2.4 Overige adviezen.....	42
6.3 Slotwoord	42
BRONNEN	44
Bijlage 1: Projectplan.....	48
Bijlage 2: Organogram van het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië	55
Bijlage 3: Vragenlijst	56
Bijlage 4: Resultaten	66

1 INLEIDING

1.1 Aanleiding

"Retraites zijn populair. Even rust nemen, even los van alles komen. Niet alleen rooms-katholieke kloosters spelen in op de behoefte. Protestantse centra dienen zich evengoed aan en zien de vraag groeien." Zo begint een krantenartikel dat een paar weken geleden in het Nederlands Dagblad verscheen¹. Het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië in Amerongen is zo'n protestants centrum². Het biedt gasten de mogelijkheid om een aantal dagen in stilte door te brengen. Er zijn georganiseerde stilteweekenden met 's ochtends en 's avonds een ontmoeting rond een bepaald thema. Je kunt ook door de week op individuele basis in het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië te gast zijn. Dan bepaal je zelf hoe je de tijd in stilte vormgeeft.

Voor deze individueel vormgegeven periode van stilte bestaat geen programma. De gasten kunnen wel deelnemen aan de dagsluitingen van de zusters, ze kunnen een stiltewandeling en/of gebedswandeling maken en ze kunnen gebruik maken van een boekje³ dat bij het bidden wil helpen. Er is echter niet, zoals bij de georganiseerde stilteweekenden, een programma met activiteiten. In deze afstudeeropdracht wil ik het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië aanbevelingen doen voor een programma voor deze individuele gasten. De uitkomsten van dit project kunnen ook worden gebruikt om het programma van de stilteweekenden te evalueren.

Om deze aanbevelingen te kunnen doen heb ik de stilteactiviteiten binnen het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië geïnventariseerd, evenals de stilteactiviteiten in andere huizen waar gasten kunnen komen om een periode van stilte mee te maken. Daarnaast is het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië geïnteresseerd in een theologische benadering van stilte en stiltepraktijken. De aanbevelingen heb ik gedaan op basis van zowel het praktijkonderzoek als het literatuuronderzoek.

1.2 Vraagstelling en doelstelling

1.2.1 De algemene onderzoeksvraag

De algemene onderzoeksvraag luidt als volgt:

Welk advies kan het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië worden gegeven vanuit enerzijds de eigen traditie en anderzijds vanuit de evaluatie van haar eigen praktijken en die van andere stiltehuizen om de individuele gasten die een periode in stilte doorbrengen in het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië een programma te bieden? En welk advies kan gegeven worden voor het bestaande programma van de stilteweekenden?

1.2.2 Doelstelling

Dit afstudeerproject wil het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië een advies geven om een programma betreffende stilteactiviteiten voor de individuele gasten op te stellen en het programma voor de georganiseerde stilteweekenden eventueel aan te passen. Daarnaast wil het een theologische onderbouwing geven ten aanzien van stilte en stiltepraktijken.

¹ Geuze, S. (19-4-14). Behoeftte aan terugtrekken in klooster groeit. *Nederlands Dagblad*.

² In dit document wordt gekozen voor het begrip stiltehuis / stiltehuizen, zie 1.2.4.

³ Kimuli, M. (2001). *Effectief bidden. Voor wie verlangt naar een doorbraak in gebed*. Harderwijk: Highway Media.

1.2.3 Deelvragen

Om tot een antwoord op de onderzoeksvraag te komen zijn de volgende deelvragen geformuleerd:

1. Wat zijn de theologische wortels van het Zendings-Diaconessenhuis? Hoe is de traditie van het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië te typeren?
2. Welke visies zijn er binnen het christendom op spiritualiteit en waar zijn de stiltepraktijken in het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië en andere stiltehuizen binnen deze visies te plaatsen?
3. Hoe ziet het programma van stilteweekenden (of andere perioden) in het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië eruit? Welke stilteactiviteiten worden er aangeboden?
4. Hoe is dit in andere stiltehuizen betreffende stilteweekenden en wat betreft individuele gasten?
5. Wat is de essentie van de stilte zoals die gepraktiseerd wordt in de verschillende stiltehuizen (inclusief het Zendings-Diaconessenhuis)?
6. Welke aspecten en factoren ondersteunen de stilte in deze huizen?
7. Op basis waarvan onderscheiden zich deze stiltehuizen van elkaar en welke invloed heeft dat op de keuze voor de stilteactiviteiten en/of de programmering hiervan?
8. Welke voor de probleemstelling relevante stilteactiviteiten worden er nog in de literatuur (en op internet) gevonden?
9. Wat kan het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië van de andere stiltehuizen leren? Wat kan hen inspireren de eigen praktijken aan te passen, deze opnieuw te overdenken en nieuwe stiltepraktijken in te voeren?
10. Welke handreikingen kunnen het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië vanuit de literatuurstudie en het praktijkonderzoek naar de stilte worden gegeven wat betreft de visie op stilte en stiltepraktijken?

Een uitgewerkt projectplan is terug te vinden in bijlage 1.

1.2.4 Begripsbepalingen

Voor de begrippen in de onderzoeksvraag en in dit document worden de volgende definities gehanteerd:

Onder stilteweekenden worden gastenweekenden verstaan die in het teken van de stilte staan. Deze weekenden hebben een programma. Er is sprake van een groep gasten die het programma volgt. In dit document wordt dit ook georganiseerde stilte genoemd. Het kan daarbij ook gaan om een andere periode dan een weekende.

Onder individuele gasten worden die gasten verstaan die op individuele basis een periode in stilte in een stiltehuis te gast willen zijn. Wat het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië betreft gaat het dan dus niet om de gasten die bij de georganiseerde stilteweekenden aanwezig zijn. In dit document wordt deze stilteperiode individuele stilte genoemd.

Onder stiltehuizen worden huizen verstaan waar mensen terecht kunnen om een periode in stilte door te brengen.

Onder programma wordt hier het geheel van samenhangende activiteiten verstaan gedurende de periode van stilte die de gast dient in zijn of haar doel van de stilte.⁴ Onder stilteactiviteiten worden zowel de activiteiten verstaan die op het programma staan als de activiteiten die facultatief worden aangeboden.

⁴ Deze verklaring van het begrip programma komt mede voort uit de definitie van het woord in de Van Dale en op basis van de volgende website (12-5-14):
<http://www.twynstraguddeblog.nl/theovandertak/2011/02/definitie-van-programma.html>

Onder stiltepraktijken worden meer algemeen persoonlijke of gezamenlijke stilteactiviteiten verstaan.

Onder de eigen traditie worden zowel de theologische traditie als ook de gewoonten en praktijken van het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië verstaan.

1.3 Verantwoording en leeswijzer

Om het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië advies te kunnen geven is gebruikt gemaakt van de praktisch-theologische cyclus van de praktisch theoloog Richard Osmer⁵. Met deze cyclus worden verschillende kennisdomeinen met elkaar in verbinding gebracht om christelijke praktijken op een evenwichtige wijze te benaderen. Osmers visie bestaat uit vier kerntaken.

Allereerst is het belangrijk om te kijken wat er aan de hand is. Dit wordt de descriptief-empirische taak genoemd. Dat doe ik door oog te hebben voor de context van met name het Zendings-Diaconessenhuis, maar ook van die van de andere stiltehuizen. Wat is kenmerkend voor de stiltehuizen en voor het programma dat zij aanbieden? Daarnaast wordt er aandacht besteed aan het hedendaagse verlangen naar spiritualiteit. In de interpretatieve taak wordt gekeken waarom dit aan de hand is. Waarom is er aandacht voor spiritualiteit en stilte en wat hebben de sociologie, de psychologie en de kerkgeschiedenis hierover te zeggen. De derde en normatieve taak kijkt naar wat er aan de hand zou moeten zijn. Welke bijbels-theologische criteria bestaan er als het over stilte en stiltepraktijken gaat en wat men kan leren van goede praktijken elders? Ten slotte staat de pragmatische vraag centraal: Wat betekent dit nu voor het handelen? Het advies wordt vervolgens op basis van de inbreng van al deze perspectieven geformuleerd.

In Hoofdstuk twee verken ik de traditie van het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië. Hoe is het huis ontstaan, wat zijn de theologische wortels en welke werkzaamheden hebben de diaconessen door de jaren heen verricht. Hoofdstuk drie is een verslag van het literatuuronderzoek naar stilte en stiltepraktijken. Stilte wordt hier binnen de christelijke spiritualiteit geplaatst. Er wordt vanuit verschillende perspectieven naar stilte, stiltepraktijken en spiritualiteit gekeken. In het vierde hoofdstuk geef ik inzicht in het ontwerp en de uitvoering van het praktijkonderzoek. In hoofdstuk vijf zijn de resultaten uit het praktijkonderzoek weergegeven. Hier is te lezen hoe de verschillende stiltehuizen naar stilte kijken en hoe zij stiltepraktijken vormgeven en begeleiden. In hoofdstuk zes formuleer ik vervolgens op basis van het literatuur- en praktijkonderzoek een aantal adviezen voor het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië.

⁵ Osmer, R.R. (2008). *Practical Theology, An introduction*. Michigan - Grand Rapids / Cambridge: William B. Eerdmans Publishing Company.

2 HET ZENDINGS-DIACONESSENHUIS BETHANIË

2.1 Inleiding

Het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië is te vergelijken met een protestants klooster. De diaconessen die er wonen leven in dienst van God. Diacones betekent letterlijk 'dienares van God'.¹ Samen met de medewerkers en vrijwilligers vormen zij het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië. In het vervolg wordt Zendings-Diaconessenhuis Bethanië afgekort tot Zendings-Diaconessenhuis. In bijlage 1 is een organogram van het Zendings-Diaconessenhuis opgenomen.

2.1.1 De gemeenschap van Zendings-Diaconessen

Er zijn zeven werkende diaconessen en vijf diaconessen die in Elim wonen, het naast het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië gelegen verzorgingshuis. De gemeenschap van Zendings-Diaconessen kent een aantal onopgeefbare (voor)waarden voor de diaconessen: persoonlijke bekering, trouw aan het woord van God, roeping tot zijn dienst, bereidheid tot dienen en de opdracht het evangelie te verkondigen in woord en daad. De diaconessen brengen de eigenheid van de gemeenschap tot uiting door het vormen van een leef-, werk- en geloofsgemeenschap, de jaarlijkse bezinningsweek, het gezamenlijke gebed en bijbellezen, de dracht (die aanpasbaar is, maar niet afgeschaft wordt), en afzien van het huwelijk en van salaris.²

2.1.2 Missie

Ontvangen en doorgeven
met hart en handen

Het missiestatement van de gemeenschap luidt: "Ontvangen en doorgeven, met hart en handen". De diaconessen willen datgene wat zij zelf aan materiële en geestelijke zegeningen hebben ontvangen doorgeven aan hen die God op hun weg brengt.³

2.2 Het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië – Verleden en heden

2.2.1 Opwekking in Oost-Pruisen

De wortels van het Zendings-Diaconessenhuis gaan terug op een opwekking in Oost-Pruisen in het jaar 1894.⁴ Aan deze opwekking zijn de namen van de predikanten Carl Ferdinand Blazejewski (1862 - 1900) en Theophil Krawielitzki (1866 - 1942) verbonden. Een aantal jonge meisjes dat tot geloof komt, voelt zich geroepen om hun leven in het diaconale werk ten dienste van God te stellen. In 1899 ontstaat in Borken (Oost-Pruisen) onder leiding van Carl Ferdinand Blazejewski een Gemeinschafts-Schwesternhaus met vier jonge diaconessen. Na het overlijden van Blazejewski in 1900 neemt Krawielitzki zijn taken over en verhuizen de diaconessen naar Vandsburg (West-Pruisen, in het huidige Polen).⁵ Krawielitzki geldt als de eigenlijke oprichter van de Deutsche Gemeinschafts-Diakonieverband.⁶ Na de Eerste Wereldoorlog staan de zusters voor de keuze om de Poolse nationaliteit aan te nemen of naar Duitsland te verhuizen. Ongeveer driehonderd (van de inmiddels

¹ (12-5-14) <http://www.zdh.nl/identiteit/identiteit.html>

² (31-1-14) http://www.zdh.nl/images/documenten/Beleidsnotitie_2012.pdf

³ (31-1-14) http://www.zdh.nl/images/documenten/Beleidsnotitie_2012.pdf

⁴ (14-4-14) http://www.dgd.org/ueber_uns-geschichte-ueberblick.html

⁵ Pagel, A. (1974), *Wer mir dienen will. 75 Jahre Deutscher Gemeinschafts-Diakonieverband*. Deutscher Gemeinschafts-Diakonieverband GmbH.: Marburg/Lahn. Pag. 9-10.

⁶ DGD (1996), *Einem vielfältigen Auftrag verpflichtet*, Deutscher Gemeinschafts-Diakonieverband e.V.: Marburg. Pag. 2.

zevenhonderdtachtig^{7,8}) zusters kiezen voor een nieuw Vandsburg (in Duitsland). In 1920 - 1921 wordt in Elbingerode (in de Hartz) moederhuis "Neuvandsburg" gesticht.⁹ In de daaropvolgende jaren breidt het werk zich in Duitsland verder uit en worden er nieuwe moederhuizen gesticht. Het moederhuis in Vandsburg moet in 1945 vanwege de oprukkende Russische troepen worden opgegeven. De diaconessen vluchten naar het Westen en vinden in Lemförde (bij Osnabrück) een nieuw onderkomen (moederhuis "Altvandsburg").¹⁰

2.2.2 De geschiedenis van het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië

Het Zendings-Diaconessenhuis in Amerongen is gesticht door de Duitse diacones Johanna Bock (1892-1980).¹¹ Zij is verbonden aan het Duitse moederhuis in Gunzenhausen. Om gezondheidsredenen wordt zij in 1923 naar Nederland gestuurd om aan te sterken. Hier begint zij bijbelstudies te organiseren en te leiden in Amsterdam voor Duitse meisjes die in Nederland werken en die bij de EC-bond¹², een jeugdbond voor serieuze christenen, zijn aangesloten. Na de drie maanden die ze in Nederland moet aansterken, wordt haar werk verlengd. De EC-bond groeit snel. Daarom komen meer diaconessen naar Nederland om zr. Johanna te ondersteunen. In 1934 wordt het Zendingshuis in Amerongen geopend en in 1935 wordt besloten tot de stichting van een moederhuis om jonge meisjes tot diacones op te leiden. Drie jaar later verandert men de naam Diaconessen-Moederhuis in Zendings-Diaconessenhuis. Men doet kleuterschoolwerk, jeugd- en vrouwenarbeid, evangelisatiewerk en bejaardenzorg.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog worden er in het huis zwangere vrouwen uit Duitsland en gewonde Duitse soldaten verzorgd. Ook worden er onderduikers opgenomen. De zorg voor Duitsers wordt de diaconessen niet in dank afgenomen. Na de oorlog wordt zr. Johanna ridder in de orde van Oranje-Nassau. Daarmee is haar naam gezuiverd, evenals die van haar collega's.

Na de Tweede Wereldoorlog worden er tot 1955 tbc-patiënten opgenomen. Bij dit werk moeten alle diaconessen helpen. Pas aan het begin van de jaren vijftig kunnen de zusters hun oorspronkelijke werk weer oppakken. In de jaren die volgen breidt het werk zich uit. Ook elders in Nederland kopen de diaconessen gebouwen. Er komen buitenposten in Amerongen, Putten, Oosterbeek, Rotterdam, Zandvoort, Amsterdam en Den Haag. In 1976 komt een nieuwe tak van arbeid tot bloei: het toerustingswerk (bijbelschool en toerustingscursus).¹³ De tachtiger jaren zijn jaren van verlies, zowel wat betreft het aantal diaconessen dat overlijdt, als vanuit economisch oogpunt. Veel buitenposten worden opgeheven. Maar er ontstaan ook nieuwe initiatieven. Er wordt een zuster naar Rwanda uitgezonden die de kiem legt voor het tot op heden bestaande diaconessenwerk in Rwanda.¹⁴ In de jaren negentig ontstaat weer een nieuwe buitenpost. In 't Arendsnest (Amsterdam) kunnen mannen en vrouwen tussen de twintig en vijfenveertig jaar terecht voor pastorale en psychosociale hulp. In 2008 fuseert 't Arendsnest met Stichting Timon.¹⁵

⁷ Pagel, A. (1974), *Wer mir dienen will. 75 Jahre Deutscher Gemeinschafts-Diakonieverband*. Deutscher Gemeinschafts-Diakonieverband GmbH.: Marburg/Lahn. Pag. 12.

⁸ Nota Bene: de twee gebruikte brochures spreken elkaar tegen met betrekking tot de hoeveelheid zusters die bleven.

⁹ DGD (1999), *100 Jahre Deutscher Gemeinschafts-Diakonieverband. Gemeinsam Christus dienen*, Deutscher Gemeinschafts-Diakonieverband e.V.: Marburg. Pag. 32.

¹⁰ DGD (1996), *Einem vielfältigen Auftrag verpflichtet*, Deutscher Gemeinschafts-Diakonieverband e.V.: Marburg. Pag. 4.

¹¹ ZDH (1975) *Indien gij gelooft ..., Veertig jaren Zendings-Diaconessenhuis 1935 – 1975*, Amerongen.

¹² EC staat voor "Entschieden für Christus", vgl. (12-5-14) <http://www.ec-jugend.de/index.php?id=1264#c2770>

¹³ Kievit-Lamens, G.J.M. (1994), *De Nederlandse zendingsdiacones. Een verkenning van haar achtergrond, geschiedenis en huidige functioneren*, Wageningen.

¹⁴ (30-1-14) <http://www.abaja-ba-kristo.nl/>

¹⁵ (30-1-14) <http://www.zdh.nl/achtergrond/1980-2010-met-het-oog-op-de-toekomst.html>

Rond de eeuwwisseling maakt de zustergemeenschap een bewogen tijd door. Er komen steeds minder nieuwe diaconessen bij en de maatschappij verandert in snel tempo. Men biedt nu de mogelijkheid aan om kortverband-diacones te worden. Dit leidt ertoe dat vanaf 2008 drie jonge zusters tot de zustergemeenschap toetreden.

2.2.3 Het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië vandaag

Het Zendings-Diaconessenhuis heet sinds april 2012 officieel Zendings-Diaconessenhuis Bethanië.¹⁶ De diaconessen voelen zich verbonden met een wereldwijde beweging waarvan het hoofdkantoor de Deutscher Gemeinschafts-Diakonieverband (in het vervolg afgekort tot DGD) wordt genoemd. In dit netwerk zijn op vier continenten meer dan drieduizend werknemers actief. Men is vooral werkzaam op diaconaal en missionair terrein.^{17, 18}

Het gebouw Bethanië wordt in juli 2012 overgenomen door Vakantiepark De Betteld en gaat verder onder de naam Betteld Amerongen. Het conferentiecentrum wordt op dezelfde wijze gebruikt als de zusters het gebruikten. Het gebouw wordt het hele jaar te huur aangeboden aan allerlei christelijke groepen.¹⁹ Daarnaast organiseert het Zendings-Diaconessenhuis allerlei weekeinden en midweken. Er zijn stilteweekeinden, jongerenweekeinden, weekeinden voor rouwenden en refresh-weekeinden.²⁰ De weekeinden zijn voor zowel mannen als vrouwen en zijn bedoeld voor ontspanning, bezinning en geloofsopbouw.²¹ Daarnaast biedt het Zendings-Diaconessenhuis aan individuele gasten of groepen (tot zestien personen) buiten de georganiseerde weekeinden een gastvrij thuis. "Het gastenverblijf is bedoeld als een schuilplaats, een plek van rust midden in onze hectische samenleving."²² Ook is het mogelijk diverse accommodaties te huren voor groepen van acht tot tweehonderdvijftig personen die passen bij de identiteit van het huis.²³

2.3 Theologische wortels van het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië

De wortels van het Zendings-Diaconessenhuis gaan, zoals hierboven al kort is aangeduid, terug op een opwekking in Oost-Pruisen in het jaar 1894. De DGD ziet zichzelf als *Glaubenswerk* die staat in de geestelijke traditie van twee tradities die nog verder teruggaan: die van de Reformatie en van het Piëtisme.²⁴

Het kloppende hart van de Reformatie ziet men in de herontdekking van het bijbelse evangelie van zonde en genade. In het Piëtisme, dat met name in Duitsland ontstaat rond Philipp Jacob Spener (1635-1705) en later August Hermann Francke (1663-1727), zoekt men naar een innerlijk georiënteerd geloof dat men binnen de Lutherse kerken niet kan vinden. De focus wordt op de innerlijke subjectieve elementen van de spiritualiteit gelegd. Het Piëtisme kent geen eensluidende theologie, wel is het een duidelijk te onderscheiden stroming in de kerkgeschiedenis.²⁵

Het motto waarmee de DGD begint, luidt "*Aus der Erweckung – für die Erweckung*". Het begin van het werk van de DGD is te plaatsen in de opwekkingsbeweging aan het einde van de negentiende en

¹⁶ (30-1-14) http://www.zdh.nl/images/documenten/zdh_publicsjaarverslag_2012.pdf

¹⁷ (14-4-14) <http://www.dgd.org/pdf/dgd-organigramm-2014-04.pdf>

¹⁸ (30-1-14) <http://www.zdh.nl/wereldwijd/wereldwijd.html>

¹⁹ (30-1-14) http://www.zdh.nl/images/documenten/zdh_publicsjaarverslag_2012.pdf

²⁰ Voor meer informatie over de Refresh-weekeinden, zie krantenartikel: Bruins, G. (13-2-14). Even tot rust komen bij de zendings-diaconessen. *Nederlands Dagblad*.

"Even tot rust komen bij de zendings-diaconessen", ND 13-02-14

²¹ (30-1-14) <http://www.zdh.nl/aanbod/gastenweekends.html>

²² (30-1-14) <http://www.zdh.nl/aanbod/gastenverblijf.html>

²³ (30-1-14) <http://www.zdh.nl/aanbod/zaalverhuur.html>

²⁴ (14-4-14) http://www.dgd.org/ueber_uns-leitbild.html

²⁵ Smith, S.C. (1999). "*Through the Eye of a Needle*": The Role of Pietistic and Mystical Thought Among the Anglican Elite in the Eighteenth Century Lowcountry South. University of South Carolina. Pag. 12.

het begin van de twintigste eeuw. Als deze opwekking langzaam verdwijnt, houdt de DGD eraan vast dat zij geestelijke opwekking nodig heeft om aan haar missionaire en diaconale opdracht te voldoen.²⁶ Wanneer nieuwe geestelijke opwekkingen echter uitblijven ziet men zich voor de vraag gesteld of je alleen echt christen kan zijn te midden van een opwekking. Moeten christenen er niet alles aan doen om een opwekking te bewerkstelligen? De gereformeerde theologie geeft hierop een antwoord. God werkt waar en wanneer Hij dat wil. Het gaat niet om de inspanning van de mens. Daarnaast geldt dat het leven van een christen na een opwekking niet langdurend gekenmerkt wordt door geestelijke hoogtepunten.

Denn das Außergewöhnliche ist nicht das Normale im Christenleben. Vielmehr besteht das Außergewöhnliche darin, dass sich die Gottesgemeinschaft gerade im normalen Alltag vollzieht und erfahren wird. ... Denn Gottes Handeln und das Kommen seines Reiches geschehen vielfach in Schwachheit und Verborgenheit unter menschlichen Mängeln und Schwierigkeiten.

Daarom is het begrip vernieuwing belangrijk. Het Nieuwe Testament beschrijft dat een christen wordt gekenmerkt doordat hij een nieuwe schepping is (2 Kor. 5:17). In de gelovige zijn niet langer de zonde en de wet bepalend maar de Geest van God (Rom. 6:4). Dit duidt op een fundamentele vernieuwing van de gelovige. Dit betreft een proces van het leven van elke dag (Rom. 12:1-2). Het gaat om levensheiliging. Het is zowel een oproep als een toezegging: de gelovige maakt gebruik van de in Christus geschonken nieuwe kracht.

Men mag hopen op en bidden voor een opwekking. Wanneer een opwekking echter uitblijft, komt het erop aan standvastig en trouw te blijven aan het Woord van God. Door het Woord werkt Gods Geest en bewerkt vernieuwing. Zo kan de gelovige in het dagelijkse leven vernieuwing ervaren en God eren. Christus werkt in de opwekking én in de dagelijkse kleine stapjes van de vernieuwing. Hij is dezelfde, gisteren, vandaag en in eeuwigheid, Hem komt alle eer toe.²⁷ Het missiestatement van de DGD sluit bij deze overwegingen aan: "*Dankbar Gott dienen*".²⁸

²⁶ Het Piëtisme kijkt vaak vanuit het oogpunt van opwekkingen naar de geschiedenis van het christendom, gesteund door de *Abfalltheorie* van Gottfried Arnold (1666-1714). Volgens deze theorie is de tijd van de Vroege Kerk als ideaaltoestand van de kerk op te vatten. In de kerkgeschiedenis zijn dan alleen tijden van opwekking belangrijk en tijden zonder opwekking zijn dientengevolge niet interessant.

²⁷ DGD (1999), *100 Jahre Deutscher Gemeinschafts-Diakonieverband. Gemeinsam Christus dienen*, Deutscher Gemeinschafts-Diakonieverband e.V.: Marburg. Pag. 14-17.

²⁸ (14-4-14) http://www.dgd.org/ueber_uns-wer_wir_sind.html

3 THEORIE

3.1 Inleiding

In het vorige hoofdstuk zijn de ontstaansgeschiedenis, de theologische wortels en de huidige situatie van het Zendings-Diaconessenhuis beschreven. Deze context is één van de factoren die bij de invulling van een programma bij stilteweekenden en individuele stilte van invloed is. In dit hoofdstuk wordt vanuit verschillende kennisdomeinen een theoretische benadering van stilte en stiltepraktijken gegeven. Allereerst wordt er ingegaan op het fenomeen stilte. Wat is stilte eigenlijk? Daar kan verschillend op worden geantwoord. De stilte in dit afstudeerproject is binnen de christelijke spiritualiteit te plaatsen. Daarom is er aandacht voor de spiritualiteit en voor de theologie die uitspraken doet over de inhoud van de christelijke spiritualiteit. Binnen het christendom bestaan er verschillende visies op spiritualiteit en er bestaan verschillende spirituele praktijken. Dit heeft te maken met theologische overtuigingen en met persoonlijke voorkeuren. Verder wordt er in dit hoofdstuk aandacht besteed aan de wijze waarop stilte in de bijbel en in de kerkgeschiedenis voorkomt.¹

3.2 Stilte

Wat is stilte eigenlijk? Is het een toestand zonder inwerking van geluid? Kan stilte niet ook oorverdovend zijn? Wat is de betekenis van stilte? En is deze betekenis gerelateerd aan de stilte zelf of aan de uitingen om de stilte heen? Waarom zijn en worden mensen stil? Is stilte positief of negatief te waarderen? Deze vragen illustreren dat je vanuit verschillende perspectieven naar stilte kunt kijken. Het is daarom goed om structuur aan te brengen in het denken over stilte. Daarvoor wordt eerst gekeken wat stilte nu eigenlijk is, om vervolgens te bepalen hoe het kan worden ingekaderd binnen de context van dit project.

3.2.1 Wat is stilte?

De godsdienstsociologe en theologe Muers gaat in haar dissertatie "Keeping Gods silence" in op stilte. Ze verwijst naar Dauenhauer die stilte op fundamentele wijze benadert.^{2,3}

Stilte kan allereerst vanuit communicatief perspectief binnen een personele en rationele context worden gezien. Wie is er stil en in relatie tot wie? In de ontmoeting met God kan de mens stil zijn, kan God stil zijn en kan de mens de ervaring hebben dat God stil is.

Er kan ook vanuit fenomenologisch perspectief naar stilte worden gekeken. Dauenhauer onderscheidt drie verschillende fenomenen. Bij de 'intervening silence' krijgen de uitingen om de stilte heen betekenis door de stilte. De Psalmen maken gebruik van stiltes. De stiltes dragen bij aan de betekenis van de Psalm. Een periode van stilte kan je nieuwe kracht geven voor het alledaagse leven dat volgt. De 'terminal silence' geeft aan dat er een grens bestaat aan het spreken. De verschrikkingen van bijvoorbeeld de Holocaust doen ons verstommen en slachtoffers van onderdrukking worden monddood gemaakt. En ten slotte onderscheidt Dauenhauer de 'diep silence'. Dat is de stilte die in zichzelf betekenis heeft. Hier denken we bijvoorbeeld aan stilte binnen een liturgische context. Het zijn de stiltes waarin de mens God ontmoet, waarin God zich openbaart. Uiterlijke stilte kan gepaard gaan met een dialoog tussen mens en God.

¹ In een Visiedocument over het thema stilte wordt uitgebreider ingegaan op een aantal onderwerpen die in dit hoofdstuk aan de orde komen. Dit Visiedocument is samen met andere studenten opgesteld en is op te vragen bij de auteur van dit onderzoeksdocument. (ik4feest@hotmail.com)

² Muers, R. (2004). *Keeping God's Silence*. Oxford: Blackwell Publishing. Pag. 4-11.

³ Dauenhauer, B. (1980). *Silence: The Phenomenon and its Ontological Significance*. Bloomington: Indiana University Press.

En ten slotte kijkt hij vanuit ontologisch perspectief naar stilte. Wat betekent stilte? Er is echter geen eenduidige betekenis van stilte te geven. Men kan er in vrijheid voor kiezen om stil te zijn. Zo gezien heeft stilte een positieve betekenis. Maar het kan ook wijzen op bijvoorbeeld onderdrukking. Dan heeft stilte een fundamenteel andere betekenis.

3.2.2 Stilte in een christelijke context – Gevulde stilte

Als we stilte in het kader van dit afstudeerproject bezien dan gaat het om de mens die er in vrijheid voor kiest om een periode stil te zijn. De stilte is een uiterlijke stilte: er wordt gezwegen. In deze stilte wordt de ontmoeting met God gezocht. De stilte waar dit project over gaat is de stilte die gepraktiseerd wordt binnen de georganiseerde of individuele stilteperiodes die de verschillende stiltehuizen aanbieden. Deze stilte kan binnen de christelijke spiritualiteit geplaatst worden. In de spiritualiteit wordt de relatie tussen God en mens vormgegeven. Dat kan in de praktijk van de stilte, maar ook in andere praktijken. Door een uitstapje te maken naar de spiritualiteit wordt duidelijk dat het in de praktijk van de stilte gaat om een gevulde stilte.⁴ Een door Gods Geest gevulde stilte.

3.3 Spiritualiteit

3.3.1 Spiritualiteit – Algemeen

Het begrip spiritualiteit is een containerbegrip: het wordt verschillend ingevuld. Kick Bras beschrijft spiritualiteit als een praxis waarin een relatie met God of het goddelijke wordt onderhouden en waarin je verandert. Hierin zijn drie kenmerken te onderscheiden: praxis, relatie en verandering. Spiritualiteit kan volgens deze definitie te maken hebben met geloofsbeleving, met mystiek, met zingeving, maar ook met levenskunst of met persoonlijke groei.⁵

Excurs: Het verlangen naar spiritualiteit in een rusteloze samenleving

"Opzij, opzij, opzij, maak plaats, maak plaats, maak plaats, wij hebben ongelofelijke haast."⁶ Velen kennen en herkennen deze woorden. We bevinden ons vaak in een stroom van drukte en lawaai. De socioloog Geldof gaat in zijn boek *Onthaasting*⁷ in op de rusteloosheid die de eenentwintigste eeuw kenmerkt. Onze tijd is schaars geworden, de samenleving draait steeds sneller en verandert even snel. Zowel op het werk als in onze vrije tijd, in het publieke leven als in ons privéleven wordt ons van alle kanten voorgehouden dat er nog zoveel te koop is en nog zo veel te beleven valt. De toenemende snelheid in de maatschappij en in het persoonlijke leven dreigt tot oppervlakkigheid te leiden. Volgens de socioloog en filosoof Harry Kunneman⁸ leidt de voortdurende versnelling tot een 'verdringing van trage vragen'. Deze vragen dienen zich langzaam en onontkoombaar aan. Wanneer deze existentiële vragen niet worden beantwoord kan dat zich uiten in bijvoorbeeld depressiviteit of verslavingsproblematiek. Er is tijd en rust nodig om de trage vragen te kunnen beantwoorden. Het beantwoorden van trage vragen staat in relatie tot de spiritualiteit van de mens. Het verlangen naar verdieping en spiritualiteit is breed in de samenleving zichtbaar. Ter illustratie een paar voorbeelden: Mindfulness is een training die de afgelopen jaren sterk in de belangstelling is komen staan. Het is een uit het boeddhisme ontleende training in aandachtig leven, waarbij je jezelf leert accepteren. De website Managersonline geeft een methode om in acht stappen (van Covey) tot spiritueel leiderschap te komen.⁹ Magazines als

⁴ Het begrip gevulde stilte werd in het onderzoek door beide respondenten van het Zendings-Diaconessenhuis onafhankelijk van elkaar genoemd. Dit document heeft daarom deze titel gekregen.

⁵ Bouwman, K., Bras, K. (red.). (2001). *Werken met spiritualiteit*. Baarn: Ten Have. Pag. 13, 18.

⁶ (17-5-14) Lied van Herman van Veen: <http://www.youtube.com/watch?v=0FiuDrfu2D8>

⁷ Geldof, D. (2001). *Onthaasting. Op zoek naar tijd in een risicomaatschappij*. Antwerpen: Houtekiet.

⁸ Kunneman, H. (2001). Twee vragen in een snelle wereld. Over levenskunst, burgerschap en groene politiek. *Oikos*, nr. 17 (lente 2001). Pag. 9-23.

⁹ (22-4-14) <http://www.managersonline.nl/nieuws/6338/in-acht-stappen-naar-spiritueel-leiderschap.html>

bijvoorbeeld Happinez¹⁰ getuigen van het verlangen naar verdieping, zin en rust. Daarnaast is er een uitgebreid aanbod van stiltedagen en stilteactiviteiten, zoals bijvoorbeeld Mindfulness stiltedagen, Zenmeditatie of stiltemeditatie.¹¹

3.3.2 Christelijke spiritualiteit

De drie kenmerken van spiritualiteit (praxis, relatie, verandering) helpen om in het denken over spiritualiteit oog te hebben voor de verschillende aspecten die binnen de spiritualiteit van belang zijn. In dit project wordt de stilte geplaatst binnen de christelijke spiritualiteit. Het kenmerk relatie wordt gespecificeerd als de relatie tussen God en de mens. Dit is van invloed op de praxis en de verandering. In het volgende wordt nader beschreven wat het eigene is van de christelijke spiritualiteit. Vervolgens wordt er ingegaan op de verscheidenheid binnen de christelijke spiritualiteit.

Gestalte en gehalte – Gehalte van de christelijke spiritualiteit

De praktisch theoloog van der Meulen maakt onderscheid tussen gestalte en gehalte van de spiritualiteit. Onder gehalte verstaat hij de inhoudelijke component van de spiritualiteit. Deze wordt in de systematische theologie bestudeerd. De gestalte bestaat in de spirituele praktijk. In de spiritualiteit komen de praktische en de systematische theologie dus bij elkaar en deze dienen volgens hem altijd samen te gaan. Hij citeert van Iersel et al.: "Een samenleving die, door de vorm die haar religieuze interesse aanneemt, de cognitieve aspecten van religie en haar behandeling van de waarheidsvraag verliest, verliest daarmee zelf ook haar vermogen om argumentatief te toetsen welke vormen van spiritualiteit geëigend zijn en welke niet."^{12,13} Het verband tussen theologie en spiritualiteit ziet de trappist Thomas Merton als de twee zijden van een munt: "Zonder de spiritualiteit kent de theologie geen vurigheid, bezieling of spirituele waarde en de overpeinzing geen inhoud, zin of richting".¹⁴ Christelijke spiritualiteit weet zich dus verbonden met de inhouden van het christelijk geloof.

De etymologie van het woord spiritualiteit geeft inzicht in het gehalte van de christelijke spiritualiteit. Het woord spiritualiteit is afgeleid van het Latijnse bijvoeglijk naamwoord *spiritualis*, dat op zijn beurt weer een vertaling is van het Griekse begrip *pneumatikos*, zoals dit bijvoorbeeld in 1 Kor. 2:13-3:3 wordt gebruikt. Hiermee wordt bedoeld op de geestelijke gerichtheid van de mens die op herschepping is gericht. Letterlijk betekent het 'leven door de Geest'. Daartegenover stelt Paulus de *psychikos*, de geestelijke gerichtheid van de mens die is gericht op zelfhandhaving. De *pneumatikos* hoort bij de geestelijke mens, de *psychikos* bij de natuurlijke mens. Paulus noemt deze laatste 'het vlees'. Spiritualiteit heeft dus alles te maken met de pneumatologie, het is het vakgebied in de theologie waarin de Geest van God en de geest van de mens op elkaar worden betrokken. Christelijke spiritualiteit bestaat in het leven door de Geest. Het is de Geest die wij in Christus ontvangen en die ons Christus meedeelt. Het gaat hier om een wederzijdse maar asymmetrische relatie, de Geest schakelt de mens in en niet omgekeerd. En de mens is geroepen in ontzag voor God te leven. Het werk van de Geest is altijd in overeenstemming met de Heilige Schrift: Geest en Woord kunnen niet van elkaar worden losgemaakt. Het is de Geest die ons de ogen verlicht zodat wij Gods Woord kunnen verstaan. Of, zoals van der Meulen het beschrijft: "naast revelatio (openbaring) is er illuminatio (verlichting) nodig".^{15, 16} Daarnaast werkt de Geest vernieuwend. De Geest wekt geloof in

¹⁰ (22-4-14) <http://www.happinez.nl/home.htm>

¹¹ (22-4-14) https://www.google.nl/search?q=zoek+de+stille+mindfulness&ie=utf-8&oe=utf-8&aq=t&rls=org.mozilla:nl:official&client=firefox-a&channel=sb&gfe_rd=cr&ei=UUZWU-TCB4SFOqS_gYAM
<http://www.spiritualiteit.net/stiltemeditatie.htm>

¹² van der Meulen, H.C. (2013). *Om het geheim van het leven. Over spiritualiteit in geestelijke begeleiding*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum. Pag. 83-85.

¹³ van Iersel, A.H.M., Eerbeek, J.D.W. (red.). (2009). *Handboek Justitiepastoraat*. Budel: Damon. Pag. 18.

¹⁴ McGrath, A., Hoek, J. (2008). *Handboek Christelijk Geloof*. Zoetermeer: Boekencentrum. Pag. 289.

¹⁵ Bouwman, K., Bras, K. (red.). (2001). *Werken met spiritualiteit*. Baarn: Ten Have. Pag. 15.

ons en geeft ons deel aan Christus opdat wij zelf gaan deelnemen, zodat het in ons leven komt tot gestalten van geleefd geloof en Christus in ons leven zichtbaar wordt. Wezenlijk anders dan een spiritualiteit die op de existentiële kern van het mens-zijn is gericht, is er binnen de christelijke spiritualiteit dus sprake van een Tegenover. De mens wordt aangesproken door de Geest en er wordt een antwoord uitgelokt.¹⁷

Verscheidenheid binnen de christelijke spiritualiteit

Net als er binnen het christendom een verscheidenheid aan denominaties, leerstellingen en praktijken bestaat, zo bestaat er ook een verscheidenheid aan stromingen met betrekking tot de christelijke spiritualiteit. Richard Foster maakt in zijn boek "Eén bron, zes stromen" onderscheid tussen zes tradities. Hij geeft van deze stromingen de wezenlijke kenmerken weer en illustreert tegelijkertijd dat aspecten van al deze tradities in het leven van de gelovige een plaats dienen te hebben.¹⁸

In de contemplatieve beweging staat de aanwezigheid van God en de praktijk van de vertrouwelijkheid met God centraal. Jezus praktiseerde intensief het gebed, hij bracht tijd door in afzondering en vastte. Gebed, intimiteit met en overgave aan God zijn fundamentele kenmerken van de spiritualiteit in deze stroming. Hier komen we de Lectio Divina tegen. Foster ziet deze spirituele traditie terug in bijvoorbeeld het Piëtisme en in het gedachtengoed van Henri Nouwen.¹⁹

In de heiligingstraditie gaat het erom het hart te heiligen en zuiver te handelen. Jezus' spreken en werken getuigde van een heilig en zuiver hart. Hij handelde naar het gebod van de liefde (Matth. 22: 37-39). In deze tradities past het gedachtengoed van onder andere Thomas à Kempis, Ignatius van Loyola²⁰ en Dietrich Bonhoeffer. Vandaag zien we dit terug in bijvoorbeeld het methodisme en in de Kerk van de Nazarener.²¹

In de charismatische traditie staat het leven door de Geest centraal. Jezus werd door de Geest gedreven, in Zijn leven zien we de gaven van de Geest die wijzen op het Koninkrijk van God. Het staan in de kracht van de Geest gaat samen met het groeien in de Geest. De gelovige wordt bekrachtigd door de gaven van de Heilige Geest; daardoor is hij in staat op krachtige wijze als christen te leven. Dit zien we terug in de Pinksterbeweging en in de Charismatische Vernieuwing.²²

In de traditie van de sociale gerechtigheid staat het mededogen en betrokkenheid met hen centraal die lijden onder sociale ongerechtigheid. Jezus zette Zich in woorden en daden in voor recht en vrede. God verlangt van de gelovigen meer dan alleen aanbidding in de vorm van vieringen. Sociale gerechtigheid is een goddelijk mandaat en hier dient men zich persoonlijk en met de kerk voor in te zetten. Als voorbeelden noemt Foster o.a. Martin Luther King en het Leger des Heils. We zien dit ook terug in het werk van de diakenen in de kerken.²³

In de evangelische traditie gaat het met name om de verkondiging van het evangelie. Jezus bracht het goede nieuws, Hij Zelf was het goede nieuws. Het Woord staat hier centraal en dient geproclameerd te worden. De nadruk op het gezag van de Schrift is kenmerkend voor de regel van

¹⁶ van der Meulen, H.C. (2013). *Om het geheim van het leven. Over spiritualiteit in geestelijke begeleiding*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum. Pag. 88, 96, 100, 276.

¹⁷ van der Meulen, H.C. (2013). *Om het geheim van het leven. Over spiritualiteit in geestelijke begeleiding*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum. Pag. 109, 111.

¹⁸ Foster, R.J. (2007). *Eén bron, zes stromen*. Gorinchem: Ekklesia.

¹⁹ Foster, R.J. (2007). *Eén bron, zes stromen*. Gorinchem: Ekklesia. Pag. 37ff, 17-18, 324-325, 329.

²⁰ In hoofdstuk 3.5 wordt nader ingegaan op Ignatius van Loyola.

²¹ Foster, R.J. (2007). *Eén bron, zes stromen*. Gorinchem: Ekklesia. Pag. 69ff, 309, 311, 342.

²² Foster, R.J. (2007). *Eén bron, zes stromen*. Gorinchem: Ekklesia. Pag. 103ff, 294, 329.

²³ Foster, R.J. (2007). *Eén bron, zes stromen*. Gorinchem: Ekklesia. Pag. 135ff, 317, 343.

het geloof en de vormgeving van het geloofsleven. Foster verwijst hier naar Augustinus die in talloze discussies uiting geeft aan de leer van de zonde en genade. De mens in zijn zondige natuur kan alleen door Gods genade worden gered. Foster schaart Calvijn en Luther in deze traditie, net als de kerken die hun wortels hebben in de reformatie.²⁴

In de traditie van de incarnatie wordt de nadruk gelegd op Gods aanwezigheid in het leven en werken van alledag. Het geestelijke en dagelijkse leven zijn een eenheid. Jezus leefde te midden van het menselijke bestaan, Hij had een familie, Hij werkte, had vrienden, etc. Het gebed en de sacramenten helpen de gelovige zich in het alledaagse leven op God te richten. Als voorbeeld noemt hij Dag Hammarskjöld, die in zijn drukke bestaan een bloeiend gebedsleven wist te praktiseren als basis voor zijn werk. Ook kunstenaars als Bach en Rembrandt wisten in hun werk uitdrukking te geven aan hun geloof.²⁵

De drie kenmerken van de spiritualiteit (praxis, relatie en verandering) onderscheiden zich in deze stromingen met name met betrekking tot de praxis. De praxis bestaat in de contemplatieve beweging in de stilte. In de andere tradities is deze praktijk minder uitgesproken aanwezig. In de traditie van de sociale gerechtigheid bestaat de praxis juist in de actieve inzet ten bate van vrede en rechtvaardigheid op aarde. De relatie met God uit zich in de ene traditie direct in de intimiteit met God binnen de contemplatie, in de andere traditie ligt de nadruk op de aanwezigheid van God binnen het leven van alledag of binnen de Woordverkondiging. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de praktijk van de stilte in de kerkgeschiedenis met name binnen de contemplatieve beweging wordt gevonden.

Intermezzo

In de volgende paragrafen keren we terug naar de focus op stilte. Er wordt gekeken naar stilte in de bijbel en in de kerkgeschiedenis om zo een overzicht te krijgen van het denken over stilte en stiltepraktijken. Vervolgens wordt een aspect van het kenmerk relatie belicht door stil te staan bij de eigenheid van de mens in diens relatie met God. En ten slotte wordt er kort ingegaan op de wijze van begeleiden van mensen die kiezen voor een periode van stilte.

3.4 Stilte in de bijbel

In zowel het Oude als het Nieuwe Testament overheerst het spreken ten opzicht van de stilte, zowel wat betreft het spreken van God en van Christus als het spreken over God en Christus. Meteen aan het begin van de bijbel, bij de schepping, lezen we dat God spreekt. 'God zei: "Er moet licht komen", en er was licht' (Gen. 1:3). Ook na de schepping blijft God spreken met zijn volk en met de mensheid.²⁶ Toch is er in de bijbel ook sprake van stilte.

In het Oude Testament wordt er in verschillende contexten, op verschillende manieren en met verschillende betekenissen gesproken over stilte. De oudtestamenticus Peels kijkt naar het stiltemotief aan de hand van de begrippen rust, stilte of stil zijn en zwijgen. Deze begrippen zijn nauw met elkaar verwant. De tekstpassages waar deze begrippen voorkomen deelt hij op in drie groepen: de stilte vanwege God, de stilte tot God en de stilte van God.²⁷ De stilte vanwege God is een reactie van het volk Israël of van haar vijanden op het machtige handelen van God. Israël wordt stil in het vertrouwen dat God voor hen zal strijden en hen zal bewaren (Ex. 14:13-14). Gods ingrijpen doet Gods vijanden verstommen uit angst (Ps. 76:7-10). De stilte tot God is de houding van de gelovigen binnen de cultus. En hoewel de tempelcultus vol is van geluiden, is er ook sprake van stilte²⁸. Deze

²⁴ Foster, R.J. (2007). *Eén bron, zes stromen*. Gorinchem: Ekklesia. Pag. 178ff, 292, 318, 330.

²⁵ Foster, R.J. (2007). *Eén bron, zes stromen*. Gorinchem: Ekklesia. Pag. 221ff, 287, 332.

²⁶ MacCulloch, D. (2013). *Silence: A Christian History*. London: Penguin Books Ltd. Pag. 16-17.

²⁷ Hertog, G.C. den (red.) (2011). *Stil tot God*. Apeldoorn: Theologische Universiteit. Pag. 9-21.

²⁸ MacCulloch, D. (2013). *Silence: A Christian History*. London: Penguin Books Ltd. Pag. 19.

gaat samen met overgave, gebed en lofprijzing (Ps. 37:7). De stilte wordt zelf als vorm van toewijding en lofprijzing beschreven (Ps. 131, Ps. 65:2²⁹). En ten slotte is er sprake van de stilte van God. Deze stilte is verbonden met de zelfverberging of zelfopenbaring van God. God kan zich als vorm van oordeel stilhouden zoals vooral bij de Psalmen en de Profeten te lezen is (Ps. 22:2, Ps. 83, Jer. 7:16). De stilte van God kan ook te maken hebben met Zijn verschijning in genade. In 1 Kon. 19 staat beschreven dat Elia God bij de berg Horeb ontmoet: Niet in een storm, niet in de aardbeving, niet in het vuur is God. Na het vuur komt, letterlijk vertaald, een geluid (een stem) van stilte die dun/zacht/zwak is. Het gaat hier om een 'ijle' stilte. Voor Elia is dan duidelijk dat God is verschenen.

Na een lange periode waarin het volk Gods stem niet hoort wordt Jezus geboren. Voorafgaand aan de geboorte van Jezus is er in het Nieuwe Testament ook sprake van een stilte die wordt doorbroken. Zacharias wordt stom en waarschijnlijk ook doof (Luk. 5:80, vgl. Luk. 1:62). Hij gelooft de engel niet die aankondigt dat zijn vrouw een zoon zal krijgen. Een zoon die Johannes genoemd moet worden en die vervuld zal zijn met de Geest van God. Op het moment dat de aankondiging van de engel in vervulling gaat kan Zacharias weer spreken en horen, en looft hij God. Het einde van de stilte bij Zacharias luidt ook het einde in van de periode dat het volk Gods stem niet hoort (vgl. Rom. 16:25-26).³⁰ Jezus, het vleesgeworden Woord, is mens geworden (Joh. 1:14-15).

De nieuwtestamenticus Hofman gaat in zijn bijdrage over stilte in het Nieuwe Testament³¹ met name in op datgene wat Lukas schrijft over het gebed. Meer dan op de andere plaatsen van het Nieuwe Testament lezen we bij Lukas dat Jezus bad op de scharnierpunten in Zijn leven. Jezus zoekt de stilte om Zijn Vader in gebed te ontmoeten. Bij Zijn doop bidt Hij en ontvangt Hij de Heilige Geest (Luk. 3:21). Later lezen we dat Jezus in gebed gaat wanneer Zijn populariteit Zijn missie in gevaar brengt. Het gebed is een wapen tegen dat gevaar. Hij wordt toegerust en ontvangt kracht voor Zijn goddelijke werk (Luk. 4:42-44). Het is als een tegenbeweging; in het gevaar zoekt Jezus de rust en eenzaamheid van het gebed. Jezus bidt ook voorafgaand aan de verkiezing van de twaalf discipelen (Luk. 6:2, vgl. Joh. 17:6) en Hij bidt voorafgaand aan Zijn eerste lijdensaankondiging (Luk. 9:18). Inhoudelijk krijgen we inzicht in het gebed wanneer Jezus dankt voor Zijn relatie met de (Zijn) Vader. God heeft Hem deelgenoot gemaakt aan Diens heerschappij (Luk. 10:21-23). Daarnaast lezen we dat Jezus voor Petrus voorbede doet (Luk. 22:32). Het gebed neemt niet alleen in het leven van Jezus Zelf een centraal karakter in, Hij onderwijst ook Zijn leerlingen ten aanzien van het gebed (Luk. 11). In hetzelfde hoofdstuk roept Jezus Zijn discipelen op om samen met Hem te bidden, om volhardend en trouw te zijn (Luk. 22:39-46). Ten slotte getuigt het gebed van Jezus aan het kruis dat Hij te midden van het diepste dal vertrouwt op Zijn Vader (Luk. 23:46). Naast het gebed zien we dat Jezus stilte kan scheppen door Zijn woord. Wanneer de discipelen Jezus tijdens een boottocht in doodsangst roepen, bestraft Hij de wind en wordt het stil (Luk. 8:24). En ten slotte komt stilte in de evangeliën voor in de oproep van Jezus aan Zijn discipelen om de stilte te zoeken voor het gebed. Jezus maakt duidelijk dat het gebed in het leven van Zijn navolgers een belangrijke plaats dient te hebben (Luk. 18:1-6, Luk. 10:2, Luk. 11:5-13). In Handelingen wordt dit ook benadrukt (Hand. 1:14, 2:42, 4:31, 12:12, etc.). Lukas beschrijft het gebed in eerste instantie als onderdeel van de cultus in de tempel, maar laat zien dat het gebed ook een wezenlijk onderdeel dient te zijn van het persoonlijke leven van de gelovige.³²

Ook in de andere evangeliën wordt er op stilte ingegaan. In Marc. 6:31³³ wordt stilte niet expliciet benoemd. Daar wordt gesproken over een eenzame plaats waar je alleen kan zijn en kan rusten.

²⁹ in de NBG-vertaling luidt de Psalm: U komt stilheid toe, een lofzang, o God in Sion; U worde gelofte betaald.

³⁰ MacCulloch, D. (2013). *Silence: A Christian History*. London: Penguin Books Ltd. Pag. 31-32.

³¹ Hofman, T.M.: *Stilte en gebed in het leven van Jezus*. (In het boek: *Stil tot God*)

³² Hertog, G.C. den (red.) (2011). *Stil tot God*. Apeldoorn: Theologische Universiteit. Pag. 23-38.

³³ Van dit vers bestaat geen parallelvers in de andere synoptische evangeliën.

Jezus nodigt Zijn leerlingen uit, om na de inspanningen van de dag, rust te nemen en om met Hem mee te gaan naar een eenzame plaats.³⁴

In de passieverhalen komt stilte op verschillende manieren voor. Jezus gebruikt de stilte opzettelijk. In alle evangeliën is een echo van de klaagpsalmen te horen (Ps. 22,2, Ps. 31:6, Ps. 69:22). De verwijzingen naar de klaagpsalmen betreffen de stilte van God waar Hij Zichzelf verbergt. Eerder zwijgt Jezus op sleutelmomenten tijdens de ondervraging (bv. Joh. 19:8-9). En Hij zwijgt wanneer Hij Petrus aankijkt nadat deze Hem driemaal verloochend heeft (Luk. 22:61). Het geduldige zwijgen doet denken aan de lijdende Knecht (Jes. 53:7, vgl. Hand. 8:30-35).³⁵ Zo wordt het thema stilte uit het Oude Testament door Jezus Zelf weer opgepakt. Het eindigt echter niet met de stilte van God. Deze stilte is onderdeel van Gods heilsplan met de wereld. In deze stilte vertrouwt Jezus op Zijn Vader. Door de diepste diepte heen is God bij Hem (vgl. Luk. 23:46, Hand. 2:27-33).³⁶ De opstanding getuigt hiervan.

3.5 Stilte in de kerkgeschiedenis

Bij het nadenken over de geschiedenis van de stilte is het belangrijk om te beseffen dat de context altijd van invloed is geweest op stiltepraktijken. Zo is in de periode van de Vroege Kerk de invloed van oosterse religies (Boeddhistische traditie van celibataire gemeenschappen, ascetisme in het Hindoeïsme) en van de hellenistische cultuur en haar fascinatie voor celibaat en ascetisme zichtbaar. Daarnaast is de invloed van de Griekse filosofie en haar denken over de logos en de stilte zichtbaar. Ook verder door de kerkgeschiedenis heen zien we dat het denken over stilte ook door andere tradities wordt beïnvloed.

Ten tijde van de christenvervolgingen in het Romeinse Rijk vinden gelovigen een heenkomen in de woestijn. Onder keizer Constantijn kan de cultus zich in vrijheid ontwikkelen en neemt de praktijk van de stilte af.³⁷ De gelovigen keren uit de woestijn terug. Anderen echter, die het geloof dat in vrijheid kan worden geleefd onvoldoende uitdagend vinden, trekken nu juist naar de woestijn, op zoek naar de intensieve omgang met God. Deze woestijnvaders zijn zich daarnaast sterk bewust van het kwaad dat woorden kunnen aanrichten. Zo wordt de stilte verkozen boven het vermanen van een broeder. De stilte wordt effectiever geacht dan menig woord, zij wordt in zichzelf goed bevonden. Bovendien kan men de aanvechtingen van de duivel beter in stilte ondergaan, omdat hij met woorden en argumenten zelden te verslaan is.³⁸ Zo liggen bij de woestijnvaders zowel mystieke, ethische als pastorale motieven aan de praktijk van de stilte ten grondslag.

Later, in de Westerse kerk, worden ethische en pastorale aspecten belangrijker geacht dan de mystieke aspecten. De stilte wordt geassocieerd met deugden als nederigheid en gehoorzaamheid. Deugden die bedreigd worden door laster en die de geestelijke toestand van het individu en van de gemeenschap bedreigen. Dit zien we bijvoorbeeld terug in de regel van Benedictus waarin het gehoorzamen van de kloosteroverste en de onafhankelijkheid van de andere monniken wordt verwoord. De stilte is in het Westerse kloosterleven overigens omgeven door geluid; men leest hardop boeken, tijdens het werk worden er psalmen gezongen en de bel luidt op aangegeven tijden.³⁹ In de negende eeuw komt er meer aandacht voor de mystieke dimensie van de stilte, die in het Oosten juist kenmerkend is voor de stilte.⁴⁰

³⁴ Dit vers werd door één van de respondenten van het Zendings-Diaconessenhuis aangehaald. Het is een beeld voor de stilteperiode die gasten in het Zendings-Diaconessenhuis kunnen doorbrengen.

³⁵ MacCulloch, D. (2013). *Silence: A Christian History*. London: Penguin Books Ltd., Pag. 33-35.

³⁶ Hertog, G.C. den (red.) (2011). *Stil tot God*. Apeldoorn: Theologische Universiteit. Pag. 33.

³⁷ MacCulloch, D. (2013). *Silence: A Christian History*. London: Penguin Books Ltd., Pag. 67.

³⁸ Bouwman, K. en Bras, K. (red.) (2001). *Werken met spiritualiteit*. Baarn: Uitgeverij Ten Have. Pag. 147-153.

³⁹ MacCulloch, D. (2013). *Silence: A Christian History*. London: Penguin Books Ltd., Pag. 92-94.

⁴⁰ MacCulloch, D. (2013). *Silence: A Christian History*. London: Penguin Books Ltd., Pag. 95.

Belangrijke personen in het denken over stilte in de kerkgeschiedenis zijn Evagrius van Pontes (345-399) en Dionysius de Areopagiet (6^e eeuw AC)⁴¹. Evagrius beschrijft verschillende stadia van innerlijke exploratie met een verschil tussen meditatie en contemplatie. Meditatie was volgens hem een activiteit, terwijl contemplatie daarachter ligt en een toestand is (theosis) die niet meer met menselijke woorden te beschrijven is en waarin de mens de mystieke eenheid met Christus bereikt. Dionysius staat in de traditie van het Griekse denken over stilte. Hij is bekend om het negatieve theologische denken.

Excurs: Negatieve theologie en Openbaring

De negatieve theologie stelt dat God zo wezenlijk anders is dan de schepping dat hij niet te beschrijven is. Men kan geen positieve uitspraken doen over God (God is ...) en daarom worden alleen negatieve uitspraken (God is niet ...) voor waar gehouden. Het mysterie van God is het ondenkbare en onuitsprekbare. Stilte is hetgeen God nog het beste beschrijft. De theoloog Eberhard Jüngel bekritiseert deze leer en wijst erop dat God kan en mag spreken⁴². Hij argumenteert dat God Zich in Zijn spreken en handelen en in Zijn Zoon Jezus Christus aan de wereld heeft geopenbaard en voor de mens te ervaren is. Het spreken van God gaat vooraf aan al het spreken over God in de theologie.

In het modernisme ligt de nadruk op het weten en op de groei van kennis. Men denkt de wereld steeds beter te begrijpen en verwacht steeds meer antwoorden te zullen vinden. In het postmodernisme is er weer volop aandacht voor het niet-weten en voor het mysterieuze van het bestaan. Dit weerspiegelt zich in de postmoderne spiritualiteit die weer 'teruggrijpt op de negatieve theologie waarin het onuitsprekelijke van God wordt gehonoreerd'.⁴³ De mystiek bepaalt ons erbij dat we God niet kunnen doorgronden, omdat Hij de geheel Andere is. Tegelijkertijd moet verdisconteerd worden dat God Zich in de openbaring van Zijn Zoon aan de mensen bekend heeft gemaakt.⁴⁴

We zien de invloed van Evagrius van Pontes en Dionysius met name in de Oosterse Kerk. Hun denken is in de loop van de kerkgeschiedenis echter ook binnen de Westerse Kerk steeds invloedrijker geworden. Dat zien we terug in de ontwikkeling van de praktijk van de Lectio Divina die terugvoert op Augustinus (354-430). In de twaalfde eeuw stelt de kartuizer Guigo de Lectio Divina voor als de treden van een trap die men moet nemen: lectio - meditatio - oratio - contemplatio. We zien bij hem de invloed van Evagrius die contemplatio als eigen stadium had voorgesteld. Aan het einde van de veertiende eeuw ontstaat binnen de Westerse Kerk de spirituele beweging Moderne Devotie, die ook buiten de kloosters aandacht heeft voor geloofsbeleving en mystiek. De opkomst van de reformatie betekent echter het einde van deze stroming.

Ten tijde van de Reformatie, die ook wel de luidruchtigste periode in de kerkgeschiedenis wordt genoemd, keert men zich tegen de opvatting dat het celibaat beter is dan het huwelijk. Ook keert men zich tegen de praktijk dat getrouwde gelovigen tweedeklas gelovigen zijn. Bovendien neemt men afstand van de opvatting dat vrome werken in het monasticisme van invloed zijn op de verlossing. Daarnaast wordt de praktijk van de eredienst binnen het kerkgebouw vormgegeven. Het betekent dat een deel van de traditie van de persoonlijke geloofsbeleving verloren gaat. De kerk is de plaats van het gebed. Het persoonlijke gebed wordt als potentieel papisme gewantrouwd en

⁴¹ Dit is een pseudoniem van een Syriër, het is onbekend wie dit is.

⁴² Zie ook hoofdstuk 3.3.2 en 3.4.

⁴³ Zie voetnoot 79 op Pag. 294, van der Meulen, H.C. (2013). *Om het geheim van het leven. Over spiritualiteit in geestelijke begeleiding*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum.

⁴⁴ van der Meulen, H.C. (2013). *Om het geheim van het leven. Over spiritualiteit in geestelijke begeleiding*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum. Pag. 293-299, 308.

daardoor zijn de kerkdeuren voor en na de erediensten gesloten. Ook vandaag nog zijn protestantse kerken meestal gesloten op momenten dat er geen diensten plaatsvinden. Dit in tegenstelling tot katholieke kerken. Ook de nadruk op de rechtvaardiging door het geloof veroorzaakt een afwijzing van het monastieke leven. Het gaat er niet om zich in te spannen voor de mystieke eenwording met Christus. Door de rechtvaardiging ontvangt men vergeving, geeft men zich aan God en zet men zich vervolgens actief in in de wereld. Onder gewone kerkleden vindt door deze ontwikkelingen een verarming van de geloofsbeleving plaats. Het is één van de oorzaken van de opkomst van de Nadere Reformatie, waar weer meer aandacht is voor de geloofsbeleving van de individuele mens.

Binnen de Westerse Kerk worden er in die tijd als antwoord op de hervormingen van de Reformatie ook hervormingen doorgevoerd. Deze worden bekend als de Contrareformatie. De kerk wordt verder gecentraliseerd in Rome, bestaande orden worden hervormd en nieuwe orden worden gesticht. Ignatius van Loyola (1491-1556), een Spaanse geestelijke, is de stichter van zo'n nieuwe orde, de orde van het Genootschap van Jezus, ook wel de Sociëteit van Jezus genoemd. Deze orde wordt een belangrijk instrument in de strijd tegen de Reformatie. De leden van deze orde worden Jezuïeten genoemd.⁴⁵ In zijn geschrift "Geestelijke Oefeningen", een werkboek voor een vier weken durende retraite, geeft Ignatius richtlijnen voor "de waarachtige gezindheid die wij in de strijdende kerk moeten hebben".⁴⁶ Vandaag staat de ignatiaanse spiritualiteit ook onder protestanten in de belangstelling.⁴⁷ Volgens de jezuïet Nicolaas Sintobin is de ignatiaanse spiritualiteit trendy vanwege het grote belang dat zij hecht aan de menselijke gevoelens. Deze gevoelens kunnen een vindplaats zijn van Gods verlangen en uitnodiging naar de mens. Ignatius biedt een spirituele pedagogie die de mens leert om in zijn eigen hart de sporen die God Zelf erin heeft achtergelaten te vinden en zo een weg te vinden die kan leiden naar méér leven.^{48, 49}

3.6 De eigenheid van de mens in de spiritualiteit

De relatie tussen God en mens is een wezenlijk kenmerk van de christelijke spiritualiteit. In hoofdstuk 3.3.2 is er ingegaan op het gehalte van de spiritualiteit, op Wie God is. In de relatie tussen God en de mens mag er ook aandacht zijn voor de mens. In de huidige cultuur is het individualisme kenmerkend. Dit is terug te zien in de aandacht die er voor de eigenheid van de mens bestaat. Er zijn verschillende factoren die het leven van de mens bepalen: komaf, opvoeding, socialisatie, levenservaring, kerkelijke context, persoonlijkheid en voorkeuren. Dit alles speelt ook mee in de wijze waarop de mens door God wordt aangesproken en in hoe hij of zij antwoordt.⁵⁰

De bijbel laat zien dat God op verschillende manieren met mensen omgaat. Het voorbeeld waarin Jezus ruimte gaf aan zowel Maria als aan Marta om Hem elk op eigen wijze hun liefde te tonen is sprekend. Ook binnen de kerken komt er steeds meer aandacht voor de persoonlijke beleving en voorkeuren van de mens ten aanzien van zijn of haar geloofsbeleving. Gary Thomas heeft een

⁴⁵ Jezuïeten moesten absolute gehoorzaamheid aan de paus beloven. Het woord kadaverdiscipline verwijst naar de gehoorzaamheid die Ignatius aan hen oplegde.

⁴⁶ van den Akker, N.K., Nissen, P.J.A. (1999). *Wegen en dwarswegen. Tweeduizend jaar christendom in hoofdlijnen*. Amsterdam: Boom. Pag. 184-186.

MacCulloch, D. (2013). *Silence: A Christian History*. London: Penguin Books Ltd. Pag. 154-155.

⁴⁷ Een van de respondenten (G4) vertelde dit. En het is inderdaad opmerkelijk dat drie van de acht respondenten in het onderzoek zijn opgeleid in de ignatiaanse traditie.

⁴⁸ (17-5-14) <http://nikolaassintobin.blogspot.nl/2013/12/waarom-ignatiaanse-spiritualiteit.html>

⁴⁹ Op internet is veel informatie te vinden over de ignatiaanse spiritualiteit. Zo bestaat er onder andere een "Grundkurs Ignatianische Spiritualität" van tien eenheden die elk een bepaald thema behandelen. Er is een uitleg en er worden oefeningen voorgesteld. Door in het webadres **het nummer** van de Einheid aan te passen heeft men toegang tot alle eenheden van de Grundkurs. Dit is het adres van de eerste Einheid (16-5-14): http://jesuiten.intevo.net/weblearning/Einheit_01.pdf

⁵⁰ van der Meulen, H.C. (2013). *Om het geheim van het leven. Over spiritualiteit in geestelijke begeleiding*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum. Pag. 111.

praktisch boek geschreven over de verscheidenheid aan spiritualiteiten.⁵¹ Hij heeft oog voor de mens als unieke schepping van God, met een eigen karakter en eigen voorkeuren, die zich uit en die ontvangt in de relatie met God. Hij sluit aan bij het denken van Carl Jung en Myer-Briggs dat er verschillende persoonlijkheidstypen bestaan en komt dan tot een indeling in negen spirituele temperamenten of talen:

- De spirituele taal van de natuur: God spreekt door de schepping. In de natuur kan de mens onder de indruk komen van Gods grootheid en macht.
- De spirituele taal van de zintuigen: God kan worden beleefd en ervaren. Ook in de bijbel openbaart God Zich zo dat de mens Hem met de zintuigen kan waarnemen. In rituelen en sacramenten (bijvoorbeeld het Heilig Avondmaal) kan er aandacht zijn voor de zintuigen.
- De spirituele taal van de traditie: Men kan God zoeken in rituelen, symbolen en offergaven. Vieringen, een kruis en vasten kunnen de mens helpen in zijn relatie met God.
- De spirituele taal van de eenvoud: Toewijding en ascese kunnen de mens voor het aangezicht van God brengen. Een periode in soberheid stil zijn kan mensen voeden in de relatie met God.
- De spirituele taal van de idealen: Door in afhankelijkheid van God het kwaad aan te pakken en aan de kaak te stellen kan men in intimiteit met Hem groeien.
- De spirituele taal van het zorgen: Men kan de liefde voor God uitleven door anderen lief te hebben en te dienen.
- De spirituele taal van het enthousiasme: God kan in vreugde, in verdriet en in wonderlijke en onverklaarbare dingen worden ontmoet.
- De spirituele taal van de verdieping: In de stilte en de contemplatie kan men de intimiteit met God ervaren.
- De spirituele taal van het denken: God kan ook gezocht worden met kennis en verstand. Bijbelstudie en het luisteren naar de verkondiging kunnen mensen op God richten.

De temperamentverschillen zijn ook terug te vinden in de spirituele stromingen (zie 3.3.2) net als in de kerkgeschiedenis (zie 3.5). De verschillen zijn terug te voeren op verschillende voorkeuren én op theologische verschillen. Deze indeling heeft oog voor de verschillende manieren om de spiritualiteit vorm te geven en vergroot het bewustzijn dat niet iedereen uit de voeten kan met een traditionele vorm als bijvoorbeeld stille tijd of bijbelstudie. Door de verschillende talen te onderscheiden kan worden gezocht naar een passende vorm om de relatie met God vorm te geven of te verdiepen.⁵² Thomas heeft daarbij ook oog voor de gevaren en eenzijdigheden van de verschillende temperamenten of talen. Hij betoogt dat het goed is om God lief te hebben met ons hele hart, met onze hele ziel, ons hele verstand en met al onze kracht (Marc. 12:30). Jezus Zelf laat in Zijn leven zien dat Hij al deze aspecten van spiritualiteit kende en praktiseerde.

3.7 Begeleiding – Geestelijke begeleiding of pastoraat?

In dit project gaat het om de stilte die wordt gefaciliteerd binnen een stiltehuis. De vormgeving van een programma is onlosmakelijk verbonden met de wijze waarop de begeleiding de programmaonderdelen aanbiedt en hoe de persoonlijke begeleiding wordt vormgegeven. Het is daarom goed om kort een aantal kenmerkende aspecten van de begeleiding te belichten.

De begeleiding is van geestelijke aard. De begeleiding kan als een vorm van pastorale zorg worden opgevat die zich richt op de spirituele dimensie van het leven. Er bestaat geen eensluidende visie op pastoraat net zomin als er maar één visie ten aanzien van geestelijke begeleiding bestaat. Voor de

⁵¹ Thomas, G. (2000). *Jouw spiritualiteit. Geloven zoals je bent*. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn *Motief*.

⁵² Op de website van de EO is een test te vinden, waarmee je jouw spirituele taal kan ontdekken. De test sluit aan bij het boek van Gary Thomas:

(19-5-14) <http://www.eo.nl/magazines/visie/artikel-detail/ontdek-jouw-spirituele-taal/>

(19-5-14) <http://www.eo.nl/spiritualiteitwijzer/>

een is geestelijke begeleiding gericht op de spirituele dimensie die het hele pastoraat betreft. Voor de ander is geestelijke begeleiding gericht op één van de klassieke grondfuncties van het pastoraat⁵³, het begeleiden. Dit begeleiden is dan op het spirituele leven toegespitst. Pastoraat komt vaak aan de orde naar aanleiding van een specifieke gebeurtenis, een bepaalde nood of een crisis. Geestelijke begeleiding staat ten dienste van het geestelijke leven van de mens en richt zich op diens weg met God en op Gods weg met hem of haar met als doel dat de mens dichter bij God komt. Anders gezegd, de begeleide ontdekt dat God reeds naar hem of haar is toegekomen.⁵⁴

De praktisch theoloog van der Meulen geeft een aantal kenmerken van geestelijke begeleiding. Allereerst mag de begeleide zich door God geliefd weten (vgl. 1 Joh. 4:10). Dat betekent voor de begeleider dat hij of zij zichzelf geliefd weet in Christus en op basis daarvan de begeleide kan aanvaarden. Het gesprek dient vrij te zijn van dwang. In het gesprek kunnen intieme zaken aan de orde komen die de ander kwetsbaar maken. Het is goed om te beseffen dat de ruimte in het gesprek van de begeleide is en dat de begeleider hier te gast is en deze ruimte bewaakt. De begeleider kan innerlijk worden geraakt door dat wat er wordt verteld. Het is zaak dat de begeleider hiermee kan omgaan en open en ontvankelijk voor de begeleide kan blijven. De begeleider is in staat om empathisch te luisteren naar zowel het verhaal van de begeleide als naar het verhaal van God en naar de wijze waarop God Zich in diens leven (reeds) zichtbaar maakt. Het luisteren impliceert ook dat de begeleider aan de begeleide teruggeeft wat bij hem of haar wordt opgeroepen, zodat de begeleide geholpen wordt in het ontdekken van Gods aanwezigheid in diens leven. Dit teruggeven kan heilzaam vervreemdend zijn. En de geestelijk begeleider mag de ander ten dienste zijn in zelfonderzoek en de onderscheiding van de geesten. Hij of zij helpt bij het onderkennen welke invloeden het innerlijke geloofsleven van begeleide in de weg staan. Deze kenmerken in de geestelijke begeleiding veronderstellen dat de geestelijke begeleider ook zelf een spiritueel leven leidt. Hij of zij is niet alleen een theologisch expert, maar een geestelijke.⁵⁵ Zo komt Van der Meulen tot een definiëring van de mystagogische⁵⁶ competentie. "Ze bestaat in kennis (van de theologie van de spiritualiteit, van vormen en oefeningen van spiritueel leven), vaardigheid (in het toepassen van deze kennis, in gespreksvoering, in het hanteren van de boven besproken kenmerken) en attitude (een houding waarin die kenmerken betracht worden, ten dienste van de ander en in het krachtenveld van de Geest staand)".^{57, 58}

⁵³ helen, bijstaan, begeleiden, verzoenen

⁵⁴ van der Meulen, H.C. (2013). *Om het geheim van het leven. Over spiritualiteit in geestelijke begeleiding*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum. Pag. 315-317, 326, 329.

⁵⁵ van der Meulen, H.C. (2013). *Om het geheim van het leven. Over spiritualiteit in geestelijke begeleiding*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum. Pag. 337-351.

⁵⁶ Onder mystagogie wordt de inwijding van mensen in het mysterie, het geheimenis, verstaan. In deze context wordt het geheimenis van de verborgen omgang met God bedoeld.

(22-5-14) bron: <http://ngp.ngk.nl/Studiemat/Schaeffer-predikant-mystagoog.pdf>

⁵⁷ van der Meulen, H.C. (2013). *Om het geheim van het leven. Over spiritualiteit in geestelijke begeleiding*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum. Pag. 352.

⁵⁸ Om verder te lezen – een artikel van Jos Douma: "De pastor als mystagoog": <http://www.josdouma.nl/artikelen/Jos%20Douma%20-%20De%20pastor%20als%20mystagoog.pdf>

4 ONDERZOEKSONTWERP

4.1 Inleiding

In hoofdstuk drie is verslag gelegd van het literatuuronderzoek naar stilte en stiltepraktijken binnen de christelijke spiritualiteit. Om antwoord te geven op de deelvragen drie tot en met zes is er kwalitatief onderzoek gedaan bij het Zendings-Diaconessenhuis en een aantal andere stiltehuizen. Middels participerende observatie heb ik allereerst zelf ervaren wat het betekent om een stilteweekende mee te maken. Ik heb gezien welke stilteactiviteiten er worden aangeboden en hoe de begeleiding is vormgegeven. Vervolgens zijn er semigestructureerde interviews gehouden met medewerkers van het Zendings-Diaconessenhuis en van de andere stiltehuizen. Er is gekozen voor semigestructureerde interviews, omdat de betekenisverlening en beleving van de respondenten ten aanzien van stilte, de praktijk van de stilte en de begeleiding van de gasten van belang is bij de beantwoording van de deelvragen. Het onderzoek gaat uit van het perspectief van de begeleiding in de stiltehuizen. Alle stiltehuizen zijn gevraagd om voorafgaand aan het interview relevant materiaal ter beschikking te stellen. Dit is materiaal dat tijdens de stilte wordt gebruikt door begeleiders en gasten.

4.2 Domein en steekproef

Het domein is gekozen op basis van de volgende drie criteria. Uit het literatuuronderzoek volgt dat er verschillend wordt gedacht over stilte en spiritualiteit. Om in het te geven advies aan te sluiten bij de protestantse (interkerkelijke) identiteit van het Zendings-Diaconessenhuis is daarom gekozen voor stiltehuizen die ook een protestants-christelijke identiteit hebben. De huizen liggen in Nederland of zijn verbonden aan de Deutscher Gemeinschafts-Diakonieverband (DGD, zie hoofdstuk 2.2.3 en 2.3). De stiltehuizen bieden gasten de mogelijkheid om alleen of in groepsverband gedurende ten minste twee dagen de stilte te praktiseren.

Als steekproef zijn vier protestants-christelijke stiltehuizen in Nederland gekozen¹: De Herberg (Oosterbeek)², de Hezenberg (Hatterum)³ en De Spil (Maarssen)⁴. Daarnaast zijn er in overleg met een diacones van het Zendings-Diaconessenhuis drie buitenlandse diaconessenhuizen of hieraan verbonden stiltehuizen gekozen: Begegnungszentrum Sonneck (Marburg, Duitsland)⁵, Schwesterngemeinschaft Ländli (Oberägeri, Zwitserland)⁶ en een anoniem diaconessenhuis (Duitsland).

4.3 Semigestructureerde interviews

Naar aanleiding van het literatuuronderzoek en de participerende observatie is een vragenlijst voor deze interviews opgesteld (zie bijlage 3). Deze vragenlijst is als topiclijst gebruikt. In de vragenlijst is een deel van de vragen opgesplitst in vragen voor georganiseerde stilte en een deel voor individuele stilte. Er is vooraf aangegeven dat de interviews anderhalf uur zullen duren. De interviews in het buitenland zijn telefonisch uitgevoerd, die in Nederland face-to-face.

¹ Op internet werd nog informatie gezocht over Nijkleaster, een aantal stadskloosters en overige huizen en initiatieven. In alle gevallen voldeden zij echter niet aan de genoemde criteria. Er is daarnaast gebruik gemaakt van: van Gils, H. (2011). *100 x Abdijen, kloosters & bezinningscentra*. Tielt: Lannoo.

² (24-2-14) <http://www.pdcdeherberg.nl/de-herberg/retraitegast.html>

³ (24-2-14) <http://www.hezenberg.nl/hezenberg/index.php?pagina=2016>

⁴ (12-5-14) <http://www.retraitecentrum.nl/> en <http://www.stilteretraites.nl/>

⁵ (24-2-14) <http://www.begegnungszentrum-sonneck.de/>

⁶ (24-2-14) <http://www.laendli.ch/auszeit-stille.shtml>

De kern van de interviews is opgebouwd naar aanleiding van de drie begrippen waarmee Bras spiritualiteit kenmerkt: praktijk, relatie en verandering (zie hoofdstuk 3.3). Na een paar inleidende vragen worden er vragen gesteld over de praktijk van de stilte. Hier wordt gevraagd naar het al dan niet aanwezige programma, de activiteiten die op het programma staan, de activiteiten die facultatief worden aangeboden en de wijze waarop dit wordt begeleid. De vragen over het kenmerk relatie gaan in op wat er in de stilte gebeurt, wie er zwijgt en hoe dit begeleid wordt. Het laatste cluster vragen stelt de motieven en het doel van de stilte centraal. Verder is gevraagd wat de inspiratiebronnen zijn van de respondenten ten aanzien van stilte en de stiltepraktijk. Daarnaast is er een aparte vragenlijst gebruikt betreffende de praktijk van de Lectio Divina. Deze vragenlijst is bij twee interviews gebruikt.

4.4 Uitwerking en analyse

De interviews zijn op band opgenomen. De bandopnames zijn alleen voor de uitwerking gebruikt. Bij de uitwerking van de interviews werd duidelijk dat het overzichtelijker is om de gegevens volgens een andere indeling van subthema's te verwerken. De verschillende fragmenten zijn vervolgens omschreven, gecodeerd en gegroepeerd. Het resultaat hiervan is in bijlage 4 te vinden.

4.5 Verantwoording van de uitvoering

Er bestaan veel factoren die van invloed zijn op de wijze waarop de stilte georganiseerd, geleid en begeleid wordt. Dit geldt heel algemeen en daarbij komen ook nog eens factoren die bepaald worden door de context van een stiltehuis. Naar een deel van deze contextafhankelijke factoren is in dit project onderzoek gedaan. Er is daarnaast middels open vragen gevraagd welke factoren nog van invloed zijn op de stilte. Hier kan uitgebreider onderzoek naar worden gedaan. Ik heb vooral heel breed gekeken welke activiteiten worden aangeboden en hoe deze worden vormgegeven en begeleid. Ik ben ook daarin niet op alle details ingegaan.

Veel vragen in dit onderzoek zijn open vragen. Men vertelt dat waar men allereerst aan denkt, wat men onlangs heeft meegemaakt, of wat men belangrijk vindt. Voor de resultaten betekent dit dat het een beeld schetst van hoe er gedacht wordt. Men kan hieruit niet afleiden dat wat er niet is gezegd ontbreekt in het denken en in de praktijk.

Er is alleen onderzoek gedaan vanuit het perspectief van de begeleiding. Hoe kijkt de begeleiding aan tegen het programma en wat denken zij dat zinvol is voor de gasten. De begeleiding spreekt overigens met de gasten en krijgt van hen feedback. Er kan echter ook onderzoek worden verricht vanuit het perspectief van de gasten zelf. Hoe vinden zij de programma's en de begeleiding. Dit perspectief is in dit onderzoek niet gehanteerd. Ik heb daarnaast wel bij het Zendings-Diaconessenhuis een georganiseerd stilteperiode mee gemaakt. Bij de andere stiltehuizen heb ik niet zelf meegemaakt hoe het is om een stilteperiode mee te maken en ook bij het Zendings-Diaconessenhuis heb ik geen periode van individuele stilte meegemaakt. Ik had ook overal een stilteperiode kunnen meemaken. Tegen deze keuze zou kunnen spreken dat men zich bij een stilteperiode wilt bezinnen en je ontvankelijk op wilt stellen voor God, terwijl een onderzoeker een geheel andere houding heeft. Hij wil observeren en neutraal aanwezig zijn. Ik heb deze keuze echter met name gemaakt in verband met de mij ter beschikking staande tijd.

Er is in het onderzoek vanuit gegaan dat de context van de gasten niet van invloed is op hun keuze voor een georganiseerde stilte of een individuele stilte en dat stilte niet anders is of hoeft te zijn wanneer je individueel de stilte praktiseert of wanneer je dat binnen een groep doet. In beide gevallen is de gast stil en in de stilte alleen. Hier valt wel op af te dingen. Zo geeft het onderzoek van Steinbock aan dat de stilte voor individuen in een groep beïnvloed wordt door de andere

aanwezig⁷. Om het onderzoek te beperken heb ik ervoor gekozen om dit aspect niet mee te wegen in mijn onderzoek. Ik zie de stilte los van de sociale interactie die binnen een groep die stil is kan bestaan.

⁷ Uit het onderzoek van Steinbock volgt dat de stilte bij de Quakers geen interveniënde stilte is. De stilte die gemeenschappelijk wordt gepraktiseerd heeft waarde in zich en komt voort uit het samen stil zijn. Hij analyseert de stilte, de zogenaamde group silence, vanuit de sociale interactie die plaatsvindt. Daarbij heeft hij oog voor de verschillende zintuigen in de praktijk van de stilte en voor de lichaamsgeluiden die in de stilte te horen zijn. Zijn onderzoek laat zien dat er sprake is van golven van synchrone activiteit binnen de stilte. Als iemand bijvoorbeeld anders gaat zitten is de kans vergroot dat een andere persoon ook zal gaan bewegen. Deze synchrone activiteit geeft wederom betekenis aan de stilte van de aanwezige individuen. Steinbock, D. (2012). *Making silence together: Collaboration in the silent gatherings of Quakers*. Stanford University.

5 RESULTATEN

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden de resultaten van het onderzoek in de stiltehuizen weergegeven. Daarvoor zijn de interviews met alle respondenten verwerkt en geanalyseerd.¹ Dit is aangevuld met de gegevens van de participerende observatie.

5.2 Dataverzameling en respons

Met vertegenwoordigers van de gekozen stiltehuizen (zie hoofdstuk 4.2) is er eerst via mail en daarna telefonisch contact gezocht. De respons bedroeg 100%. Het interview met de respondent van de Spil was op haar verzoek korter dan die met de andere respondenten. Daardoor kwamen niet alle vragen aan de orde.²

In onderstaande lijst is elk stiltehuis van een code voorzien. Deze code is gebruikt bij de uitwerking van de gegevens. Elk stiltehuis heeft een eigen nummer, in combinatie met de letter G of I. G staat voor de stiltehuizen waar sprake is van georganiseerde stilte. I staat voor stiltehuizen waar sprake is van individuele stilte. Bij het Zendings-Diaconessenhuis heb ik met twee verschillende respondenten (diaconessen) gesproken (I1 en G1). PO staat voor de participerende observatie. Hieronder zijn de codes van de stiltehuizen weergegeven met de datum waarop het interview plaatsvond.

- I1: Zendings-Diaconessenhuis (03-04-14)
- I2: De Herberg (16-04-14)
- I3: De Hezenberg (24-04-14)
- G1: Zendings-Diaconessenhuis (22-03-14)
- G2: Schwesterngemeinschaft Ländli (02-04-14)
- G3: Anoniem (07-04-14)
- G4: Begegnungszentrum Sonneck (14-04-14)
- G5: De Spil (24-04-14)
- PO: participerende observatie (17 t/m 20 januari 2014)

5.3 Analyse van de interviews

In deze paragraaf zijn de resultaten van het onderzoek weergegeven. Eerst wordt een aantal algemene kenmerken van de stiltehuizen in een tabel opgelijst. Vervolgens wordt er ingegaan op datgene wat de respondenten hebben verteld over de wijze van begeleiden. De respondent is de of één van de begeleiders in de stilte.³ Daarna wordt er gekeken naar de gasten. Wat kan er over hun achtergrond worden gezegd en welke voorwaarden stelt men aan hen? In een volgende paragraaf worden de uitspraken van de respondenten ten aanzien van stilte en stiltepraktijken weergegeven. En ten slotte worden de programma's geïnventariseerd en geanalyseerd.

5.3.1 Inleiding

In de volgende tabel is een aantal kenmerken van de stiltepraktijk in de betreffende stiltehuizen weergegeven.

¹ Zie ook bijlage 4.

² Het was een gesprek naar aanleiding van de onderzoeksvraag.

³ Dit geldt met uitzondering van één respondent (I3), dit is bij de resultaten aangegeven.

	I1	I2	I3	G1	G2	G3	G4	G5 ⁴
Diaconessenhuis?	ja	nee	nee	ja	ja	ja	ja	nee
Stilte: georganiseerd (groep) of individueel?	I	I	I	G	G	G	G	G
Aantal jaar ervaring	≥ 40	5-6	2 ⁵	≥ 40	20	11	1	onbekend
Aantal groepen (G) of gasten (I) per jaar	138 ⁶	≈ 25	≤ 300	11	5+1 ⁷	2	1	
Dag van aankomst en vertrek	ma - vr 5	ma - vr	open	vr - ma	do/vr - zo ⁸	vr - zo	ma - vr	vr - zo, zo - vr ⁹
Maaltijden in stilte ¹⁰ ?	ja/nee	nee	nee	ja	ja	ja	nee	ja
Wordt er doorgaand gezwegen ¹¹ ?	nee	nee	nee	nee	ja	ja ¹²	nee	ja
Programma aanwezig?	nee	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja

Uit de informatie in deze tabel volgt dat de huizen op onderdelen met elkaar vergelijkbaar zijn, maar dat er ook sprake is van verschillen. Hoewel er in dit onderzoek wordt gesproken over stilte is er in alle gevallen sprake van momenten waarop de uiterlijke stilte wordt onderbroken en de gasten luisteren naar geestelijke input of muziek. In tenminste vijf gevallen zijn er ook momenten waarop de gasten zelf in een bepaalde context spreken. In het volgende wordt een en ander toelicht.

5.3.2 De wijze van begeleiding

De identiteit van de stiltehuizen (ten aanzien van de stiltepraktijken) heeft te maken met hoofdzakelijk drie factoren: of het huis verbonden is aan een diaconessengemeenschap (G1 t/m G4) of een pastoraal centrum (I2, I3), met de spiritualiteit van de begeleiding en met de tijd die de begeleiding beschikbaar heeft voor de gasten. Hieronder volgt een aparte omschrijving van de begeleiding per stiltehuis.

I1. Het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië, individuele stilte

De respondent is de diacones die verantwoordelijk is voor de individuele stilte. Zij biedt de gasten een gesprek van één à anderhalf uur aan. Meestal gaat het om één gesprek per verblijf. Dit is een aanbod, het is niet verplicht. Tussendoor zijn er korte contactmomenten. De respondent ziet het begeleiden als samen oplopen met de gast. Het gaat er niet om de ander oplossingen aan te dragen, zij luistert en probeert de gast door het stellen van vragen te helpen om zelf op nieuwe gedachten te komen. God is in de gesprekken de Derde. De respondent is onder andere geïnspireerd door de cursus PPT die zij heeft gevolgd¹³. Over begeleiding spreekt zij in termen van pastoraat. Zij wil de gast helpen om de verbinding te leggen tussen diens levensverhaal en het verhaal van God. In de

⁴ Doordat het gesprek met de respondent van de Spil anders van aard was zijn niet alle vragen besproken.

⁵ Er is al wel langer de mogelijkheid om stil te zijn bij de Hezenberg, maar sinds 2 jaar is er een bewuste scheiding aangebracht tussen de herstelgasten en de retraitegasten en sindsdien is de nadruk gelegd op stilte. Herstelgasten zijn gasten die een GGZ behandeling krijgen met aandacht voor zingeving en bezieling.

⁶ in 2012

⁷ Gemiddeld 5 Tage der Stille (do-zo, vr-zo) en 1 Eine Woche Stille (niet in 2014) per jaar. Daarnaast: 12 Oasentage (1 dag in stilte) en een onbekend aantal gemengde retraites waarin zowel gezwegen als gesproken wordt.

⁸ Zie vorige voetnoot.

⁹ Stilteweekende en stilte-5-daagse

¹⁰ Eventueel met zachte muziek, er wordt echter gezwegen.

¹¹ Dit is m.u.v. begeleidingsgesprekken en spreken of zingen als onderdeel van een liturgie.

¹² Men wordt uitgenodigd om doorgaand te zwijgen.

¹³ (9-4-14) <http://www.stichtingppt.nl/>

begeleiding sluit zij aan bij het levensverhaal van de gast. Zij geeft handreikingen in de vorm van thematische artikelen.

12. De Herberg, individuele stilte

De respondent is begeleider van de retraitegasten bij de Herberg¹⁴. Hij is kerkelijk werker en theoloog (WO). De retraitegasten krijgen naast het meer praktisch gerichte kennismakingsgesprek twee gesprekken van één uur aangeboden. Eén aan het begin en één aan het einde van de retraite. Eventueel kan er op de woensdag nog een kort gesprek aan toe worden gevoegd. Er is niet meer tijd beschikbaar voor de begeleiding. De begeleiding is erop gericht dat de gast iets aan de retraite heeft, er wordt aangesloten bij de situatie van de gast. Over begeleiding spreekt de respondent in termen van pastoraat. Hij zoekt naar de verbinding tussen de verhalen van de persoon en van God. Het verhaal van de Emmaüsgangers inspireert hem. Begeleider en gast lopen gedurende een bepaalde tijd samen op, de verhalen van gast en God worden met elkaar verbonden, Gods verhaal wordt uitgelegd en er is een ritueel moment (gebed ter afsluiting - een aanbod) alvorens de gast weer naar huis gaat. De respondent laat zich inspireren door de bijbel en door andere bronnen in de brede kerkgeschiedenis.

13. De Hezenberg, individuele stilte

De begeleiding wordt hier met name verzorgd door vrijwilligers. Deze worden regelmatig toegerust door de respondent. Zij is pastor. Er worden geen gesprekken met gasten ingepland, wel vinden er spontaan gesprekken plaats tussen de vrijwilligers en de gasten. Men gaat daarbij uit van waar de gast zich bevindt met betrekking tot diens levensverhaal en vragen over geloof en zingeving. Geestelijke begeleiding is het samen zoeken naar signalen of sporen van God in het leven van de gast om te kijken of en hoe men hier in de huidige situatie mee verder kan. Pastoraat is iets anders en heeft met crisissituaties te maken. Bij veel gasten past de manier van geloven die ze in de kerk hebben geleerd (of leren) niet meer. Ze hebben nog geen eigen woorden weten te vinden voor dat wat er in hun leven speelt. Samen gaat men dan op zoek naar wat hen drijft en waar ze dat kunnen vinden. Het is belangrijk dat de gast ruimte krijgt om zelf het geloof te mogen ervaren en verwoorden, dat men zelf mag uitvinden wie God voor hen is. De respondent is geïnspireerd door Taizé¹⁵ en door een opleiding Geestelijke Begeleiding.

G1. Het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië, georganiseerde stilte

De begeleiding wordt verzorgd door twee vrijwilligers en door de respondent. De respondent is verantwoordelijk voor de georganiseerde stilte en is een andere diacones dan de respondent van I1. De gasten kunnen op een lijst intekenen voor een gesprek of gebed¹⁶. Begeleiding wordt gezien als het leiden en sturen van de activiteiten en de gesprekken, waarbij God zelf werkzaam is. Wanneer men de indruk heeft dat een gast het moeilijk heeft spreekt men de gast aan en probeert men hem of haar over de brug te helpen voor een gesprek. De begeleiding heeft een bepaalde gevoeligheid ontwikkeld in wat er speelt bij en in de begeleiding van de gasten. Er bestaat bij de gasten veel gebondenheid en beschadiging. Het is belangrijk dat de begeleiders bekend zijn met het gebed om bevrijding en genezing. Over begeleiding spreekt zij in termen van pastoraat.

G2. Schwesterngemeinschaft Ländli, georganiseerde stilte

De respondent is de diacones die verantwoordelijk is voor de begeleiding van het aanbod van stiltepraktijken. Er worden individuele gesprekken aangeboden. Bij geestelijke begeleiding gaat het erom de gast te begeleiden zodat diens relatie met God kan groeien en zodat diens hele leven in de

¹⁴ De Herberg biedt gastvrijheid aan herberggasten en retraitegasten. Volgen de herberggasten een dagprogramma in de groep en zijn zij minstens drie weken aanwezig, de retraitegasten (die een midweek komen) hebben een individueel programma, waarbij het grootste deel van de tijd zelfstandig wordt ingevuld. (20-5-14) <http://www.pdcdeherberg.nl/>

¹⁵ (2-5-14) <http://www.taize.fr/nl>

¹⁶ Dit is ook een observatie vanuit de PO.

relatie met God wordt gebracht. Bij pastoraat wordt over concrete problemen gesproken, geestelijke begeleiding is anders en meer proces georiënteerd. Er zijn meerdere gasten die de respondent reeds langere tijd begeleidt, zij zijn regelmatig te gast in de Schwesterngemeinschaft Ländli. De respondent helpt de gasten zodat de bijbel zelf in het leven van de gasten kan spreken. Zij helpt de gasten om waar te nemen, zodat het bijbelverhaal in het leven van de gasten resoneert. En zij helpt de gasten om zelf te ontdekken hoe men stil kan worden. Dat kan voor iedereen anders zijn. Het gaat er niet om om actief bezig te zijn, maar om te leren passief ontvankelijk te worden voor God. Daarvoor worden verschillende oefeningen aangeboden die de aandacht focussen en die de gast leren waarnemen. De diacones is zelf geïnspireerd door de ignatiaanse traditie waarin zij is opgeleid. Zij is ook zelf regelmatig stil gedurende zogenaamde Schweige-Exerzitien.

G3. Anoniem diaconessenhuis, georganiseerde stilte

De respondent is de diacones die verantwoordelijk is voor de georganiseerde stilte. Zij begeleidt de georganiseerde stilte hoofdzakelijk alleen. Gasten die een gesprek willen kunnen zich bij haar melden. Wanneer ze het gevoel heeft dat er iets met een gast aan de hand is, spreekt ze de gast aan. Ze zal gasten echter nooit dringen tot een gesprek. Ze is het hele weekeinde beschikbaar voor de begeleiding. In de begeleiding gaat het erom dat de gasten in contact komen met God. Zij spreekt hierover in termen van pastoraat. Ze sluit aan bij datgene waar de gasten staan. Ze laat zichzelf inspireren door literatuur over de stilte vanuit de brede kerkelijke context. Ze is ook zelf regelmatig een periode stil.

G4. Begegnungszentrum Sonneck, georganiseerde stilte

De respondent is de diacones die verantwoordelijk is voor de georganiseerde stilte. Elke gast wordt dagelijks een gesprek van 20-30 minuten aangeboden. Het is een aanbod maar het zou goed zijn als het een vast gegeven zou zijn. Bij geestelijke begeleiding gaat het erom het geestelijke proces, dat zich afspeelt gedurende de stilteperiode, verder te verdiepen. Het is geen pastoraat. Bij de geestelijke begeleiding worden niet de grote levensvragen besproken. Als er sprake is van pastorale problemen wordt dit in een andere setting besproken. Er wordt dan een andere afspraak gemaakt en ook worden de gasten verwezen naar bijvoorbeeld een pastor in de eigen gemeente. De handreikingen die de respondent geeft sluiten aan bij datgene waar de persoon mee bezig is en bij diens persoonlijkheid. De diacones is zelf geïnspireerd door de ignatiaanse traditie waarin zij is opgeleid en waardeert de mystieke aspecten in haar geestelijke leven als waardevol.

G5. De Spil, georganiseerde stilte

Bij de Spil zijn er bij de stilte retraites dagelijkse gesprekken met een retraitebegeleider ingevoerd. Dit is gebruikelijke binnen de ignatiaanse traditie waarin de respondent is opgeleid.¹⁷ De begeleiding van de gasten is maatwerk. De ene gast heeft veel structuur nodig en de andere gast wil zelf de dag structureren. Daarom is het lastig om algemene informatie te geven ten aanzien van de handreikingen die men de gasten geeft. In de begeleiding staat men naast de gast, men luistert, stelt gerichte vragen en men geeft handreikingen mee. De focus ligt met name ook op het luisteren naar God. De respondent ziet een onderscheid tussen geestelijke begeleiding en pastoraat. Het gaat erom dat de ander wordt geholpen zijn relatie met God te ontdekken en te verdiepen.

5.3.3 De context van de gasten

Algemeen

Alle stiltehuizen staan open voor zowel mannen als vrouwen.

Kerkelijke achtergrond van de gasten

Uit de interviews blijkt dat de meeste gasten van de stiltehuizen lid zijn van een kerk of van een gemeente. De redenen waarom men de stilte zoekt zijn verschillend. Men komt voor bezinning, voor rust en/of om concreet met een bepaald thema aan de gang te gaan. Dat kan bijvoorbeeld te maken

¹⁷ De begeleiders bij de Spil hebben verschillende achtergronden.

hebben met een keuze die men moet maken of iets wat men wil bestuderen. Hier zijn geen grote verschillen te zien tussen de stiltehuizen.

Pastorale nood

De respondenten van I2 en het Zendings-Diaconessenhuis (I1 en G1), en in mindere mate ook die van I3, geven aan dat er vaak sprake is van pastorale nood.

Men komt voor de stilte

Bij I1, I2 en I3 komen de gasten voor een periode van bezinning. Er hoeft niet te worden gezwegen, toch komen de meeste gasten voor de stilte. Bij het stiltehuis waar dit niet expliciet werd gezegd in het interview is de begeleiding wel gericht op het ondersteunen van de stilte (I3).

5.3.4 Voorwaarden aan de gasten

Psychische klachten

Vijf van de zeven¹⁸ respondenten gaven op de open vraag naar de voorwaarden ten aanzien van de gasten aan dat het wordt afgeraden om mensen met psychische klachten de stilte in te laten gaan. Dat betekent dat in ieder geval een grote meerderheid hier voorzichtig mee is.

De invulling van de stilte

De meeste stiltehuizen (6/7) geven aan dat ze van de gasten verwachten dat ze of voor het doel van de aangeboden stilte of retraite komen of dat ze openstaan voor de christelijke invulling en begeleiding van het programma. De helft van de stiltehuizen (4/7) geeft expliciet aan open te staan voor andersgelovigen en niet-gelovigen. Toch laat de praktijk zien dat de meeste gasten lid zijn van een kerk of gemeente (zie 5.3.3).

Er wordt verschillend omgegaan met de deelname aan het programma. Bij het Zendings-Diaconessenhuis (G1) verwacht men dat gasten deelnemen aan alle activiteiten die op het programma staan (of dat men het weekeinde geheel zelf invult). Bij G3 is men vrij om de activiteiten op het programma afwisselend wel en niet bij te wonen.

5.3.5 Stilte

Factoren die de stilte bevorderen

De stilte wordt bevorderd door verschillende factoren: de omgeving (natuur) van het stiltehuis, de letterlijke afstand van het leven thuis, het dagritme (vaste tijden voor maaltijden, vieringen, etc.), het niet hoeven zorgen voor jezelf (en anderen), de gastenkamers die netjes zijn, de activiteiten die op het programma staan (wanneer aanwezig) en de begeleiding in de stilte. Daarnaast wordt er aangegeven dat het tijd kost om echt stil te worden en dat sommige gasten daarom een dag vroeger komen (G3).

Bij G2 besteedt men tijdens de activiteiten aandacht aan het bewust waarnemen en aan het richten van de aandacht. Dit komt tijdens het interview enkele keren aan de orde. Het doel hiervan is om je ook beter op God te leren richten.

Stilte en spreken

Bij de meeste stiltehuizen die een georganiseerde stilte aanbieden (4/5, zie tabel) is men tijdens de maaltijden stil. Bij alle stiltehuizen met individuele gasten wordt er tijdens de maaltijden gesproken.¹⁹ Bij een deel van de huizen eten de gasten samen met andere gasten die niet stil zijn, hier is de bedrijvigheid in het huis van invloed. Er wordt aangegeven dat het best lastig is om tijdens de maaltijden de stilte (bedoeld wordt: de rust) te bewaren wanneer er gesproken wordt (I3, waar de retraitegasten onder elkaar eten).

Bij I2 en I3 is er sprake van een scheiding tussen andere gasten in het huis en de retraitegasten (individuele gasten). De individuele gasten worden verzocht deze scheiding te respecteren. Bij het Zendings-Diaconessenhuis (I1, G1) wordt getracht de gasten waar mogelijk gescheiden te houden van andere gasten of groepen in huis.

¹⁸ De respondent van de Spil is hier niet meegerekend, omdat het gesprek niet aan de hand van de vragenlijst plaatsvond.

¹⁹ Bij het Zendings-Diaconessenhuis alleen tijdens de middagmaaltijd en ook alleen dan wanneer men voor volpension heeft gekozen en met de zusters mee-eet.

Bij G4 wordt alleen tijdens de ochtenden gezwezen. Er zijn drie stiltehuizen waar men de hele tijd stil is (G2, G5) of hiertoe uitgenodigd wordt (G3)²⁰. Bij G5 denkt men dat het doorbreken van de stilte afleidend kan werken en daarom kiest men voor doorgaande stilte. Bij de georganiseerde stiltes wordt er "niet vreemd" gezwezen, het gaat erom dat er geen gesprekken worden gevoerd (G1, G2, G3).

Stilte en de communicatie met God

De stilte wordt door alle stiltehuizen verbonden met de communicatie tussen God en de gast. Men geeft hier verschillende woorden aan.²¹ Zo wordt er gesproken over het loslaten en je openstellen voor de aanwezigheid van God, de ontmoeting met God (of iets van God) en het voeden van de relatie met God. Stil zijn wordt als een bewuste keuze opgevat, een keuze voor God. Stil worden wordt als een gevulde stilte gezien, de stilte is geen leegte maar is gevuld met God en de ontmoeting met Hem. Er is sprake van communicatie naar twee kanten en waar kan worden gezwezen. Het kan beginnen met eenrichtingsverkeer, waarna men na een periode God kan ervaren. Maar men kan ook de ervaring opdoen dat God zwijgt. Dat betekent niet perse dat God ook daadwerkelijk zwijgt. Er worden verschillende redenen gegeven waarom men God niet ervaart. Dit kan te maken hebben met verkeerde verwachtingen, met de relatie tussen mens en God die niet in orde is, of dat men niet geleerd heeft om te luisteren. Men geeft aan dat we God niet kunnen dwingen, Hij spreekt wanneer en hoe Hij wil. Tegelijkertijd is er de belofte in de bijbel dat wanneer we geloven we mogen weten dat God nabij is. Ook geeft men aan dat God op andere wijze dan men is gewend kan spreken en dat ook al doet. Dat mag je ontdekken.

Gevolgen van de stilte, verandering / vernieuwing

De gevolgen van de stilte worden ook verschillend verwoord²². In de stilte kan je met God en met jezelf worden geconfronteerd. Dat kan zowel pijnlijk als heilzaam zijn. Er kan schuld, pijn en verdriet naar boven komen. In de stilte ontdek en verdiep je de relatie met God, je wordt geopend voor Gods liefde, je vindt vreugde, je leert jezelf beter te aanvaarden, je ontvangt nieuwe kracht, een nieuw perspectief of er vindt herstel plaats. Er wordt ook benoemd dat het in orde is als er niets gebeurt en dat het mogelijk is dat je pas later een verandering opmerkt.

5.3.6 Programma

Bij alle georganiseerde stiltes is er een programma voorhanden. Dit is ook het geval bij I2 en I3. I1 kent geen programma.

5.3.6.a Activiteiten op het programma

Op het programma staan de maaltijden, koffie- en theemomenten en verschillende activiteiten. Hieronder zijn de activiteiten weergegeven. De maaltijden en de koffie- en theemomenten zijn niet in de opsomming opgenomen. De activiteiten zijn ingedeeld in activiteiten bij de georganiseerde stilte en activiteiten bij de individuele stilte. Buiten de activiteiten geldt voor beide soorten van stilte dat de gasten zelf een invulling geven aan de stilte.

Georganiseerde stilte

Start van het programma

Bij de georganiseerde stilte is er in alle gevallen een gezamenlijke start met de groep. Er wordt een aantal praktische zaken besproken, er wordt informatie over de stiltedagen gegeven en er wordt inhoudelijk een start gemaakt met de stilte. Bij twee stiltehuizen is er een voorstellingsronde (G1, G2). Bij twee van de stiltehuizen wordt er aandacht besteed aan concentratieoefeningen, bijvoorbeeld met behulp van dans (G2, G4). Eén huis gaat er expliciet op in dat de stilte confronterend kan zijn (G3). Bij het Zendings-Diaconessenhuis wordt de Sabbatviering gehouden. De

²⁰ m.u.v. de begeleidingsgesprekken

²¹ In bijlage 4 is te zien welke respondent wat heeft gezegd. In deze paragraaf worden de verschillende invalshoeken betreffende het kenmerk van de relatie in de stilte bij elkaar weergegeven.

²² In bijlage 4 is te zien welke respondent wat heeft gezegd. In deze paragraaf worden de verschillende invalshoeken betreffende het kenmerk van de verandering in de stilte bij elkaar weergegeven.

start van het programma is op de vrijdagavond en een vrijwilligster (of de respondent) geeft een inleiding op de viering en leidt de viering. In één stiltehuis krijgen de gasten een waxinelichtje mee voor op de kamer, dit symbool voor het licht van Christus kan de gasten helpen in de stilte (G3).

Ontmoetingen in de groep

Er zijn verschillende soorten ontmoetingen met de groep gasten. Er zijn vieringen waarin er niet wordt gesproken door de gasten²³ (G3: Gemeinsame Stille, Fürbittegebet, Tagesausklang, Gotteslob, G4: Tagzeitgebete, G5: Vieringen). Er zijn meditatiemomenten waarin niet wordt gesproken (G2: Bildmeditation, G4: Geistlicher Impuls), er zijn ontmoetingen waarin wel wordt gesproken (G1: meditatief moment, deelmoment, Lectio Divina²⁴, G3: Ausklang) en er is sprake van een wandeling in stilte (G3). Daarnaast is in alle gevallen sprake van een afscheid en terugblik op de georganiseerde stilte. Dit is uitgebreider weergegeven in bijlage 4.

Lectio Divina

In twee stiltehuizen wordt de Lectio Divina gebruikt (G1, G4). Het is een vorm die je snel kunt leren en waarin je leert hoe je de stilte kunt vormgeven. Bovendien is het een laagdrempelige vorm die goed past in de brede protestantse traditie (G4). De beide stiltehuizen verschillen enigszins in de wijze waarop zij dit aanbieden. Bij G4 begint men met een concentratieoefening om innerlijk rustig te worden. Bij G1 wordt er één bijbelvers gebruikt, bij G4 is dat wisselend. De ene keer is het een vers de andere keer een hele perikoop. De tekst wordt langzaam voorgelezen. Bij G1 vraagt de respondent vervolgens aan iedereen welk woord hem of haar heeft geraakt. Dan gaat men twintig minuten de stilte in. Daarna is er een deelmoment (PO). Bij G4 kan men zich laten raken door een woord, een paar woorden of door een half vers. Hier dient men de tekst zo vaak te lezen totdat men ergens door wordt geraakt. G4 verbindt geen vaste tijdsduur aan de Lectio Divina.²⁵

Overige

Bij G2, G4 en G5 is er elke dag een begeleidingsgesprek met de gasten gepland. Bij G1 kunnen één of meerdere gesprekken worden aangevraagd.

Individuele stilte

Start van het programma

Met de individuele gasten is er in alle betreffende stiltehuizen aan het begin een gesprek waarin er wordt kennism gemaakt en waarin praktische zaken worden besproken. In één geval is dit verbonden aan een begeleidingsgesprek (I2). Daarmee wordt een inhoudelijk (pastoraal) gesprek bedoeld. In dit gesprek is er aandacht voor de wijze waarop de gast de retraite wil invullen. Bij het Zendings-Diaconessenhuis wordt een begeleidingsgesprek aangeboden. Bij I3 is er geen sprake van officiële begeleidingsgesprekken (zie 5.3.2: I3).

Afsluiting

Van alle individuele gasten wordt aan het einde afscheid genomen. Bij I2 wordt dit verbonden aan een inhoudelijk (pastoraal) gesprek. Bij I1 en I3 is het afscheid niet officieel verbonden aan een inhoudelijk gesprek of ritueel moment.

Overige

Alle overige programmaonderdelen zijn activiteiten waarbij ook andere mensen dan de individuele gasten en de begeleiders aanwezig zijn (met één uitzondering). Dit zijn vieringen, een bijbelstudie, een bijbelbespreking of een creatieve avond. Bij het Zendings-Diaconessenhuis (I1) zijn de gasten

²³ Tenzij dit een spreken of zingen binnen en volgens een liturgie is.

²⁴ De uitwerking van de aparte vragenlijst betreffende de Lectio Divina is alleen bij G1 en G4 afgenomen. De verwerking hiervan is in bijlage 4 te vinden.

²⁵ Voor meer informatie over de Lectio Divina zie voetnoot 10 in hoofdstuk 6.

uitgenodigd om aan het gebedsmoment van de diaconessen mee te doen. Eén maal per week is er een bijbelstudie, die voor mensen uit de omgeving is georganiseerd. Hier mogen de gasten ook aan mee doen. Bij I2 is er een dagopening en een dagsluiting voor alle gasten (ook voor de herberggasten²⁶) en medewerkers in het huis. En er is een bijbelbespreking voor de herberggasten waar de individuele gasten ook aan mee mogen doen. Bij I3 is er een ochtendgebed voor alle gasten in het huis, ook voor de herstelgasten²⁷. Het avondgebed wordt verzorgd door een gastvrouw of gastheer van de retraite en is alleen voor de individuele gasten. Op dinsdagavond is er een zegenbededienst waarin de gasten voor zich kunnen laten bidden en zich kunnen laten zegenen. Dit wordt verzorgd door de pastores. Op vrijdagavond is er een vesper.

5.3.6.b Facultatieve activiteiten

Er is een aantal activiteiten die buiten het programma wordt aangeboden. Uitgebreidere informatie is in bijlage 4 te vinden.

- Begeleidingsgesprekken: Alle stiltehuizen bieden individuele begeleidingsgesprekken aan, bij G2, G4 en G5 is dit, zoals boven al beschreven, een vast onderdeel van het programma.
- Teksten / artikelen: Bijna alle stiltehuizen bieden de gasten artikelen of teksten aan om te lezen. Bij I2 en I3 zijn er artikelen opgenomen in een map die elke gast ontvangt. Bij G1 liggen er teksten op een tafel om mee te nemen en in de overige gevallen (I1, G2 t/m G4) worden er teksten aan gasten uitgedeeld die aansluiten bij datgene waar zij mee bezig zijn in de stilte.
- Schrijven: Verscheidene stiltehuizen geven de gasten de tip om iets op te schrijven. Soms wordt daar een expliciete opdracht aan verbonden (I2: in de map, G1, G2 en G4). In andere gevallen wordt het meer algemeen als tip gegeven (I1, G4).
- Creatieve materialen: Er zijn twee stiltehuizen waar gasten creatief met materiaal aan de slag kunnen gaan (G1, G4). In één geval wordt er soms een bepaalde opdracht gegeven om mee aan de slag te gaan (G4). In het andere geval is er een blad met instructies, waaronder verschillende opdrachten, beschikbaar (G1).
- Bibliotheek: In de meeste stiltehuizen is een bibliotheek of boekenkast aanwezig waar de gasten gebruik van kunnen maken (G1=I1, I2, I3²⁸).
- Wandeling en/of gebedsweg: Bij alle stiltehuizen kan men in de omgeving wandelen, bij het Zendings-Diaconessenhuis is een routebeschrijving van een stiltewandeling te koop. Bij een aantal stiltehuizen is er op het terrein een gebedsweg of iets soortgelijks aanwezig (G1=I1, I3: *af en toe*, G2: hier zijn twee soorten gebedswegen, G3, G4). Bij G4 is er een boekje beschikbaar met teksten bij de verschillende staties. Bij I3 is ook een boekje beschikbaar als deze activiteit beschikbaar is.
- Luisteren van liederen: Er is bij het Zendings-Diaconessenhuis (I1) een cd-speler beschikbaar om een lied te beluisteren.
- Stilteruimte: Bij een aantal stiltehuizen kunnen de gasten gebruik maken van de stilteruimte of kapel (I1=G1, I2, I3, bij de andere huizen heb ik hier niet expliciet naar gevraagd).
- Button: Bij één stiltehuis zijn er buttons beschikbaar voor gasten die buiten willen rondlopen en niet willen worden gestoord in de stilte. Op de button staat 'Schweigen' of een 'S' (G3).

5.4 Materiaal

Zes van de acht respondenten hebben materiaal ter inzage gegeven. Het materiaal is verschillend van aard. Het gaat om algemeen foldermateriaal, om algemene informatie voor gasten ten aanzien van het verblijf in het stiltehuis, om pastoraal gerichte teksten die aan gasten worden gegeven, om een map die individuele gasten bij aankomst ontvangen en om materiaal dat bepaalde werkvormen

²⁶ Zie voetnoot 13 in hoofdstuk 5.

²⁷ Zie voetnoot 4 in hoofdstuk 5.

²⁸ Van de andere stiltehuizen weet ik dit niet, dit hoeft daarom niet te worden uitgesloten.

inleidt, uitlegt en handreikingen geeft om deze werkvorm in de praktijk te brengen. Uit de veelheid van materiaal²⁹ worden er twee onderdelen nader toegelicht.

5.4.1 Een map voor individuele gasten

Bij I2 ontvangen de gasten een map met handreikingen, citaten en teksten om tijdens de retraite door te lezen en er ideeën en inspiratie uit op te doen. De gast mag de map na afloop mee naar huis nemen. De onderdelen in de map zijn in bijlage 4 kort omschreven en hebben allemaal inhoudelijk met de retraiteweek te maken: De gast wordt welkom geheten en ingeleid op de week in stilte door een korte tekst met citaten en een paar vragen. Er is verder een tekst over Gods leiding in je leven. Er zijn gedichten en citaten over stilte en er zijn teksten die een werkvorm in de stilte toelichten en uitnodigen deze zelf in de praktijk te brengen. Er is een handreiking om te mediteren of om aan de hand van het schilderij van de verloren zoon van Rembrandt te overdenken wie God voor je is³⁰, er wordt de suggestie gedaan om dagelijks kort iets op te schrijven en er zijn twee teksten die inspireren om de natuur in te gaan, om je heen te kijken en open te staan voor datgene wat de natuur je kan leren. En er is een tekst die inspireert om het Onze Vader als leidraad voor je persoonlijke gebed te nemen.

5.4.2 Handreikingen ten aanzien van stilteactiviteiten

De respondent van G2 heeft een aantal losse bladen ter inzage gegeven die verschillende werkvormen toelichten, die in de praktijk beoefend kunnen worden. Het gaat om een aantal algemene inleidingen, waarmee je bijvoorbeeld met behulp van een bijbeltekst kunt bidden, of om aan de hand van een beeld (schilderij, tekening) te bidden. Er worden daarbij concrete oefeningen beschreven om op creatieve wijze het geestelijke leven te overdenken. En er is een aantal zogenaamde Impuls-Blätter die de diacones gebruikt om een ontmoeting in de groep vorm te geven. Ook zijn er Impuls-Blätter om als handreiking aan de gasten te geven zodat zij hier zelf in de stilte mee aan de slag kunnen. Er wordt bijvoorbeeld een inleiding op een bepaalde activiteit gegeven, een uitleg en de oefening wordt dan in de praktijk gebracht. Zo komen er verschillende vormen van gebed voor, zoals het Wiederholungsgebet en het Daseinsgebet. Het eerste is een kort gebed dat een aantal keer wordt herhaald en simultaan met de ademhaling wordt gebeden. Bij het tweede gebed staan de woorden Dich, Dir, Dein en Du centraal. Op andere bladen staat het mediteren aan de hand van een bijbeltekst centraal. Er is een blad waarin de gast de handreiking krijgt om "in und durch und mit der Schöpfung" te bidden. En er is een blad dat het waarnemen centraal stelt. Het waarnemen wordt algemeen ingeleid en er wordt uitgelegd wat de waarde en het doel van waarnemen is. Vervolgens wordt er een aantal waarnemingsoefeningen voorgesteld.³¹

²⁹ In bijlage 4 is hier een overzicht van opgenomen.

³⁰ Een afbeelding van dit schilderij hangt in de kapel in de Herberg.

³¹ Wat opvalt bij deze handreikingen is dat ze in de ik-vorm (soms in de wij-vorm) en in de tegenwoordige tijd zijn geschreven. Dat maakt dat je als het ware meegenomen wordt in de oefening terwijl je nog leest.

6 ADVIES

6.1 Inleiding

Aan de hand van de resultaten uit de literatuurstudie en het praktijkonderzoek zal in dit hoofdstuk antwoord worden gegeven op de algemene onderzoeksvraag:

Welk advies kan het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië worden gegeven vanuit enerzijds de eigen traditie en anderzijds vanuit de evaluatie van haar eigen praktijken en die van andere stiltehuizen om de individuele gasten die een periode in stilte doorbrengen in het Zendings-Diaconessenhuis een programma te bieden? En welk advies kan gegeven worden voor het bestaande programma van de stilteweekenden?

6.1.1 Verscheidenheid en rijkdom

De resultaten laten een grote verscheidenheid en rijkdom zien aan opvattingen, activiteiten, werkvormen en materialen ten aanzien van stilte en stiltepraktijken. Deze rijkdom is ook bij het Zendings-Diaconessenhuis te zien. De diaconessen kijken terug op vele jaren ervaring met het aanbieden van stilteperiodes. De rijkdom is zichtbaar in het programma dat wordt aangeboden bij de georganiseerde stilte, in de gastvrijheid die de diaconessen bieden en het is te zien aan de positieve feedback van de gasten in het gastenboek. Het Zendings-Diaconessenhuis kan zich daarnaast laten inspireren door de stiltepraktijken in de andere stiltehuizen. Het advies wil hier aan bijdragen.

6.1.2 Verschillende factoren die van invloed zijn op de vormgeving van stiltepraktijken

Uit het onderzoek blijkt dat er verschillende factoren van invloed zijn op de stiltepraktijken. Er is onderzoek gedaan bij stiltehuizen met een protestants christelijke identiteit. Vanwege deze gemeenschappelijke identiteit kunnen de huizen met betrekking tot de stiltepraktijken met elkaar worden vergeleken. Er zijn echter andere verschillen tussen de stiltehuizen die van invloed zijn op het aangeboden programma tijdens de stilte. Bij het formuleren van de adviezen is het daarom van belang om hier inzicht in te hebben.

Bedrijvigheid in het stiltehuis

Bedrijvigheid in huis heeft implicaties voor de stiltepraktijken. Bedrijvigheid kan bestaan door activiteiten voor andere groepen mensen, door de aanwezigheid van een pastoraal centrum of door de aanwezigheid van een diaconessengemeenschap. Onrust is in het Zendings-Diaconessenhuis goed ondervangen doordat de gasten in een rustig deel van het huis verblijven. Gasten van de georganiseerde stilte kunnen de hele dag stil zijn. Individuele gasten kunnen buiten de middagmaaltijd, die zij samen met de diaconessen nuttigen, ook de hele dag stil zijn. Men hoeft in het algemeen geen rekening te houden met de communicatie tussen verschillende groepen gasten, zoals bij de aanwezigheid van een pastoraal centrum het geval kan zijn. De bedrijvigheid in huis kan ook kansen met zich meebrengen. Zo kunnen er voor andere groepen gasten activiteiten zijn waar individuele gasten aan mee kunnen doen. In het Zendings-Diaconessenhuis zijn er geen dagelijkse activiteiten voor andere groepen gasten¹. Gasten kunnen door de aanwezigheid van de diaconessengemeenschap wel bij hun dagelijkse gebedsmoment aanwezig zijn.

Context en voorkeuren van begeleiding en gasten

De opleiding en achtergrond van de begeleiding beïnvloedt het programma en de wijze waarop gasten worden begeleid. De respondenten hebben verschillende achtergronden, spiritualiteiten, opleidingen en voorkeuren die hierop van invloed zijn. Dit volgt ook uit de literatuurstudie (3.3.2, 3.6 en 3.7). Een deel van de respondenten heeft een pastorale opleiding of cursus gevolgd en een deel heeft een opleiding gevolgd in geestelijke begeleiding. Dit is van invloed in de wijze waarop men

¹ Zoals dit bij I2 en I3 wel dagelijks gebeurt (vieringen). Overigens worden de gasten (I1) wel bij activiteiten betrokken die voor mensen uit de omgeving worden georganiseerd. Dit zijn echter geen dagelijkse activiteiten.

sprekt over begeleiding. De respondenten van het Zendings-Diaconessenhuis spreken hierover in termen van pastoraat. Drie andere respondenten zijn opgeleid in de ignatiaanse traditie. Zij stellen dat geestelijke begeleiding iets anders is dan pastoraat. De literatuurstudie bevestigt dit verschil. Er bestaat geen eensluidende visie op zowel geestelijke begeleiding als pastoraat en deze worden daarnaast in meer of mindere mate met elkaar in verband gebracht. Begeleiders moeten zich bewust zijn van zowel hun eigen context en voorkeuren als van die van hun gasten. Dit besef dient zich te vertalen in het programma dat men aanbiedt en in de wijze waarop men de begeleiding vormgeeft.

Beschikbare tijd voor de begeleiding van gasten

En ten slotte is van belang hoeveel tijd er beschikbaar is om gasten te begeleiden. Wanneer de begeleiding door beroepskrachten wordt verzorgd is er sprake van een beperkt aantal uren die hiervoor beschikbaar zijn. Diaconessen en vrijwilligers hebben doorgaans meer mogelijkheden om spontaan tijd te investeren in de begeleiding van gasten.

6.2 Advies

Op basis van de resultaten van de literatuurstudie en het praktijkonderzoek, en met inachtneming van de factoren die hierboven zijn verwoord, worden de volgende aanbevelingen aan het Zendings-Diaconessenhuis gedaan.

6.2.1 Formuleren van een visie op stilte en stiltepraktijken

Formuleer een visie op stilte in het algemeen en op de stilte die wordt aangeboden in de vorm van georganiseerde weekeinden en individuele stilte. Het nadenken en blijven nadenken over stilte en stiltepraktijken is van invloed op de wijze waarop het programma wordt vormgegeven en begeleid. De veelheid aan perspectieven en informatie die in dit document zijn verwoord dragen bij aan een evenwichtige visie op stilte en stiltepraktijken. In het nadenken dient men aan te sluiten bij de eigen traditie, dient men aandacht te hebben voor de drie kenmerken van spiritualiteit en is er aandacht voor de begeleiding. Dit wordt hieronder nader gespecificeerd.

Aansluiten bij de eigen traditie

In hoofdstuk 2.3 is ingegaan op het belang van vernieuwing in het leven van de gelovigen. Vernieuwing is een belangrijk begrip in de traditie van het Zendings-Diaconessenhuis, die haar wortels heeft in zowel de Reformatie als het Piëtisme. Vernieuwing komt ook terug in het begrip verandering, één van de kenmerken van spiritualiteit. Het kenmerk verandering kan in deze context en in de praktijk van de stilte als vernieuwing worden opgevat. Volgens Foster hoort de Piëtistische traditie bij de contemplatieve beweging, waar intimiteit met en overgave aan God fundamentele kenmerken van zijn. Hiermee bestaat er een direct verband met het kenmerk relatie. Stilte wordt door beide diaconessen verwoord als gevulde stilte. Het is de stilte waar Gods Geest aanwezig is en waar mens en God elkaar ontmoeten. Het aanbieden van stiltepraktijken past binnen de traditie en het denken van het Zendings-Diaconessenhuis. De missie van het Zendings-Diaconessenhuis geeft bovendien aan dat de diaconessen het verlangen hebben om in alles wat zij doen, en dus ook in de door hen aangeboden stiltepraktijk, tot zegen te zijn: "Ontvangen en doorgeven met hart en handen".

Aandacht voor de kenmerken van spiritualiteit

De stiltepraktijk kan op verschillende manieren worden vormgegeven. In dit document is een veelheid aan activiteiten en werkvormen besproken. Vanuit de theorie zijn er voorbeelden in de bijbel en in de kerkgeschiedenis genoemd (zie 3.4 en 3.5). Daarnaast tonen de resultaten van het praktijkonderzoek een verscheidenheid aan activiteiten en werkvormen (hoofdstuk 5). Uit de theorie is gebleken dat het belangrijk is om verschillende werkvormen en activiteiten aan te bieden om recht te doen aan de spiritualiteit van de mens die de stilte zoekt (zie 3.6). Daarmee is er een direct verband tussen de praktijk en de mens in de stilte. Dit houdt verband met het kenmerk relatie. De stilte bestaat in de ontmoeting tussen mens en God. Hierin is er oog voor de God en voor de theologie en voor de eigenheid van de mens (hoofdstuk 3.3.2 en 3.6). In hoofdstuk 5 komt de

aandacht voor de individuele mens ook terug in de opmerking dat het bij de begeleiding om maatwerk gaat. En ten slotte dient men oog te hebben voor het derde kenmerk, de verandering die men nastreeft of die plaatsvindt in de stilte. Hierbij kan men, zoals hierboven is beschreven, aansluiten bij de eigen traditie. Daarnaast is er vanuit de bijbel en de kerkgeschiedenis een aantal noties gegeven (zie 3.4 en 3.5). En de resultaten in hoofdstuk 5 geven een schat aan informatie uit de praktijk. De respondenten vertellen waarom mensen stil worden, wat er gebeurt in de stilte, wat er concreet aan vernieuwing ontstaat en wat het kan betekenen wanneer de mens ervaart dat God stil is.

Aandacht voor het begeleiden van stiltepraktijken

Het aanbieden van stiltepraktijken is inherent verbonden aan de wijze van begeleiding. Hier luidt de aanbeveling dat men zich bewust is van de visie die men op pastoraat en op het eigene van geestelijke begeleiding heeft. In hoofdstuk 3.7 wordt dit onderscheid kort aangestipt. De respondenten die spreken over geestelijke begeleiding stellen dat dit iets anders is dan pastoraat. Het is goed om helder te hebben welke vorm van begeleiding wanneer aan de orde is en hoe men dit naar de gasten communiceert.² Een begeleider dient zich te bekwaamen in de mystagogische competentie (zie 3.7). Hier komen zowel relevante kennis, de juiste vaardigheden en houding samen. Deze drie taken staan in verband met de drie kenmerken van spiritualiteit: de (vormgeving van de) praktijken, de relatie en de veranderingen die plaatsvinden.

6.2.2 Adviezen ten aanzien van de individuele stilte

Onderstaande adviezen dienen een logisch gevolg te zijn van de visie die men naar aanleiding van hoofdstuk 6.2.1 formuleert.

Programmablad

In feite bestaat er reeds een programma voor de individuele gasten. Er zijn vaste tijden voor de middagmaaltijd en voor de gebedsmomenten van de zusters, net als voor een aantal overige activiteiten die in huis plaatsvinden en waar de gasten aan mee kunnen doen. Dit is echter niet op een programmablad aangegeven. Tijdens het onderzoek kwam naar voren dat er gasten zijn die het prettig vinden om geen programma te hebben, daarmee wordt bedoeld dat deze gasten het prettig vinden om de stilteperiode zelf vorm te geven. Het is goed om dit als optie zo te laten. Het programma dient ondersteunend te zijn aan de stilte van de betreffende gast. Tegelijkertijd kwam ook naar voren dat er gasten zijn die het prettig vinden wanneer de dag gestructureerd is. Daar kan aan tegemoet gekomen worden. Dit kan men doen door een programmablad te maken. De gasten weten dan waar ze aan toe zijn.

Koffie- en theemomenten & maaltijden

Het kan goed zijn om vaste momenten voor koffie en thee af te spreken. Dit geeft de dag meer structuur. Als de andere taken van de respondent het toelaten kan zij op deze momenten even langskomen in de huiskamer. Deze momenten dienen op het programmablad te staan.

De individuele gasten eten 's middags samen met de diaconessen de warme maaltijd. Dit kan voor gasten prettig zijn, het kan echter ook als verstoring van de stilte worden opgevat. Het advies is daarom om gasten de mogelijkheid te geven om de middagmaaltijden in stilte te eten. Een gast kan ook per dag kiezen of deze maaltijd in stilte of samen met de diaconessen wordt genuttigd. Dit wordt bij aanvang met de gasten besproken.

² De wijze waarop er over begeleiding gesproken wordt met de gasten kan van invloed zijn op de keuze van gasten om een begeleidingsgesprek aan te vragen. Wanneer er in termen van pastoraat wordt gesproken kan een gast dat met problemen associëren. Dat kan de drempel verhogen om een gesprek aan te vragen.

Begeleidingsgesprekken

Het advies luidt om met elke gast naast het informele ontvangstgesprek ook een meer inhoudelijk gesprek te voeren bij aanvang van de stilteperiode. Wanneer dit deel van het gesprek op een later tijdstip wordt gelegd kan de gast na aankomst eerst even tot rust komen in huis. In dit gesprek wordt gesproken over stil zijn. De visie op stilte van 6.2.1 kan helpen als basis voor dit gesprek. De gast wordt gevraagd naar diens verwachtingen en er kan worden onderzocht op welke wijze hij of zij kan worden ondersteund in de stilte. Hierbij kan het maken van de test met betrekking tot het vinden van het spirituele temperament mogelijk behulpzaam zijn.³ Daarnaast worden er afspraken gemaakt over het nuttigen van de middagmaaltijden en over begeleidingsgesprekken. Het is dan belangrijk om te vertellen wat een begeleidingsgesprek is of kan zijn.

Omdat er bij de individuele stilte geen momenten zijn waarin er een uitwisseling is met andere gasten, zoals dit bij de georganiseerde stilteweekenden het geval is, is het met name voor de individuele gasten goed wanneer zij begeleiding ontvangen in de stilte. De begeleiding bestaat voornamelijk in gesprekken met de gast. Wanneer één of meerdere gesprekken vast in het programma worden opgenomen wordt de drempel omzeild om een gesprek aan te vragen. Gasten die geen gesprek willen, en dat is legitiem, zullen dit waarschijnlijk zelf aangeven. Voor de gesprekken geldt algemeen (zie hoofdstuk 3.7) dat de ruimte in het gesprek van de gast is en dat de begeleider hier te gast is.

Daarnaast is het aan te bevelen om ook aan het einde een meer inhoudelijk gesprek met de gast te voeren. Dan kan worden teruggeblikt op de verwachtingen van het begin en gevraagd worden naar datgene wat de stilte de gast heeft gebracht en met welke verwachtingen hij of zij weer naar huis gaat. Men kan de gast aanbieden om met hem of haar te bidden en hen te zegenen alvorens zij weer huiswaarts gaan. Een afscheidsgesprek met ritueel kan toegevoegde waarde hebben voor de stilteperiode zelf en de tijd erna en is een mooie en passende afsluiting van het verblijf in het Zendings-Diaconessenhuis.

Facultatieve activiteiten

Omdat er meestal maar weinig individuele gasten in het Zendings-Diaconessenhuis aanwezig zijn is het lastig om extra activiteiten aan te bieden. Het is echter wel mogelijk om meer facultatieve activiteiten aan te bieden. Naast de gebedsweg, de stiltewandeling, het gebruik maken van Patmos, het uitdelen van artikelen en de gebruikmaking van de bibliotheek kunnen nog andere facultatieve activiteiten worden aangeboden. Deze activiteiten dienen in een map te worden beschreven, daarover straks meer.

Het advies luidt om ook bij de individuele stilte creatieve materialen ter beschikking te stellen en concrete opdrachten te formuleren. Het is aan de gast zelf om aan de hand van een opdracht iets te maken of een eigen invulling te verzinnen. Met kleurpotloden, waterverf, aquarelkrijt⁴, tekenpapier, kwast, een schaar en lijm kan men op eenvoudige wijze creatief aan de slag. Sommige gasten zijn onzeker om iets te maken omdat ze denken dat ze dat niet goed kunnen. Dan is het goed om aan te geven dat men gewoon aan de slag mag gaan zonder verwachtingen aan zichzelf te stellen. Het gaat er niet om een kunstwerk te maken, men mag gewoon iets laten ontstaan.⁵ Er bestaan verschillende boeken die ook andere concrete handreikingen geven ten aanzien van de stilte en recht doen aan de verscheidenheid van spirituele talen.⁶

³ (19-5-14) <http://www.eo.nl/spiritualiteitwijzer/>

⁴ Men kan met bv. Stabilo Tone op alle kleuren papier tekenen en men kan met en zonder water werken. De kleuren zijn erg mooi. Ik heb hier in het verleden zelf veel en graag mee 'gewerkt'. Op internet is hier meer informatie over te vinden.

⁵ Zie bv. het hoofdstuk 'Meditatief schilderen': Bouwman, K., Bras, K. (red.). (2001). *Werken met spiritualiteit*. Baarn: Ten Have. Pag.338-347.

⁶ Bouwman, K., Bras, K. (red.). (2001). *Werken met spiritualiteit*. Baarn: Ten Have.,

Een map met handreikingen en teksten

Ontwerp en maak een map voor de individuele gasten die zij aan het begin van hun stilteverblijf ontvangen en die zij aansluitend mee naar huis kunnen nemen. In de map is er, naast praktische informatie zoals het programma en de belangrijkste huisregels, vooral aandacht voor de stilte zelf. De map dient de stiltepraktijk van de gasten. De map ziet er aansprekend uit en nodigt uit om ter hand te nemen en inspiratie uit op te doen. Er is ruimte in de map om aantekeningen te maken. De map heeft aandacht voor de verschillende manieren waarop de spiritualiteit kan worden beleefd en vormgegeven (zie 3.3.2 en 3.6). Wees concreet bij de handreikingen die worden gegeven en laat ook ruimte voor de eigen creativiteit van de gasten. Geef bijvoorbeeld een concrete schrijf- of tekenopdracht, geef vragen die uitnodigen om aan de hand van een afbeelding na te denken over de relatie met God, maak attent op de stiltewandeling, geef een inleiding op hoe je een bijbeltekst kunt overdenken, etc. Schrijf op actieve wijze, zodat de gasten door het lezen al meegenomen worden in de oefening of de vragen. Maak in de map nogmaals attent op de begeleidingsgesprekken die worden aangeboden of op het programma staan.

6.2.3 Adviezen ten aanzien van de georganiseerde stilte

Evaluatie van het bestaande programma

Aan de hand van de te formuleren visie op stilte en stiltepraktijken kan het programma van de stilteweekenden worden geëvalueerd. Er is een aanbod met de nodige verscheidenheid opgesteld. Bij de Sabbatviering kan men proeven, er is aandacht voor de kracht van de Geest die op wonderlijke wijze kan werken, er staat een thema centraal die in de meditatie aan de orde komt, bij het deelmoment van de zondagavond kan men op rituele wijze een offer aan God brengen. Dit zijn zomaar een paar zaken die wijzen op de aandacht voor verschillende spirituele talen. Dit aanbod kan nog worden uitgebreid. Er zijn tijdens de stilteweekenden verschillende meditatieve momenten. Eén zo'n moment zou bijvoorbeeld kunnen worden ingewisseld door een gezamenlijke wandeling⁷ waar de gasten zwijgen. Of men kan zo'n wandeling toevoegen op het programma. De begeleiding kan ergens een gedicht voorlezen, een stuk verderop een vraag stellen die het kijken naar de natuur verbindt met de ontmoeting met God. Men kan ook een stuk wandelend bidden. Er bestaan verschillende vormen van gebed die gebruikt kunnen worden.⁸ Er kan ook gericht voorbede worden gedaan.⁹

Lectio Divina

De vormgeving van de Lectio Divina dient de gasten in hun overdenking van de bijbeltekst en in hun ontmoeting met God. Het advies is daarom om gasten de ruimte te bieden om zich te bezinnen op het deel van de tekst dat hen raakt. Dat kan een woord zijn, dat kunnen ook meerdere woorden zijn. De gasten kunnen meteen tijdens het voorlezen van de bijbeltekst worden geraakt of pas wanneer men de stilte in gaat.¹⁰

van der Vloet, J. (2012). *Iedereen spiritueel! Een praktisch groeiboek voor je eigen spiritualiteit*. Antwerpen: Halewijn.

van der Vegt, M. (2013). *Koester je hart. 40 Stiltetips voor je leven*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum.

⁷ met de gasten die goed ter been zijn

⁸ Respondent G2 geeft hiervan een aantal voorbeelden (zie materiaal).

⁹ Dit kan mensen aanspreken met de spirituele taal van de idealen.

¹⁰ ds. Jos Douma organiseert regelmatig een workshop over Lectio Divina. Hij geeft een inleiding over de Lectio Divina en vervolgens is er tijd voor de Lectio Divina zelf. Hij leest het bijbelvers voor, iedereen schrijft dit vers op. Dan laat hij een luisterlied horen, vervolgens is het 20 minuten stil en met hetzelfde lied wordt de stilte langzaam weer afgesloten. Vervolgens is er de mogelijkheid om iets met de anderen te delen. Het lied is prachtig als begin en afsluiting van de Lectio Divina:

(22-5-14) http://www.youtube.com/watch?v=MKaYn_fWEaw

Zie voor andere liederen:

(22-5-14) <http://www.josdouma.nl/spatiumspiritus/index.html?spatiumspiritus/taize.html>

Zie voor informatie over Lectio Divina en de workshop:

Aanmelding voor begeleidingsgesprek

Bij het aanvragen van gesprekken door de gasten dient men de drempel zo laag mogelijk te maken. Dat kan door in plaats van een intekenlijst die op tafel ligt een brievenbus of een mandje ergens neer te zetten waar men een briefje in kan doen zonder dat de anderen in de groep hier inzage in hebben. Op het briefje kan men aangeven of men een gesprek of alleen gebed wil en men kan aangeven met wie men wil spreken¹¹. Bij het aanbieden van gesprekken is het belangrijk om te vertellen wat een begeleidingsgesprek is of kan zijn.

Mogelijkheid om een dag eerder te komen

Biedt gasten die voor de georganiseerde stilte komen de mogelijkheid om een dag eerder te komen. Stil worden vergt tijd. Wanneer men een dag eerder komt is men mogelijk innerlijk reeds stil geworden wanneer het programma van het stilteweekende begint.

6.2.4 Overige adviezen

Met name voor de individuele gasten kan het prettig zijn wanneer zij een button op kunnen steken waarmee zij herkenbaar zijn als zijnde gasten die in stilte willen verwijlen. Dan kunnen zij in de tuin of in het gebouw rondlopen en bijvoorbeeld koffie of thee halen zonder door anderen te worden aangesproken. Daarmee hebben zij ook de mogelijkheid om het ontbijt en de avondmaaltijd in stilte te bereiden en tot zich te nemen.

Geef de gasten een waxinelichtje voor op de kamer. Met een begeleidend woord of een spreuk kan de gasten het licht als symbool voor het Licht van Christus staan. Het spreekt met name die gasten aan die gevoelig zijn voor symbolen. Voor andere gasten kan dit een praktische toegang zijn tot de spirituele taal van de traditie.¹²

6.3 Slotwoord

Ten slotte geldt heel algemeen dat de begeleiding zich regelmatig dient blijven te bezinnen op stilte en stiltepraktijken en dat zij ook regelmatig zelf een periode stil dienen te zijn. Dit adviesdocument en de bijbehorende presentatie levert vanuit de theorie en de praktijk aanzetten voor de bezinning op stilte en stiltepraktijken. Een andere mogelijkheid om zich hierop te bezinnen is om zelf in een ander stiltehuis een periode van stilte mee te maken. Men ondervindt dan aan den lijve hoe stiltepraktijken elders worden vormgegeven. Er is nog een reden om regelmatig een periode in stilte door te maken. Wanneer men stiltepraktijken aanbiedt en ervan overtuigd is dat stilte een wezenlijke vorm is om de ontmoeting met God gestalte te geven dan zal men ook zelf de stilte telkens weer zoeken.

Mijn hoop is dan ook dat zowel gasten als begeleiders van het Zendings-Diaconessenhuis mogen ervaren dat de stilte voor het aangezicht van God een rijk gevuld stilte is.

(22-5-14) <http://www.josdouma.nl/index.html?/lectiodivina/>

¹¹ De begeleidingsgesprekken worden verzorgd door een diacones en twee of meer vrijwilligers.

¹² vgl.: van der Vegt, M. (2013). *Koester je hart. 40 Stiltetips voor je leven*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum. Pag. 101.

BRONNEN

Allgemeine Einführung. Grundkurs Ignatianische Spiritualität: Einheit 1. Geraadpleegd op 16 mei 2014, van http://jesuiten.intevo.net/weblearning/Einheit_01.pdf

van den Akker, N.K., Nissen, P.J.A. (1999). *Wegen en dwarswegen. Tweeduizendjaar christendom in hoofdlijnen.* Amsterdam: Boom.

Bezinningshuis de Spil. *Stilteretraites.* Geraadpleegd op 15 mei 2014, van <http://www.retraitecentrum.nl/>

Bezinningshuis de Spil. *Tussen herberg en klooster.* Geraadpleegd op 12 mei 2014, van <http://www.retraitecentrum.nl/>

Bouwman, K., Bras, K. (red.). (2001). *Werken met spiritualiteit.* Baarn: Ten Have.

Bruins, G. (13-2-14). Even tot rust komen bij de zendings-diaconessen. *Nederlands Dagblad.*

MacCulloch, D. (2013). *Silence: A Christian History.* London: Penguin Books Ltd.

Dauenhauer, B. (1980). *Silence: The Phenomenon and its Ontological Significance.* Bloomington: Indiana University Press.

Deutscher Gemeinschafts-Diakonieverband (1996), *Einem vielfältigen Auftrag verpflichtet*, Deutscher Gemeinschafts-Diakonieverband e.V.: Marburg.

Deutscher Gemeinschafts-Diakonieverband (1999), *100 Jahre Deutscher Gemeinschafts-Diakonieverband. Gemeinsam Christus dienen*, Deutscher Gemeinschafts-Diakonieverband e.V.: Marburg.

Deutscher Gemeinschafts-Diakonieverband. *Leitbild.* Geraadpleegd op 14 april 2014, van http://www.dgd.org/ueber_uns-leitbild.html

Deutscher Gemeinschafts-Diakonieverband. *NETZWERK Deutscher Gemeinschafts-Diakonieverband.* Geraadpleegd op 14 april 2014, van <http://www.dgd.org/pdf/dgd-organigramm-2014-04.pdf>

Deutscher Gemeinschafts-Diakonieverband. *Tabellarischer überblick.* Geraadpleegd op 14 april 2014, van http://www.dgd.org/ueber_uns-geschichte-ueberblick.html

Deutscher Gemeinschafts-Diakonieverband. *Wer wir sind.* Geraadpleegd op 14 april 2014, van http://www.dgd.org/ueber_uns-wer_wir_sind.html

Douma, J. *De pastor als mystagoog.* Geraadpleegd op 19 april 2014, van <http://www.josdouma.nl/artikelen/Jos%20Douma%20-%20De%20pastor%20als%20mystagoog.pdf>

Douma, J. *Nieuwe Inspiratie.* Geraadpleegd op 22 mei 2014, van <http://www.josdouma.nl/index.html?/lectiodivina/>

Douma, J. *Spatium Spiritus. Ruimte om op adem te komen.* Geraadpleegd op 22 mei 2014, van <http://www.josdouma.nl/spatiumspiritus/index.html?/spatiumspiritus/taize.html>

Evangelische Omroep. *Ontdek jouw spirituele taal.* Geraadpleegd op 19 mei 2014, van <http://www.eo.nl/magazines/visie/artikel-detail/ontdek-jouw-spirituele-taal/>

Evangelische Omroep. *Wat is jouw spirituele taal?* Geraadpleegd op 19 mei 2014, van <http://www.eo.nl/spiritualiteitwijzer/>

Foster, R.J. (2007). *Eén bron, zes stromen. Op zoek naar evenwicht vanuit de grote geloofstradities.* Gorinchem: Ekklesia.

Geuze, S. (19-4-14). Behoeftte aan terugtrekken in klooster groeit. *Nederlands Dagblad.*

Geldof, D. (2001). *Onthaasting. Op zoek naar tijd in een risicomaatschappij.* Antwerpen: Houtekiet.

van Gils, H. (2011). *100 x Abdijen, kloosters & bezinningscentra.* Tiel: Lannoo.

McGrath, A., Hoek, J. (2008). *Handboek Christelijk Geloof.* Zoetermeer: Boekencentrum.

Happinez. Geraadpleegd op 22 april 2014, van <http://www.happinez.nl/home.htm>

Hertog, G.C. den (red.) (2011). *Stil tot God*. Apeldoorn: Theologische Universiteit.

Hezenberg. Geraadpleegd op 24 februari 2014, van <http://www.hezenberg.nl/hezenberg/index.php?pagina=2016>

van Iersel, A.H.M., Eerbeek, J.D.W. (red.). (2009). *Handboek Justitiepastoraat*. Budel: Damon

Kievit-Lamens, G.J.M. (1994), *De Nederlandse zendingsdiacones. Een verkenning van haar achtergrond, geschiedenis en huidige functioneren*, Wageningen.

Kimuli, M. (2001). *Effectief bidden. Voor wie verlangt naar een doorbraak in gebed*. Harderwijk: Highway Media.

Kunneman, H. (2001). Twee vragen in een snelle wereld. Over levenskunst, burgerschap en groene politiek. *Oikos*, nr. 17 (lente 2001).

Managers Online. (2007). *In acht stappen naar spiritueel leiderschap*. Geraadpleegd op 22 april 2014, van <http://www.managersonline.nl/nieuws/6338/in-acht-stappen-naar-spiritueel-leiderschap.html>

van der Meulen, H.C. (2013). *Om het geheim van het leven. Over spiritualiteit en geestelijke begeleiding*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum.

Muers, R. (2004). *Keeping God's Silence*. Oxford: Blackwell Publishing.

Osmer, R.R. (2008). *Practical Theology, An introduction*. Michigan - Grand Rapids / Cambridge: William B. Eerdmans Publishing Company.

Pagel, A. (1974), *Wer mir dienen will. 75 Jahre Deutscher Gemeinschafts-Diakonieverband*. Deutscher Gemeinschafts-Diakonieverband GmbH.: Marburg/Lahn.

Pastoraal Diaconaal Centrum de Herberg. *De Herberg: een gastvrij huis*. Geraadpleegd op 20 mei 2014, van <http://www.pdcdeherberg.nl/>

Pastoraal Diaconaal Centrum de Herberg. *Retraitegast*. Geraadpleegd op 24 februari 2014, van <http://www.pdcdeherberg.nl/de-herberg/retraitegast.html>

Psycho Pastorale Toerusting. *Stichting voor Psycho Pastorale Toerusting*. Geraadpleegd op 9 april 2014, van <http://www.stichtingpopt.nl/>

Schaeffer, J.C. *De predikant als mystagoog*. Geraadpleegd op 22 mei 2014, van <http://ngp.ngk.nl/Studiemat/Schaeffer-predikant-mystagoog.pdf>

Schwesterngemeinschaft Ländli. *Auszeit – Stille*. Geraadpleegd op 24 februari 2014, van <http://www.laendli.ch/auszeit-stille.shtml>

Sintobin, N. (2013). *Waarom ignatiaanse spiritualiteit trendy is*. Geraadpleegd op 17 mei 2014, van <http://nikolaassintobin.blogspot.nl/2013/12/waarom-ignatiaanse-spiritualiteit.html>

Smith, S.C. (1999). *"Through the Eye of a Needle": The Role of Pietistic and Mystical Thought Among the Anglican Elite in the Eighteenth Century Lowcountry South*. University of South Carolina.

Sonneck. *Willkommen*. Geraadpleegd op 24 februari 2014, van <http://www.begegnungszentrum-sonneck.de/>

Steinbock, D. (2012). *Making silence together: Collaboration in the silent gatherings of Quakers*. Stanford University.

Stichting vrienden van Abaja ba Kristo. *Abaja ba Kristo*. Geraadpleegd op 30 januari 2014, van <http://www.abaja-ba-kristo.nl/>

Taizé. Geraadpleegd op 2 mei 2014, van <http://www.taize.fr/nl>

van der Tak, T. *Definitie van programma*. Geraadpleegd op 12 mei 2014, van <http://www.twynstraguddeblog.nl/theovandertak/2011/02/definitie-van-programma.html>

Thomas, G. (2000). *Jouw spiritualiteit. Geloven zoals je bent*. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn Motief.

van der Vegt, M. (2013). *Koester je hart. 40 Stiltetips voor je leven*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum.

van der Vloet, J. (2012). *Iedereen spiritueel! Een praktisch groeiboek voor je eigen spiritualiteit*. Antwerpen: Halewijn.

Youtube. *Herman van Veen - Opzij, Opzij, Opzij*. Geraadpleegd op 17 mei 2014, van <http://www.youtube.com/watch?v=0FiuDrfu2D8>

Youtube. *Taizé Behüte mich, Gott*. Geraadpleegd op 22 mei 2014, van http://www.youtube.com/watch?v=MKaYn_fWEaw

Zendings-Diaconessenhuis. *Gastenverblijf*. Geraadpleegd op 30 januari 2014, van <http://www.zdh.nl/aanbod/gastenverblijf.html>

Zendings-Diaconessenhuis. *Gastenweekends*. Geraadpleegd op 30 januari 2014, van <http://www.zdh.nl/aanbod/gastenweekends.html>

Zendings-Diaconessenhuis. *Identiteit*. Geraadpleegd op 1 mei 2014, van <http://www.zdh.nl/identiteit/identiteit.html>

Zendings-Diaconessenhuis (1975) *Indien jij gelooft ...*, *Veertig jaren Zendings-Diaconessenhuis 1935 – 1975*, Amerongen.

Zendings-Diaconessenhuis Bethanië (2013), *Jaarbericht 2012*

Zendings-Diaconessenhuis. *Kort Jaarverslag 2012*. Geraadpleegd op 30 januari 2014, van http://www.zdh.nl/images/documenten/zdh_publicksjaarverslag_2012.pdf

Zendings-Diaconessenhuis. *1980-2010: Met het oog op de toekomst*. Geraadpleegd op 30 januari 2014, van <http://www.zdh.nl/achtergrond/1980-2010-met-het-oog-op-de-toekomst.html>

Zendings-Diaconessenhuis. *Met het oog op de toekomst. Beleidsplan 2012-2014*. Geraadpleegd op 31 januari 2014, van http://www.zdh.nl/images/documenten/Beleidsnotitie_2012.pdf

Zendings-Diaconessenhuis. *Wereldwijd*. Geraadpleegd op 30 januari 2014, van <http://www.zdh.nl/wereldwijd/wereldwijd.html>

Zendings-Diaconessenhuis. *Zaalverhuur*. Geraadpleegd op 30 januari 2014, van <http://www.zdh.nl/aanbod/zaalverhuur.html>

Bijlage 1: Projectplan

Projectopdracht: Stilte in het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië

Versie	: versie 8
Datum	: 28-01-14
Auteur	: Hanny Röhm (van Veen), 090562
Opdrachtgever	: Zendings-Diaconessenhuis Bethanië, dhr. F. van Holten (manager), zr. Anneke Kempers (contactpersoon)

Projectplan

1. Aanleiding

De keuze om bij het Zendings-Diaconessenhuis af te studeren rond het thema stilte verbindt een aantal thema's die mijn leven bepaald hebben en ook vandaag nog van invloed zijn. Na mijn eindexamen heb ik een diaconaal jaar in een christelijk conferentiecentrum in Duitsland gedaan waar ik tijdens werktijd diaconessenkleding droeg. Dit en ook latere ervaringen tijdens mijn studie (Chemie in Karlsruhe, Duitsland) met Duitse Diaconessen hebben gemaakt dat ik altijd geïntrigeerd ben geweest door Diaconessen. Daarnaast ben ik door de geloofsopvoeding van mijn Duitse moeder bekend met en (mede) gevormd door het Piëtisme, waarin ook het Zendings-Diaconessenhuis geworteld is. En ten slotte is de stilte, in de vorm van stilte tijd, voor mij belangrijk en waardevol. Het is de plaats waarin ik Gods genade ervaar, bepaald word bij Hem en de levendige relatie met Hem als realiteit ervaar.

Het initiatief voor dit project ligt in eerste instantie bij mij. Ik heb contact gezocht met het Zendings-Diaconessenhuis en heb een oriënterend gesprek gehad met zuster Anneke. Vervolgens heb ik met mijn SLB'er, Age Romkes, hierover gesproken en hier verder over nagedacht. Naar aanleiding van deze gesprekken heb ik een conceptonderzoeksvraag voorgesteld bij het Zendings-Diaconessenhuis en zij hebben aangegeven dat ik bij hen mag afstuderen.

Het Zendings-Diaconessenhuis (in Amerongen) is een leefgemeenschap van diaconessen die hun leven stellen in de dienst van God. Onder het motto 'Ontvangen en doorgeven met hart en handen' bieden zij gastvrijheid aan mensen die behoefte hebben aan ontmoeting, rust, stilte en aan bezinning¹⁴². Daartoe organiseren zij allerlei weekeinden en midweken en bieden daarnaast een gastvrij huis voor mensen die een time-out nodig hebben, voor mensen die zich op een bepaald

¹⁴² <http://www.zdh.nl/>

onderwerp of op een keuze willen bezinnen en voor hen die een paar dagen apart willen zetten om God te zoeken¹⁴³.

Zo biedt het Zendings-Diaconessenhuis onder andere de mogelijkheid aan om in stilte in het huis te gast te zijn. Daar wil dit afstudeerproject op inzoomen en in het vervolg gaat het dan ook hierover. Er zijn twee verschillende vormen. Er worden stilteweekenden georganiseerd. Deze stilteweekenden hebben een thema voor een aantal gezamenlijke momenten van bijvoorbeeld bijbelstudie en daarnaast krijgen de gasten handreikingen voor de stille tijd¹⁴⁴. De stilteweekenden zijn er voor mannen en vrouwen. Deze weekenden verlopen goed volgens de opdrachtgever en zijn meestal ze volgeboekt.

Naast de stilteweekenden wordt er nog een andere vorm aangeboden om stil te zijn in het Zendings-Diaconessenhuis. De gasten die dan komen worden individuele gasten genoemd en zij kunnen een periode in het huis verblijven en stil zijn. In het vervolg wordt dit de individuele stilte genoemd. Voor deze individuele stilte bestaat geen programma. De gasten kunnen wel deelnemen aan de dagsluitingen van de zusters, men kan een stiltewandeling en/of gebedswandeling maken en men kan gebruik maken van een boekje dat bij het bidden wil helpen, maar er is niet zoals bij de georganiseerde stilteweekenden een bestaand programma met (stilte)activiteiten en een centraal thema. Dit project wil het Zendings-Diaconessenhuis dan ook een aanbevelingen doen ten aanzien van een programma voor deze individuele gasten.

Wellicht kan het Zendings-Diaconessenhuis de uitkomsten van dit project ook gebruiken om het programma van de stilteweekenden aan te passen.

Om deze aanbevelingen te kunnen doen zal dit project de stilteactiviteiten binnen het Zendings-Diaconessenhuis inventariseren en dat ook doen binnen andere huizen of kloosters waar gasten kunnen komen om een periode van stilte mee te maken.

Daarnaast is het Zendings-Diaconessenhuis geïnteresseerd in een meer theoretische benadering van stilte en stiltepraktijken. Omdat stilteactiviteiten breed in de samenleving worden georganiseerd hebben zij aanvragen gehad of zij stilteactiviteiten als bijvoorbeeld Zen en Yoga aanbieden. Daarvan distantiëren zij zich maar ze geven tegelijkertijd aan dat er geen uitgewerkte visie op stilte binnen het Zendings-Diaconessenhuis bestaat. Daarom is hun wens om hier vanuit een theoretische benadering meer over te weten.

Er zal hier met name vanuit een theologisch en kerkhistorisch perspectief naar worden gekeken.

Dat betekent dat er vanuit twee invalshoeken, een theoretische invalshoek en een invalshoek waar de stiltepraktijken elders en bij het Zendings-Diaconessenhuis centraal staan, handreikingen aan het Zendings-Diaconessenhuis zullen worden gedaan.

2. Probleem en doelstelling

De algemene onderzoeksvraag:

¹⁴³ <http://www.zdh.nl/aanbod/gastenweekenden.html>

<http://www.zdh.nl/aanbod/gastenverblijf.html>

¹⁴⁴ <http://www.zdh.nl/gastenweekenden/stilteweekenden.html>

<http://www.zdh.nl/images/documenten/NIEUWStilteweekend2014.pdf>

Welk advies kan het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië worden gegeven vanuit enerzijds de eigen traditie en anderzijds vanuit de evaluatie van haar eigen praktijken en die van andere stiltecentra om de individuele gasten die een periode in stilte doorbrengen in het Zendings-Diaconessenhuis een programma te bieden? En welk advies kan gegeven worden voor het bestaande programma van de stilteweekenden?

Doelstelling:

Dit afstudeerproject wil het Zendings-Diaconessenhuis een advies geven om een programma betreffende stilteactiviteiten voor de individuele gasten op te stellen en het programma voor de georganiseerde stilteweekenden eventueel aan te passen. Daarnaast wil het een theologische onderbouwing geven ten aanzien van stilte en stiltepraktijken.

Voorlopige definiëring van de kernbegrippen:

- *Het Zendings-Diaconessenhuis* (te Amerongen) is een leefgemeenschap van diaconessen die hun leven stellen in de dienst van God. Onder het motto 'Ontvangen en doorgeven met hart en handen' bieden zij gastvrijheid aan mensen die behoefte hebben aan ontmoeting, rust, stilte en bezinning¹⁴⁵. Daartoe organiseren zij allerlei weekenden en midweken en bieden daarnaast een gastvrij huis voor mensen die een time-out nodig hebben, voor mensen die zich op een bepaald onderwerp of op een keuze willen bezinnen en voor hen die een paar dagen apart willen zetten om God te zoeken¹⁴⁶.
- Onder *individuele gasten* worden de gasten verstaan die buiten de georganiseerde gastenweekenden naar het Zendings-Diaconessenhuis komen om een plek van rust en een plaats van op adem komen te vinden. In dit project gaat het om die gasten die deze periode in stilte willen doorbrengen.
- Onder *programma* worden de aangeboden stilteactiviteiten ('verplicht' en facultatief) en middelen, de dagindeling, en hieraan verwante zaken verstaan. Onder *stiltepraktijken* worden meer algemeen persoonlijke of gezamenlijke stilteactiviteiten verstaan.
- Onder de stilteweekenden worden de gastenweekenden verstaan die in het teken van stilte staan. Zie voor verdere informatie:
<http://www.zdh.nl/gastenweekenden/stilteweekenden.html>
Anders dan bij de individuele gasten vindt de stilte hier plaats in het kader van enkele georganiseerde activiteiten en staat er een thema centraal.
- Onder *de eigen traditie* wordt zowel de theologische traditie als ook de gewoonten en praktijken van het Zendings-Diaconessenhuis verstaan.
- Onder *stiltecentra* worden andere huizen, kloosters, specifieke activiteiten etc. verstaan waar mensen terecht kunnen om een periode in stilte door te brengen.

Deelvragen:

1. Wat zijn de theologische wortels van het Zendings-Diaconessenhuis? Hoe is de traditie van het Zendings-Diaconessenhuis te typeren?
2. Welke visies zijn er binnen het christendom op stilte en waar zijn de stiltepraktijken in het ZDH en andere stiltecentra binnen deze visies te plaatsen?

¹⁴⁵ <http://www.zdh.nl/>

¹⁴⁶ <http://www.zdh.nl/aanbod/gastenweekenden.html>, <http://www.zdh.nl/aanbod/gastenverblijf.html>

3. Hoe ziet het programma van stilteweekenden (of andere perioden) in het Zendings-Diaconessenhuis eruit? Welke stilteactiviteiten worden er aangeboden?
4. Hoe is dit in andere stiltecentra betreffende stilteweekenden en wat betreft individuele gasten?
5. Wat is de essentie van de stilte zoals die gepraktiseerd wordt in de verschillende stiltecentra (inclusief het Zendings-Diaconessenhuis)?
6. En welke aspecten en factoren ondersteunen de stilte in deze centra?
7. Op basis waarvan onderscheiden zich deze stiltecentra van elkaar en welke invloed heeft dat op de keuze voor de stilteactiviteiten en/of de programmering hiervan?
8. Welke voor de probleemstelling relevante stilteactiviteiten worden er nog in de literatuur (en op internet) gevonden?
9. Wat kan het Zendings-Diaconessenhuis van de andere stiltecentra leren? Wat kan hen inspireren de eigen praktijken aan te passen, deze opnieuw te overdenken en nieuwe stiltepraktijken in te voeren?
10. Welke handreikingen kunnen het Zendings-Diaconessenhuis vanuit de literatuurstudie en praktijkonderzoek naar de stilte worden gegeven wat betreft de visie op stilte en stiltepraktijken?

3. Projectresultaten

De resultaten van het project zullen in een rapport worden verwerkt en aan de opdrachtgever worden gegeven.

De resultaten van het project worden gepresenteerd aan de betrokkenen van het Zendings-Diaconessenhuis in de vorm van een presentatie en de overhandiging van het rapport. Volgens de opdrachtgever is dit een goede vorm om de resultaten te kunnen verankeren.

4. Activiteiten

INITIATIEFFASE

Zie aanleiding projectplan (hierboven).

DEFINITIE

Tijdens deze fase wordt de onderzoeksvraag die nog in concept bestaat eventueel aangepast tot de definitieve onderzoeksvraag. Het project wordt ingekaderd en de doelstelling wordt nauwkeurig en de activiteiten worden globaal verwoord. Zie hiervoor dit projectplan.

ONTWERPEN/VOORBEREIDEN

In deze fase wordt verwoord hoe het resultaat zal worden bereikt en eruit zal zien. Dit projectplan geeft dit grof weer. Er zal vooronderzoek worden gedaan middels literatuuronderzoek. Dit wordt aangevuld met informatie van het internet en ook worden de ervaringen van de deelname aan het stilteweekende bij het Zendings-Diaconessenhuis meegenomen (participerende observatie). In de ontwerpfase wordt bepaald wat de omvang van het praktijkonderzoek zal zijn. Er wordt gekeken naar de mate van verscheidenheid aan stiltecentra in het onderzoek en welke steekproef zal worden gekozen.

UITVOEREN (REALISEREN)

In deze fase wordt het onderzoek verricht, worden de gegevens geanalyseerd en worden er conclusies getrokken, dit alles wordt in het onderzoeksrapport opgenomen.

Zie hiervoor de volgende activiteiten (punt 1 en 2 horen onder de definitie- en ontwerpfase):

1. Middels **kwalitatief onderzoek** worden de stiltepraktijken in het Zendings-Diaconessenhuis onderzocht evenals die in de andere stiltecentra. Hierbij worden ook de uitkomsten van de participerende observatie gebruikt.
Er zullen interviews worden gehouden met behulp van een topiclijst.
2. Vervolgens zullen de **onderzoeksgegevens** worden **geanalyseerd**.
3. **Waarderen en evalueren**
In vervolg op het onderzoek en de analyse van de onderzoeksgegevens zal ik conclusies trekken, daarbij geef ik antwoord op onderzoeksvraag. In deze fase is er overleg met het Zendings-Diaconessenhuis om de waardering van de verschillende onderzoeksgegevens met hen te bespreken zodat rekening wordt gehouden aan de opdrachtgever en diens wensen en opvattingen.
4. **Opstellen onderzoeksrapport**
5. **Eindrapportage en oplevering eindproduct (rapport en presentatie)**

NAZORG (VERANKERING BIJ DE OPDRACHTGEVER)

Tijdens deze fase worden de resultaten van het project met de opdrachtgever gedeeld en wordt adviesgegeven voor de invulling van de stilte van individuele gasten.

5. Tijd

INITIATIEFFASE

Afgerond

DEFINITIE

Momenteel mee bezig, tot eind januari 2014

ONTWERPEN/VOORBEREIDEN

tot half februari 2014

UITVOEREN (REALISEREN)

1. **Uitvoeren literatuurstudie**
februari 2014
2. **Te verrichten onderzoek, dataverzameling**
maart 2014
3. **Analyse van de onderzoeksgegevens**
april 2014
4. **Waarderen en evalueren**
mei 2014

5. **Opstellen onderzoeksrapport**

mei - juni 2014

6. **Eindrapportage en oplevering eindproduct (rapport en presentatie)**

juni 2014

NAZORG (VERANKERING BIJ DE OPDRACHTGEVER)

juni 2014

Bovenstaande tijdsplanning kan wat mijn beschikbare tijd betreft (en D.V.) worden gehaald.

6. Geld/uren

Er zijn maximaal 560 uur beschikbaar voor dit afstudeerproject. Deze uren gelden het hier beschreven project en andere activiteiten rond het afstuderen. Ik heb deze uren D.V. beschikbaar gedurende het project.

Er zijn geen grote kosten aan dit afstudeerproject verbonden. Het Zendings-Diaconessenhuis heeft de kosten voor het stilteweekende in januari 2014 betaald. De rest van eventuele kosten (drukkosten, ...) zijn voor mijn rekening.

Bij het Zendings-Diaconessenhuis word ik begeleid door bovengenoemde contactpersoon en begeleider. Zij zijn op de hoogte van de tijd die dit zal kosten. Er moet nog contact worden gelegd met de andere stiltecentra.

Er is niet gesproken over een afstudeervergoeding.

7. Kwaliteit

De volgende kwaliteitsnormen zullen worden gehanteerd¹⁴⁷:

1. Het projectplan is SMART geformuleerd. Het onderzoeksrapport is concreet, nauwkeurig en specifiek geformuleerd.
2. Het onderzoek is onafhankelijk. Mijn persoonlijke mening doet er niet toe en ik zal dan ook (zoveel mogelijk) objectief te werk gaan.
3. De bestudeerde (theologische) literatuur is actueel, internationaal en wordt adequaat toegepast.
4. De gebruikte onderzoeksmethodieken zijn actueel en worden adequaat gebruikt.
Ik zal werken aan een zo hoog mogelijke betrouwbaarheid van het onderzoek.
5. Bij de interpretatie, argumentatie en de geformuleerde conclusies wordt een zorgvuldige en logische opbouw gebruikt en hiervan wordt verantwoording gegeven.
6. De resultaten van het project zijn realistisch en bruikbaar voor de opdrachtgever.

¹⁴⁷ Hiervoor heb ik o.a. gebruik gemaakt van:

– Verhoeven, N. (2011). *Wat is onderzoek. Praktijkboek methoden en technieken voor het hoger onderwijs* (4e druk). Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
– Bijlage 2 van de Nota Afstuderen (2013/2014)

7. De opdrachtnemer communiceert op professionele wijze met alle betrokkenen. Zij houdt zich aan gemaakte afspraken en is in staat het product zelfstandig, tijdig en succesvol af te ronden. Ook de andere partijen houden zich aan gemaakte afspraken. Wanneer er reden is om van afspraken wordt afgeweken gebeurt dat in onderling overleg.

8. Communicatie

De communicatie met het Zendings-Diaconessenhuis zal verlopen via gesprekken met de contactpersoon en de begeleider en via mail. Over de frequentie van het contact zijn (nog) geen afspraken gemaakt. Wel is er afgesproken dat ik in deze fase van het project het Zendings-Diaconessenhuis op de hoogte stel van de voortgang betreffende het opstellen van het projectplan. Binnenkort zal er een gesprek plaatsvinden met de begeleider (en de contactpersoon) en zullen er afspraken worden gemaakt over de frequentie en inhoud van overleg. Met de andere stiltecentra moet nog contact worden gezocht. Dat gebeurt in de ontwerpfase.

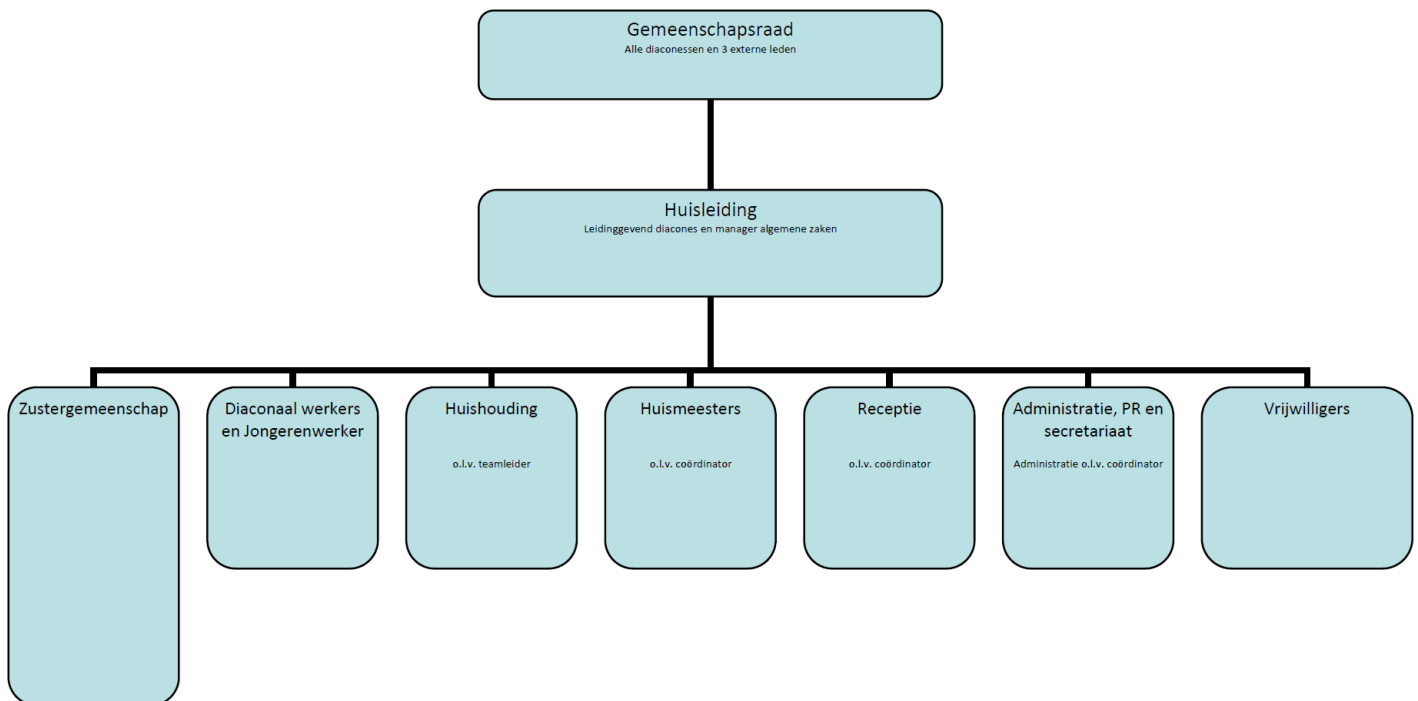
9. Organisatie

Het project wordt in overleg met opdrachtgever en de afstudeerbegeleider door de opdrachtnemer uitgevoerd.

De begeleider van het Zendings-Diaconessenhuis (opdrachtgever) is dhr. F. van Holten, manager van het Zendings-Diaconessenhuis. Contactpersoon is zr. Anneke Kempers, diacones, en betrokken bij de stilteweekeinden. Zr. Gerda is de diacones die betrokken is bij de gasten die voor de individuele stilte naar het Zendings-Diaconessenhuis komen. Ook met haar zal ik contact hebben.

Dit *projectplan* is kaderstellend voor het afstudeerproject en vereist goedkeuring van opdrachtgever en opleiding (beoordelaar). Als bevestiging hiervan wordt een afstudeercontract afgesloten (zie Entree). Hiervan wordt het origineel beheerd door de student en ontvangen opdrachtgever en afstudeerbegeleider een kopie.

Bijlage 2: Organogram van het Zendings-Diaconessenhuis Bethanië

Overige gegevens:

In 2012 hebben 18 groepen van het gastenverblijf gebruik gemaakt, er waren 138 individuele gasten. Met name de stilteweekenden zijn goed bezet en algemeen geldt dat veel gasten regelmatig weer terugkomen¹⁴⁸.

De zustersgemeenschap bestaat uit zeven werkende diaconessen en vijf diaconessen die in Elim wonen. Daarnaast werken er ongeveer 40 vrijwilligers en zijn er 17 personen in dienst (totaal 9,46 fte)¹⁴⁹.

¹⁴⁸ (30-1-14) http://www.zdh.nl/images/documenten/zdh_publicksjaarverslag_2012.pdf

¹⁴⁹ Zendings-Diaconessenhuis Bethanië (2013), *Jaarbericht 2012*

Bijlage 3: Vragenlijst

De vragenlijst bestaat uit twee delen: een algemene vragenlijst en een vragenlijst over de praktijk van de Lectio Divina (of een andere vorm van schriftmeditatie).

De algemene vragenlijst

Inleidende vragen:

	groep	individueel
stilte in groep of individueel	groep	individueel
ervaring met verzorgen van stilte (jaar)		
hoeveel (groeps-)stilteperiodes in 2014		
groepsgrootte		
voorwaarden aan gasten		
geslacht van de gasten		
programma aanwezig		
beschikbare tijd voor begeleiding gasten per dag (uur)		
intakegesprek		
stilte tijdens maaltijden		
aantal gespreksmomenten per dag		
mogelijkheid aanvragen gesprek met begeleiding		
praktijk van de Lectio Divina (of soortgelijke meditatiepraktijk)		

1. Wat is datgene wat u het meest aanspreekt in de stilte?
2. **Verdere verdieping vanuit het perspectief van de praxis:**
 - a. Is de gast die de stilte praktiseert **individueel** aanwezig of maakt hij deel uit van een **groep mensen**?
individueel? → 2.a.i.
groep? → 2.a.ii.
 - i. Vragen voor de situatie dat gasten **individueel** aanwezig zijn:
 1. Wanneer er sprake is van intakegesprek:
 - a. Welke onderwerpen komen er in dit gesprek aan de orde? (programma, verwachtingen over en weer tav de gang van zaken, huisregels, reden om stil te willen zijn, verwachtingen over en weer tav de begeleiding, ...?)
 2. *Vragen ten aanzien van het programma en de aangeboden activiteiten:*
Bestaat er een programma voor de individuele gasten?
 - a. Ja →
 - i. Hoe ziet dit programma eruit? (verzoek om inzage, indien ik dit vooraf niet heb ontvangen), (denk aan: dagindeling, activiteiten, wanneer wel/niet stil, ...)

ii. Wat biedt u naast dit programma nog aan 'activiteiten' en materialen aan?

Als antwoordlijst voorleggen:

- ☐ meditatief schilderen
korte beschrijving?, welke instructie?, welke materialen?, bijzonderheden?, wat is uw taak hier?
- ☐ schrijven van bv. spirituele autobiografie oid.
korte beschrijving?, welke instructie?, welke materialen?, bijzonderheden?, wat is uw taak hier?
- ☐ wandeling (wandelroutes, gebedsroute)
korte beschrijving?, welke instructie?, welke materialen?, bijzonderheden?, wat is uw taak hier?
- ☐ loopmeditatie
korte beschrijving?, welke instructie?, welke materialen?, bijzonderheden?, wat is uw taak hier?
- ☐ kruisweg
korte beschrijving?, welke instructie?, welke materialen?, bijzonderheden?, wat is uw taak hier?
- ☐ gemeenschappelijke vieringen
korte beschrijving?, welke instructie?, welke materialen?, bijzonderheden?, wat is uw taak hier?
- ☐ rituelen / werken met symbolen
korte beschrijving?, welke instructie?, welke materialen?, bijzonderheden?, wat is uw taak hier?
- ☐ lectio divina → zie aparte vragenlijst
- ☐ lezen van bijbelteksten
 - a. is dit vergelijkbaar met lectio divina?
 - i. Ja → zie aparte vragenlijst
 - ii. Nee →
 - korte beschrijving?
 - welke instructie?
 - hoe geeft u de instructie?
 - bijzonderheden?
 - wat is uw taak hier?
- ☐ lezen v mystieke (of andere) teksten
korte beschrijving?, welke instructie?, welke materialen?, bijzonderheden?, wat is uw taak hier?
- ☐ dans
korte beschrijving?, welke instructie?, welke materialen?, bijzonderheden?, wat is uw taak hier?
- ☐ maken van of luisteren naar muziek
korte beschrijving?, welke instructie?, welke

materialen?, bijzonderheden?, wat is uw taak hier?

☐ gebruik maken van iconen, beelden , ...
korte beschrijving?, welke instructie?, welke materialen?, bijzonderheden?, wat is uw taak hier?

☐ overige?
korte beschrijving?, welke instructie?, welke materialen?, bijzonderheden?, wat is uw taak hier?

☐ ...

☐ Welk materiaal stelt u nog ter beschikking?

b. Nee → Wat biedt u hen wel/niet aan?

(invullen in bovenstaande lijst, gebruik andere kleur)

3. *Vragen over de start en de afsluiting van de stilteperiode:*

a. Hoe wordt de opening / het begin van de stilteperiode vormgegeven?

b. Hoe wordt de afsluiting van de stilteperiode vormgegeven?

c. Valt de afstuiting van de stilte samen met het vertrek uit het stiltecentrum?

i. Ja

ii. Nee → Hoe zien de verschillende afsluitende onderdelen eruit?

4. Is er sprake van uitwisseling tussen de gast en iemand anders / anderen?

a. Ja →

i. tussen de gast en wie?

ii. In welke vorm (spreken?)

iii. In welk kader? *omcirkelen*

1. maaltijden

2. aanbod begeleidingsgesprek

3. aanwezigheid bij activiteiten van een groep waar hij/zij verder geen deel van uitmaakt

4. ...

b. Nee →

i. Betekent dit dat de gast de hele tijd in uw stiltecentrum stil is (geen gesprekken met anderen voert) en dat dus ook tijdens de maaltijd niet wordt gesproken?

1. Ja

2. Nee → wat betekent dit dan wel?

ii. *Vragen voor de situatie dat gasten deel uitmaken van een groep?*

1. Heeft u met de gasten een intakegesprek?

a. Ja →

i. gebeurt dit individueel of in groepsverband?

ii. Welke onderwerpen komen er in dit gesprek aan de orde?

(programma, verwachtingen over en weer tav de

gang van zaken, huisregels, reden om stil te willen zijn, verwachtingen over een weer tav de begeleiding, ...?)

b. Nee

2. *Vragen ten aanzien van de mensen de groep:*

- a. Kennen de mensen elkaar bij aanvang?
- b. Behoren de meeste gasten tot een kerk / gemeente?
- c. Uit welke kerken / gemeenten komen uw gasten?
- d. Gaat het hierbij om gemiddeld betrokken kerkleden (regelmatig bezoek vd erediensten)?
- e. Staat u open voor anders-gelovigen of niet-christenen?
- f. Verbindt u voorwaarden aan de wijze waarop andersgelovigen de stilte willen praktiseren?
 - i. Ja → welke?
 - ii. Nee

3. *Vragen ten aanzien van het programma en de aangeboden activiteiten:*

Bestaat er een programma voor de gasten?

a. Ja →

- i. Hoe ziet dit programma eruit? (verzoek om inzage, indien ik dit vooraf niet heb ontvangen), (denk aan: dagindeling, activiteiten, wanneer wel/niet stil, ...)
- ii. Wat biedt u naast dit programma nog aan 'activiteiten' en materialen aan?

Als antwoordlijst de lijst voorleggen:

- ☐ meditatief schilderen
korte beschrijving?, welke instructie?, welke materialen?, bijzonderheden?, wat is uw taak hier?
- ☐ schrijven van bv. spirituele autobiografie oid.
korte beschrijving?, welke instructie?, welke materialen?, bijzonderheden?, wat is uw taak hier?
- ☐ wandeling (wandelroutes, gebedsroute)
korte beschrijving?, welke instructie?, welke materialen?, bijzonderheden?, wat is uw taak hier?
- ☐ loopmeditatie
korte beschrijving?, welke instructie?, welke materialen?, bijzonderheden?, wat is uw taak hier?
- ☐ kruisweg
korte beschrijving?, welke instructie?, welke materialen?, bijzonderheden?, wat is uw taak hier?
- ☐ gemeenschappelijke vieringen
korte beschrijving?, welke instructie?, welke materialen?, bijzonderheden?, wat is uw taak hier?

- ☐ rituelen / werken met symbolen
korte beschrijving?, welke instructie?, welke materialen?, bijzonderheden?, wat is uw taak hier?
 - ☐ lectio divina → zie aparte vragenlijst
 - ☐ lezen van bijbelteksten
 - a. is dit vergelijkbaar met lectio divina?
 - i. Ja → zie aparte vragenlijst
 - ii. Nee →
 - korte beschrijving?
 - welke instructie?
 - hoe geeft u de instructie?
 - bijzonderheden?
 - wat is uw taak hier?
 - ☐ lezen v mystieke (of andere) teksten
korte beschrijving?, welke instructie?, welke materialen?, bijzonderheden?, wat is uw taak hier?
 - ☐ dans
korte beschrijving?, welke instructie?, welke materialen?, bijzonderheden?, wat is uw taak hier?
 - ☐ maken van of luisteren naar muziek
korte beschrijving?, welke instructie?, welke materialen?, bijzonderheden?, wat is uw taak hier?
 - ☐ gebruik maken van iconen, beelden , ...
korte beschrijving?, welke instructie?, welke materialen?, bijzonderheden?, wat is uw taak hier?
 - ☐ overige?
korte beschrijving?, welke instructie?, welke materialen?, bijzonderheden?, wat is uw taak hier?...
 - ☐ ...
 - ☐ Welk materiaal stelt u nog ter beschikking?
- b. Nee → Wat biedt u hen wel/niet aan? (gebruik bovenstaande lijst)
4. *Vragen over de start en de afsluiting van de stilteperiode:*
- a. Hoe wordt de opening / het begin van de stilteperiode vormgegeven?
 - b. Hoe wordt de afsluiting van de stilteperiode vormgegeven?
 - c. Valt de afstuiting van de stilte samen met het vertrek uit het stiltecentrum?
 - i. Ja
 - ii. Nee → Hoe zien de verschillende afsluitende onderdelen eruit?
5. Is er sprake van uitwisseling tussen de gasten?
- a. Ja →

- i. In welke vorm (spreken?)
 - ii. In welk kader? *omcirkelen*
 - 1. maaltijden
 - 2. aanbod gesprekken
 - 3. aanwezigheid bij activiteiten van een groep waar hij/zij verder geen deel van uitmaakt
 - 4. ...
 - iii. Eventueel: hoe lang duurt dit?
 - iv. Hoe vaak gebeurt dit?
 - v. Wat is het doel van deze uitwisseling, waarom wordt er uitgewisseld?
 - b. Nee →
 - i. Betekent dit dat de gasten de hele tijd in uw stiltecentrum stil is (geen gesprekken met anderen voert) en dat er dus ook tijdens de maaltijden niet wordt gesproken?
 - 1. Ja
 - 2. Nee → wat betekent dit dan wel?
- b. *Vragen over de begeleiding vanuit het stiltecentrum.*
- i. Vragen ten aanzien van de beschikbare tijd om de gasten te begeleiden:
 - 1. Hoeveel tijd heeft u voor de gasten per dag ongeveer beschikbaar om deze te begeleiden?
 - 2. Hoeveel tijd is hiervan van te voren ingepland (georganiseerde activiteiten, voorbereiding, ...)?
 - 3. Hoeveel tijd bent u voor andere vormen van begeleiding beschikbaar?
Welke zaken zijn dat?
 - ii. Wat is uw visie op het begeleiden van de gasten?
 - 1. In hoeverre is uw visie op pastoraat hier van invloed?
 - 2. In hoeverre is uw theologische visie hier van invloed?
 - 3. Is dit voor u en uw collega's hetzelfde?
 - a. Ja
 - b. Nee → In welke mate is er sprake van verschillen?
- c. *Vragen over de ruimte waar men stil is (de aankleding van de ruimte waar evt. stilteactiviteiten plaatsvinden, de kamer van de gast).*
- i. In hoeverre denkt u dat de aankleding (en indeling) van de ruimte van invloed is op de stilte?
 - ii. Eventueel: Wat zijn volgens u eenvoudige tips om de ruimte ondersteunend te laten zijn met betrekking tot de stilte?
- d. Wat bevordert volgens u heel algemeen de stilte?
- e. Is er nog iets wat u zou willen toevoegen betreffende de praktijk van de stilte?
3. ***Verdere verdieping vanuit communicatief perspectief:***
- a. Wie is er stil in relatie tot wie (gast in relatie tot wie) tijdens de stilte?
 - i. Wordt er (door de begeleiding) aandacht besteed het relationele aspect van de stilte?
 - ii. Hoe geeft u dit vorm?
 - b. *Vragen over de mate waarin u de gasten begeleidt in de stilte.*
 - i. Heeft u inzicht wat er bij de gasten (vanuit dit perspectief bezien) gebeurt in de stilte?
 - 1. Ja →

- a. Kunt u kort aangeven welke typische zaken er kunnen (op)spelen?
Stilte van God wordt in de volgende vraag besproken.
 - b. Weet u dit bij alle gasten?
 - c. Hoe krijgt u hier inzicht in?
 - d. In welke mate anticipeert u op datgene wat er binnen de stilte bij de gasten gebeurt?
 - e. Hoe doet u dat? (groepsgesprek, individuele gesprekken, rituelen, ...)
- 2. Nee
- c. De mens kan de ervaring hebben dat God stil is (God geeft geen hoorbaar antwoord).
 - i. Wat zou deze stilte van God volgens u kunnen betekenen? (*meerder antwoorden mogelijk*)
 - ii. Is het u bekend of dit bij uw gasten voorkomt?
 - 1. Ja →
 - a. In hoeverre komt dit voor bij de gasten (voor zover u dat weet)?
 - b. Op welke manier gaat u om met deze ervaring van de mens?
 - c. Welke handvaten geeft u de gast om met deze stilte om te gaan?
 - 2. Nee
- d. *Mensen zijn verschillend wat hun persoonlijkheid, hun levensverhaal, hun context, hun socialisatie, hun christelijke achtergrond en ook hun spiritualiteit betreft. Men kan spreken van verschillende spirituele temperamenten. Al deze verschillen beïnvloeden de communicatie.*
Zojuist hebben we al gesproken over de verschillende activiteiten die u de gasten aanbiedt tijdens de periode van stilte. We gaan nu kort de verschillende temperamenten door en ik hoor graag van u waar er oog is voor een aantal zaken.
 - i. De spirituele temperamenten:
 - ☐ de spirituele taal van de **natuur** - God zoeken in de natuur
 - a. Middels welke activiteiten houdt u hier rekening mee? (Lijst van eerder er eventueel bijnemen)
 - ☐ de spirituele taal van de **zintuigen** - God zoeken in beleving
 - a. Middels welke activiteiten houdt u hier rekening mee?
 - b. Welke **zintuiglijke** belevingen krijgen (waar) aandacht?
 - i. horen
 - ii. ruiken
 - iii. voelen
 - iv. zien
 - v. smaken
 - ☐ de spirituele taal van de **traditie** - God zoeken in rituelen / symbolen / offers
 - a. Middels welke activiteiten houdt u hier rekening mee?
 - b. Eventueel: gebruikt u onderstaande praktijken? Hoe?
 - i. rituelen
 - ii. symbolen
 - iii. offer
 - ☐ de spirituele taal van de **eenvoud** - God zoeken door toewijding en ascese
 bv waken, vasten, werken (hoe wordt dit vormgegeven?)

- ☐ de spirituele taal van de **idealen** - God zoeken door confrontatie en actie
bv. middels voorbede
- ☐ de spirituele taal van het **zorgen** - God zoeken door andere te helpen
a. Middels welke activiteiten houdt u hier rekening mee?
- ☐ de spirituele taal van het **enthousiasme** - God zoeken in vreugde / spontaniteit
a. Middels welke activiteiten houdt u hier rekening mee?
bv. middels aandacht voor dromen, feestvieren, feestelijke eredienst, scheppen;
Hoe organiseert u dit?
- ☐ de spirituele taal van de **verdieping** - God zoeken door stilte en contemplatie
a. Middels welke activiteiten houdt u hier rekening mee?
☐ Jezusgebed; Hoe organiseert u dit?
☐ andere gebedsvormen:
1. welke?
2. Hoe organiseert u dit?
☐ (is al aan de orde geweest) staties
- ☐ de spirituele taal van het **denken** - God zoeken met kennis en verstand
a. Middels welke activiteiten houdt u hier rekening mee?
☐ bijbelstudie; Hoe organiseert u dit?
☐ verkondiging; Hoe organiseert u dit?
☐ onderwijs; Hoe organiseert u dit?
ii. Welke ruimte bestaat er om de stilte naar eigen wens en behoefte te kunnen invullen?
- e. Is er nog iets wat u wilt toevoegen betreffende het communicatieve aspect van de stilte?

4. **Verdere verdieping van de reden waarom men de stilte zoekt / waarom u de stiltepraktijk aanbiedt.**

- a. *Mensen hebben verschillende motieven om stil te worden. Motieven kunnen bv. samenhangen met behoeften of met het behalen van een doel in de toekomst.*
 - iii. Wat denkt u: waarom komen mensen (bij u) om de stilte te praktiseren?
Open vraag
 - ...
 - iv. Wat is wat u betreft het doel (een of meerdere) van de stilte? *Open vraag*
 - v. Wat is het eigene van de stilte die u vormgeeft in uw stiltecentrum?
- b. Is er nog iets wat u wilt toevoegen betreffende de reden om stil te zijn en/of om gasten hier de ruimte te bieden om stil te zijn?

5. **Overige vragen:**

- a. Welke bron of bronnen inspireren u met betrekking tot de stilte en de praktijk van de stilte?
 - i. Wat spreekt u hierin aan?
 - ii. Wat betekent deze bron (bronnen) voor:
 - 1. de wijze waarop u de stilte (in de activiteiten) vormgeeft?
 - 2. de wijze waarop u de stilte begeleidt?
 - 3. Wilt u nog iets toevoegen?

- b. *Volgende vraag past bij de stiltecentra waar de begeleiders in het huis wonen (diaconessen).*

Ten tijde van de woestijnvaders bestonden er gemeenschappen waar gezaghebbende woestijnvader spraken met gelovigen die op doorreis waren of die hen bezochten. Zij vertelden van hun ervaringen en van wat zij wisten.

In hoeverre laat u hen die de stilte praktiseren ook delen in uw ervaringen (leven) en kennis?

6. Is er algemeen nog iets dat u wilt toevoegen?

De topic-lijst met betrekking tot de praktijk van Lectio Divina

1. Maakt u gebruik van Lectio Divina?
 - a. Ja → ga door met deze vragenlijst, ga naar vraag 2.
 - b. Nee → maakt u gebruik van een andere vorm van meditatie?
 - i. Ja →
 1. Weet u of de vorm een naam heeft?
 - Ja? → Hoe wordt dit genoemd?
 - Nee? → Kunt u deze praktijk kort toelichten?
Afhankelijk van het antwoord onder 1 kan de onderstaande vragenlijst ook worden gebruikt, eventueel ter plekke aanpassen.
 - ii. Nee
2. Onderstaande begrippen kunnen onderdelen zijn van het meditatieve bijbellezen en van de Lectio Divina.
 - a. Maakt u gebruik van onderstaande begrippen?
In welke volgorde komen deze in uw praktijk van de Lectio Divina (of andere vorm van meditatief bijbellezen) voor?
 - ☐ lectio
 - korte beschrijving?
 - welke instructie?
 - wanneer geeft u (hoe) de instructie?
– mondeling / anders: ...
 - wordt dit onderdeel in groepsverband gedaan?
 - hoeveel tijd is er voor dit onderdeel ingepland?
 - Wordt er een bepaalde lichaamshouding voorgesteld?
 - ☐ meditatio
 - korte beschrijving?
 - welke instructie?
 - wanneer geeft u (hoe) de instructie?
– mondeling / anders: ...
 - wordt dit onderdeel in groepsverband gedaan?
 - hoeveel tijd is er voor dit onderdeel ingepland?
 - Wordt er een bepaalde lichaamshouding voorgesteld?
 - ☐ oratio
 - korte beschrijving?
 - welke instructie?
 - wanneer geeft u (hoe) de instructie?
– mondeling / anders: ...
 - wordt dit onderdeel in groepsverband gedaan? Ja
 - Nee
 - hoeveel tijd is er voor dit onderdeel ingepland?

- Wordt er een bepaalde lichaamshouding voorgesteld?
- ☐ contemplatio
 - korte beschrijving?
 - welke instructie?
 - wanneer geeft u (hoe) de instructie?
 - mondeling / anders: ...
 - wordt dit onderdeel in groepsverband gedaan?
 - hoeveel tijd is er voor dit onderdeel ingepland?
 - Wordt er een bepaalde lichaamshouding voorgesteld?
- ☐ tentatio
 - korte beschrijving?
 - welke instructie?
 - wanneer geeft u (hoe) de instructie?
 - mondeling / anders: ...
 - wordt dit onderdeel in groepsverband gedaan?
 - hoeveel tijd is er voor dit onderdeel ingepland?
 - Wordt er een bepaalde lichaamshouding voorgesteld?
- ☐ ...
 - korte beschrijving?
 - welke instructie?
 - wanneer geeft u (hoe) de instructie?
 - mondeling / anders: ...
 - wordt dit onderdeel in groepsverband gedaan?
 - hoeveel tijd is er voor dit onderdeel ingepland?
 - Wordt er een bepaalde lichaamshouding voorgesteld?
- ☐ ...
- ☐ ...
- b. Wordt er (op onderdelen) een bepaalde lichaamshouding voorgesteld?
 - i. Ja →
 1. bij welke onderdelen?
 2. wat is daar de functie van?
- c. Wordt er aandacht besteed aan andere zaken (ademhaling, ...)?
 - i. Ja →
 1. Aan wat?
 2. Wat is de bedoeling / hoe dient dit te worden gepraktiseerd?
 3. Wat is de functie hiervan?
 - ii. Nee
- d. Over de te lezen teksten
 - i. Welke teksten worden er gelezen?
 - ii. Moeten teksten aan een bepaalde voorwaarde voldoen?
 1. Ja → Aan welke?
 2. Nee
 - iii. Hoe lang zijn de teksten gemiddeld (hoeveel verzen)?
 - iv. Indien er langere teksten worden gebruikt, wordt dan de hele tekst gebruikt bij Lectio Divina?
- e. Wat wilt u over de praktijk van de Lectio Divina nog toevoegen?

Bijlage 4: Resultaten

Inleiding

In deze bijlage zijn de uitwerkingen van de interviews met elkaar in verband gebracht. Daarbij zijn ook observaties en ervaringen van de participerende observatie verwerkt.

Het is belangrijk te om beseffen dat veel zaken die hier aan de orde komen terug te voeren zijn op antwoorden op open vragen. Dat betekent dus dat wanneer er iets niet staat bij een bepaald stiltehuis dit bij hen wel zou kunnen voorkomen. Bovendien moet er rekening mee worden gehouden dat de antwoorden in de context van recente ervaringen met de begeleiding van stilte dienen te worden geplaatst. En ten slotte was het gesprek met een medewerker van de Spil geen interview maar een open gesprek, dat betekent dat hier niet alles wat bij de andere interviews aan de orde kwam ter sprake kwam.

De afkortingen verwijzen naar het stiltehuis en naar de regelnummer in de uitwerking van de interviews waar de informatie naar verwijst. Daarbij is alleen de eerste regelnummer van een fragment aangeven. De afkortingen van de stiltehuizen luiden:

- I1: Zendings-Diaconessenhuis
- I2: De Herberg
- I3: De Hezenberg
- G1: Zendings-Diaconessenhuis
- G2: Schwesterngemeinschaft Ländli
- G3: Anoniem
- G4: Begegnungszentrum Sonneck
- G5: De Spil
- PO: participerende observatie

De algemene vragenlijst

1. Inleiding

In de uitwerking van de interviews staan verschillende opmerkingen genoteerd. In alle interviews is een tabel opgenomen met een aantal gegevens. Hieronder is een overzicht van deze (en andere) gegevens verwerkt:

	I1	I2	I3	G1	G2	G3	G4	G5 ¹⁵⁰
stilte: georganiseerd (groep) of individueel?	I	I	I	G	G	G	G	G
aantal jaar ervaring	50	5-6	2 ¹⁵¹	79	20	11	1	
aantal groepen (G) of gasten (I) per jaar	138 ¹⁵²	≈ 25	≤ 300	11	5+1 ¹⁵³	2	1	
dag van aankomst en vertrek	ma - vr	ma - vr	open	vr - ma		vr - zo	ma - vr	vr - zo, zo - vr ¹⁵⁴

¹⁵⁰ Doordat het gesprek met de respondent van de Spil anders van aard was zijn niet alle vragen besproken.

¹⁵¹ Er is al wel langer de mogelijkheid om stil te zijn bij de Hezenberg, maar sinds 2 jaar is er een bewust scheiding aangebracht tussen de herstelgasten en de retraitegasten en sindsdien is de nadruk gelegd op stilte.

¹⁵² in 2012

¹⁵³ 5 Tage der Stille en 1 Eine Woche Stille. Daarnaast: 12 Oasentage en een onbekend aantal gemengde retraites waarin gezwezen en gesproken wordt.

maaltijden in stilte ¹⁵⁵ ?	ja/nee	nee	nee	ja	ja	ja	nee	ja
wordt er doorgaand gezwegen ¹⁵⁶ ?	nee	nee	nee	nee	ja	ja ¹⁵⁷	nee	ja
programma aanwezig?	nee	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja

2. De wijze van begeleiden

Onder deze kop is verwerkt wat in de uitwerkingen (extra bijlage buiten dit document) onder zowel 5. (De identiteit van het betreffende stiltehuis) als 6. (De begeleiding) is weergegeven. Hier is ook de informatie van invloed die op andere plaatsen in de interviews naar voren kwam. Bijvoorbeeld onder 1. Inleiding.

De identiteit van het stiltehuis

I1

- De gasten mogen zich in het ZDH welkom weten, zoals ze zich bij God welkom mogen weten (85, gastvrijheid: zie ook 123)
- In de gastvrijheid zien de gasten ook Gods liefde, blijkt uit o.a. het gastenboek. (87)
- De zusters en de gasten geven en ontvangen wederzijds. Het verrijkt ook de gemeenschap. (91)

I2

- De identiteit van de retraite is nauw verbonden met het pastorale aspect van I2 (99)
- Het sociale contact tussen de Herberggasten en de retraitegasten (tijden de maaltijden, gebeden en bijbelbesprekingen) is kenmerkend. (100)
- Bij alle gasten is er eigenlijk wel sprake van pastorale nood. (102)

I3

- De begeleiding wordt hoofdzakelijk verzorgd door vrijwilligers. (87)
- Mw. C. Boven is verantwoordelijk voor de coördinatie van de vrijwilligers en de overige begeleiding van de retraite. (89)
- Men kan wel bij haar een gesprek aanvragen, dat kost dan extra geld. (93)
- Tussendoor heeft mw. Boven wel contact met de gasten. (95)
- Er is regelmatig een terugkomdag voor de vrijwilligers waar zij worden toegerust. (100)

G1

- Het ZDH is interkerkelijk (in de praktijk: tussen gereformeerd en evangelisch). (55)
- Het is een protestantse leefgemeenschap. (70)
- De aanwezigheid van een diacones wekt vertrouwen en dat mag ook worden verwacht. (71)

G2

- Het aanbod aan verschillende soorten van stilte (stilte dagen, retraites, ...) is relatief groot. (10, 43-info in tabel)

G5

- De Spil is ca. 20 jaar geleden ontstaan door inspiratie door Taizé. (11)
- Naar aanleiding hiervan zijn in de Spil drie vieringen per dag ingesteld, deze kennen een vaste liturgie. (14)
- Het motto van de Spil is "Tussen herberg en klooster", gastvrijheid en stilte zijn centrale kenmerken. (22)
- De wijze waarop de (stilte)retraites worden vormgegeven is in ontwikkeling. (71)
- Er zijn verschillende soorten medewerkers aan de Spil verbonden. (29)

¹⁵⁴ Stilteweekende en stilte-5-daagse

¹⁵⁵ Eventueel met zachte muziek, er wordt echter gezwegen.

¹⁵⁶ Dit is m.u.v. begeleidingsgesprekken en spreken of zingen als onderdeel van een liturgie.

¹⁵⁷ Men wordt uitgenodigd om doorgaand te zwijgen.

De begeleiding

11

- Meestal hebben gasten één gesprek (dat meestal één tot anderhalf uur duurt) per verblijf. (102)
- Met de gasten zijn er tussen de bedrijven door korte gesprekjes. (103)
- De respondent ziet de begeleiding als het samen met de gasten meelopen. Het is de kunst mensen te helpen dat zij zelf op nieuwe gedachten komen. Daarvoor reikt zij bv. bijbelteksten aan. Zij geeft geen oplossingen, zij luistert en stelt vragen. (112, 61)
- God is de derde in het gesprek. (112)
- Zij wil de verbinding leggen tussen het levensverhaal van de gast en het verhaal van God. Het gaat er dus om om aan te sluiten bij het verhaal van de gast. Samen kijkt men welke rol kan spelen in de situatie. (118)
- De respondent heeft de cursus PPT gevolgd, een pastorale cursus, ze volgt intervisie en bezoekt de studiedagen van de PPT. Zij vindt haar inspiratie ook in boeken. Ze noemt het voorbeeld van Johan Smit, Tot de kern komen. (127, 137, 142)
- Zij komt in vergelijking met ander mensen uit de intervisiegroep vrij snel (in één gesprek) tot de kern in de gesprekken met de gasten. (145)
- Zij sluit aan bij datgene waar de gasten mee bezig zijn. (61, 119, 192)

12

- Elke gast krijgt naast het kennismakingsgesprek 2 inhoudelijke gesprekken (van een uur) aangeboden, een gesprek aan het begin en een aan het einde van de retraite. Eventueel kan er op woensdag nog een half uur worden gesproken. Verder is er geen tijd beschikbaar voor begeleiding. (93, 185, 227)
- Het startpunt van de begeleiding ligt bij de gast, hij sluit aan bij wat hen beweegt. (109, 111, 166)
- De begeleiding dient zo te geschieden dat de gasten iets aan de retraite hebben. (110)
- Hij zoekt naar de verbinding tussen de persoon en God, tussen hun verhalen, zoals dat binnen het hermeneutische pastoraat gangbaar is. (112)
- Het verhaal van de Emmaüsgangers inspireert hem. (115!)
- Hij geeft de gasten aan dat gevoelens (bv. boosheid) die naar boven komen ruimte gegeven mogen worden en in gebed mogen worden benoemd. (144)
- Soms is de begeleider ook samen met een gast stil, dat kan gebeuren wanneer er sprake is van verdriet, verbijstering of wanneer je in een gesprek samen op spiritueel niveau dicht bij elkaar bent gekomen. Dan ervaar je dat God erbij is en spreekt. (150)
- De respondent probeert de gasten te bemoedigen. (167)
- De respondent laat zich met name door de bijbel inspireren, daarnaast staat hij open voor het denken van mensen uit de brede kerkgeschiedenis. (176)

13

- De begeleiding wordt door de vrijwilligers vormgegeven, de vrijwilligers hebben wel een luisterend oor en zorgen voor een basis van rust. Zij kunnen de pastores om hulp vragen. (87, 129, 122)
- De meeste vrijwilligers hebben zelf ook ervaring met de stilte en hebben daarom enige inzicht in wat er tijdens de stilte kan gebeuren. (125)
- Er zijn geen gesprekken ingepland. (126)
- In de gesprekken die plaatsvinden wordt aangesloten bij wat er in de stilte bij de gasten speelt en geeft men hen handreikingen. (128)
- Bij de begeleiding is het belangrijk uit te gaan van waar de gast zich bevindt m.b.t. diens levensverhaal en diens vragen over geloof en zingeving. (132)
- Bij geestelijke begeleiding gaat het erom te leren waar en hoe je signalen of sporen van God of het goddelijke in het leven kunt ontdekken, hoe je hierop kunt voortborduren en of het iets te zeggen heeft voor het leven nu. (134)

- Pastoraat heeft te maken met crisissituaties en geestelijke begeleiding heeft te maken met het verlangen om iets van God in je leven te hebben. (139)
- Bij veel gasten past de manier van geloven die ze in de kerk hebben geleerd niet meer. Ze hebben nog geen eigen woorden weten te vinden voor dat wat er speelt bij hen. Samen gaat men dan op zoek naar wat hen nu drijft en waar ze dat kunnen vinden. (140)
- Het mensbeeld van de Hezenberg (en van de respondent) is dat de mens uniek is, als een boom geplant aan water. Iedereen mag er zijn en iedereen heeft een missie. Het gaat erom die missie te vinden en daarnaar te leven, daarmee doe je God, jezelf en de schepping recht. (146)
- De respondent geeft aan de ruimte belangrijk te vinden om zelf het geloof te mogen ervaren en verwoorden, om zelf uit te vinden wie God voor hen is. (154)
- Pijn en verdriet kunnen (bv.) tot gevolg hebben dat je God niet ervaart. Zij begeleidt mensen dan door (bv.) te kijken waar ze in de kindertijd wel iets van God ervaren hebben. Daar kan je dan op verder gaan. (161)
- De respondent is geïnspireerd door Taizé en door haar opleiding geestelijke begeleiding. (172)
- De communicatie in de stilte beweegt zich in de ruimte tussen God, de gast en de begeleider. (60)

G1

- Men (de diacones en twee vrijwilligers) is het hele weekeinde beschikbaar voor de begeleiding. (93)
- Begeleiding betekent leiden en sturen van de activiteiten en de gesprekken. Daarin werk God zelf. (82)
- Je kan intekenen op een lijst voor een gesprek of voor gebed. (84)
- Men spreekt ook gasten aan om hen over de brug te helpen. (85)
- Er is sprake van een bepaalde gevoeligheid in de begeleiding van de gasten. (88)
- Men geeft gasten teksten (bijbelteksten of andere teksten) mee. (89)
- Men geeft tips, bv. het opschrijven van een gebed wanneer men zich niet goed kan concentreren. (91)
- Men maakt de gasten attent op facultatieve activiteiten. (92)
- Bij de begeleiders moet het gebed om bevrijding en om genezing bekend zijn. Er bestaat veel gebondenheid en beschadiging. De begeleiding heeft hier gevoeligheid voor ontwikkeld. (62)
- Het is belangrijk dat je je als begeleider laat leiden door de Geest van God en een lerende houding hebt. (72)

G2

- De respondent is opgeleid in de Ignatiaanse traditie. (94, 118)
- Geestelijke begeleiding is proces georiënteerd. Het gaat erom de gast te begeleiden zodat diens relatie met God kan groeien, zodat diens hele leven in de relatie met God wordt gebracht. (98)
- De begeleiding helpt, zodat de bijbel zelf in het leven van de gasten kan spreken, zij helpt de gasten waar te nemen zodat het bijbelverhaal in het leven van de gasten resoneert. Dat brengt een stuk genezing. (106)
- Het is belangrijk dat de gasten zelf ontdekken hoe zij het beste stil kunnen worden. Daarom gaat men met de gasten de natuur in, niet om actief bezig te zijn maar om passief ontvankelijk te worden voor God. Ook bieden zij hiervoor oefeningen aan die de aandacht focussen. (114)
- Er worden individuele gesprekken aangeboden. (131)
- In de gesprekken in de groep gaat ze in op wat naar voren komt. Wat voor de ene goed is kan ook een ander helpen. Ze zal de gasten niet blootstellen, persoonlijke zaken hebben plaats binnen individuele gesprekken. (131)

- Wanneer men God niet ervaart vraagt ze hoe het gaat, of men de stilte uithoudt, of men een gesprek wil en of men de stilte niet anders wil vormgeven. (142)
- De begeleiding zal nooit oorzaken geven van Gods zwijgen, dat vindt zij gevaarlijk. (152)
- De respondent vindt het belangrijk dat de begeleiding zelf ervaring heeft met de stilte en vertelt daarover - ook aan de gasten (als het aansluit bij hetgeen de gasten vertellen). Haar leven is erdoor veranderd. Tijdens een periode van ernstige ziekte ervoer ze een enorme levenskwaliteit en ze heeft geleerd om beter naar haar medemensen te luisteren. (154, 171)
- Doordat ze zelf bekend is met de stilte herkent ze de zaken die bij de gasten in de stilte naar boven komen. Zij laat dan (wanneer het passend is) zien, dat dit normale menselijke ervaringen zijn. (172, 154)
- Gasten komen vaak weer terug, de respondent begeleidt gasten meestal over een langere periode. (103)

G3

- Gasten die een gesprek willen met de begeleidende diacones kunnen zich bij haar melden. (101)
- De respondent begeleidt alleen, wel zijn er twee gasten die betrokken zijn bij onderdelen van het programma. (87)
- Ze is het hele weekeinde beschikbaar voor de begeleiding en slaapt ook in het gastenhuis. (98)
- Het gaat erom dat de gasten in contact met God komen. (42)
- De respondent maakt geen onderscheid tussen geestelijke begeleiding en pastoraat, zij spreekt over pastoraat. (103)
- Tijdens het Gotteslob kunnen de gasten vertellen wat er bij hen in de stilte is gebeurd. Ze zal de gasten niet dringen iets te vertellen. (108)
- Wanneer ze het gevoel is dat er iets met een gast aan de hand is zal ze de gast hiernaar vragen, ze zal niet aandringen. (113)
- Het feit dat ze niet dringt heeft ook met haar persoonlijkheid te maken. (112)
- Wanneer het aansluit vertelt ze over haar eigen ervaringen met de stilte. (117)
- Zelf leest de respondent graag over de stilte (ze laat zich inspireren door verschillende kerkelijke richtingen), ze gebruikt dat wat haar inspireert. En ze is ook zelf regelmatig stil. (129)

G4

- Met elke gast wordt dagelijks een gesprek gehouden, van 20-30 min. Zij krijgen dan een impuls mee voor de stilte. (80)
- Het is een aanbod, maar zij vindt dat het een vast onderdeel van het programma zou moeten zijn. (82)
- Afhankelijk van het aantal gasten moet er een tweede begeleider bijkomen. (76)
- De tips die zij geeft zijn divers en sluiten aan bij de persoon en de situatie: tekenen, schilderen, schrijven (meerdere ideeën), wandelen. (89!)
- Bij geestelijke begeleiding gaat het erom het geestelijke proces dat zich afspeelt gedurende de stilteperiode verder te verdiepen middels de handreikingen die zij geeft. (105, 109, 111)
- Geestelijke begeleiding is geen pastoraat. (108)
- Als er sprake is van pastorale problemen wordt dit in een andere setting besproken. Er wordt dan een andere afspraak gemaakt en ook worden de gasten verwezen naar bv. een pastor in de eigen gemeente. (112)
- De respondent is opgeleid volgens de Ignatiaanse traditie (theorie en praktijk), dat stempelt ook de wijze waarop de stilte vorm wordt gegeven. Een van de kenmerken is de schriftmeditatie. (118, 131, 140)
- De Lectio Divina leent zich goed om de principes van het mediteren en contempleren (karakteristiek in de Ignatiaanse traditie) te beoefenen, bovendien is het een laagdrempelige praktijk die goed past in de traditie van de gasten. (123, 276)

- Zij herkent bij zichzelf iets van de mystieke aspecten in haar geestelijke leven en vindt dat heel waardevol. (137)

G5

- Traditioneel was er sprake van een niet-gestructureerde vorm van begeleiding: informeel ontstonden er gesprekken en men kon een gesprek aanvragen. (45)
- Bij de stilleretraites zijn dagelijkse gesprekken met een retraitebegeleider ingevoerd. (54, 32)
- Mw. Groen is opgeleid in de Ignatiaanse traditie waar dagelijkse gesprekken gebruikelijk zijn. (53)
- Mw. Groen ziet een onderscheid tussen geestelijke begeleiding en pastoraat. (49)
- De begeleiding van de gasten is maatwerk. De een heeft veel structuur nodig en de ander wil zelf de dag structureren. Daarom is het lastig om algemene informatie te geven ten aanzien van de handreikingen die men de gasten geeft. (78)
- Begeleiding in de stilte is een instrument voor de gasten, door met een begeleider te spreken wordt de gast geholpen diens relatie met God te ontdekken en te verdiepen. (55, 86)
- In de begeleiding wordt er geluisterd, worden gerichte vragen gesteld en geeft men de gasten handreikingen mee. (85, 51, 57, 78)
- De begeleiding staat naast de gasten, zowel begeleider als gast zijn zoekende mensen. (90)

PO

- Je kan je aanmelden voor een gesprek of voor gebed door je naam op een lijst in te vullen. (29)
- De begeleiders zijn hartelijk, betrokken en gastvrij. (32)
- Tijdens de meditatie- en deelmomenten zorgden de begeleiders voor geestelijke input. (70)
- De wijze van begeleiden was sturend, er werden oplossingen aangedragen. (106)

3. De context van de gasten

- De meeste gasten zijn lid van een kerk of gemeente (I2-12, I3-30, G1-12, G3-16, G4-25)
 - o Het merendeel komt uit de gereformeerde traditie (I2-12)
 - o Het merendeel komt uit de PKN (I3-31)
 - o Het aantal gasten uit de Landeskirche en een Freikirche is ongeveer gelijk (G3-16, G4-26)
 - o het zijn gemiddeld betrokken kerk- of gemeenteleden (I2-13, I3-32, G3-16)
 - o Het zijn niet perse altijd leden die betrokken zijn (G1-13)
- Men staat voor een keuze / men zoekt richting (I1-12, G1-15)
- Men zoekt bezinning en / of wil de relatie met God verdiepen (I1-13, I2-22, G1)
- Men zoekt rust en of / stilte (I1-13, 42, I3-24, G1-17, G4)
- Men komt om aan iets te werken of om iets te bestuderen (I3-26)
- Men komt tijdens de feestdagen om niet alleen te zijn en / of men zoekt heling (I3-26, G2-53)
- Er is vaak sprake van pastorale nood (I2-20, 24, 32, 40, I3¹⁵⁸)
- De meeste komen voor de stilte (I1-42, I2-53)
- Gasten kiezen bewust voor de individuele stilte en men vindt het prettig om geen programma te hebben. (I1-47)

4. Voorwaarden mbt deelname aan de gasten

Psychische factoren

- Mensen met psychische klachten wordt afgeraden een periode stil te zijn - of men is in ieder geval voorzichtig. (I1-25, I2-34, G1-26, G2-48, G4-38)

Christelijke identiteit van het stiltehuis

¹⁵⁸ Ook bij de Hezenberg is dit aan de orde. Dit werd niet als zodanig benoemd, maar volgt wel uit hetgeen verteld werd.

- Van de gasten wordt verwacht dat men de bedoeling van de retraite respecteert / het is geen vakantie (I1-34, I2-50, I3-39, 45)
- Van de gasten wordt verwacht dat ze openstaan voor God en /of voor de christelijke wijze van invulling van het programma en de begeleiding (I1-34, I2-15, I3-34, G1-24, G4-35)
- voor ongelovigen is dit niet geschikt, men zou meer begeleiding nodig hebben dan gegeven kan worden (G3-23)
- Ongelovigen en andersgelovigen zijn ook van harte welkom (I1-31, I2-14, I3-13, G4-33)

Overige

- Wanneer men de groepsbijeenkomsten wil bijwonen wordt er verwacht ze allemaal bij te wonen (G1-28)
- Er is geen verplichting om alle activiteiten bij te wonen (G3-65)

5. Stilte

Stilte en spreken

- Tijdens de maaltijden is men stil (G1-9, G2-271, G3-27, G5-60, PO-47)
- Dat er gesproken wordt heeft te maken met de bedrijvigheid in huis (G4-46)
- Alleen tijdens de ochtenden wordt er gezwegen (G4-48)
- Individueel: Er wordt ook gesproken (I1-42, I2-101, I3-50)
 - o Het is best lastig om bij de maaltijden de rust te bewaren (I3-63)
- Er wordt tussen de activiteiten door niet door de gasten gesproken, tijdens de deelmomenten spreekt en luistert men (G1-33, 127, PO-95)
- De gasten worden gevraagd om (te proberen om (G3-28)) de hele tijd te zwijgen / de gasten zwijgen de hele tijd, alleen tijdens de begeleidingsgesprekken spreekt de gast. (G2-274, G5-64)
- Het doorbreken van de stilte kan een afleiding zijn van de individuele weg met God in de stilte. (G5-67)
- Er wordt niet vreemd gezwegen, wat nodig is mag worden gezegd en / of er mag worden gegroet (G1-33, 129, G2-59, G3-28)
- Men dient ermee in te stemmen dat het retraitedeel gescheiden is van het andere deel van het stiltehuis (I2-49, I3-40 – dit heeft te maken met het andere aanbod van deze huizen: pastorale hulp voor mensen in nood)

Factoren die de stilte bevorderen

- De omgeving van het stiltehuis inspireert om stil te worden (I2-64, I3-55, 79)
- Het dagritme helpt om stil te worden (I3-55)
- Uiterlijk stilte en / of letterlijk afstand nemen van 'thuis' helpt je om van binnen stil te worden (I2-62, 66, 74)
- Dat er voor je wordt gezorgd en helpt om stil te worden (I3-57, PO-89)
- Dat je kamer netjes is helpt om stil te worden (I3-75, G1-250, PO-26)
- De activiteiten die op het programma staan (G4)
- Het is belangrijk om bewust waar te nemen, te leren om met aandacht iets te doen, dan kan je ook beter je aandacht op God richten. Het doel van waarnemingsoefeningen is om je beter op God te leren richten. (G2-77, 87, vgl. G4-161)
- Het heeft ook tijd nodig om stil te worden. Daarom komen sommige gasten een dag vroeger. (G3-32)
- Gasten vinden het lastig om stil te worden, daar moeten ze bij worden begeleid (I3-61, G5-50, 56)
- De uitwisseling met de begeleiders en de andere gasten inspireren voor de erop volgende stilte (PO-96)

Stilte en de communicatie met God

- Stil worden is een keuze, een keuze voor God (I1-39)

- De stilte is het loslaten en / of je openstellen voor de aanwezigheid van God / het heeft ook met ontvangen van God te maken (G2-61, G4-55, G5-26)
- De stilte is een gevulde stilte, in de stilte is men op God gericht / kan men God ontmoeten / kan men iets van God ontmoeten / wordt de relatie met God gevoed (I1-59, I2-61, 79, I3-79, G1-38, G2-62, G4-51, G5-66)
- De communicatie tussen God en de mens kan twee kanten opgaan (I2-76)
 - o Het kan beginnen met eenrichtingsverkeer en na een periode kan men het God ervaren / horen (I2-77)
 - o In de communicatie kan van twee kanten gezwegen worden (G1-41)
 - o Wanneer men ervaart dat God stil is;
 - Het betekent niet dat God er niet is (I1-74, I2-156)
 - Je mag vertrouwen op God. (I1-81)
 - Het kan er mee te maken hebben dat
 - men verkeerde verwachtingen heeft (G2-150, G3-81, I2-157)
 - dat de relatie met God niet in orde is (G3-81)
 - er sprake is van een blokkade (G1-43¹⁵⁹)
 - bv. pijn en verdriet verhinderen dat je God kan ervaren (I3-161)
 - men niet geleerd heeft te luisteren (G1-43)
 - men God niet heeft gevraagd om te spreken (G1-44)
 - dan geldt het uit te zien / te wachten (I1-75)
 - je mag gaan staan op de belofte van God (G1-45)
 - God kan ook in het zwijgen spreken (G2-151)
 - ook anderen kennen deze ervaring (I1-77, I2-163)
 - God laat zich niet dwingen, God spreekt dan en hoe Hij wil. (G2-143, G3-82, G4-53, 65)
 - heeft men God door de bijbelteksten toch horen spreken. (G4-60, I2-164)
 - Men komt in de tegenwoordigheid van God te staan. God zal mensen ontmoeten wanneer men Hem daarom bidt. (G1-45, G4-67, 70)
 - Bij beslissingen kan het ook betekenen dat God je de ruimte geeft. (I2-159)
 - o God wil de mens ontmoeten (I2-82)
- De communicatie met God kan op heel verschillende manieren verlopen (I2-80)
 - o Soms is men vanuit de traditie gewend om Gods spreken middels het bijbellezen te ervaren (middels het verstand), het kan ook anders. (I2-85)
 - o Door de stilte anders vorm te geven kan men de stem van God mogelijk wel ontdekken. (G2-144)
 - o God spreekt al of ook op andere manieren. (I2-87, 158)
- In de stilte krijgt men oog voor zaken die men anders niet of minder waarneemt, dat kan met God te maken hebben (I3-68)

Gevolgen van de stilte, verandering / vernieuwing

- Je wordt in de stilte met jezelf en met God geconfronteerd (G2-68)
- Er kunnen schuld en / of verdriet naar boven komen (G1-51, I2-136)
- Vanuit de verdieping van de relatie met God kan je jezelf beter aanvaarden / pijn toelaten (G2-63, 66, 67, 72, I2-136)
- De stilte opent de mens voor de liefde van God (G2-69)
- Men kan iets met God in het reine brengen (G3-46, G4-64)
- Het leven krijgt door de stilte een nieuw perspectief / een andere wending (I1-70, G3-47, I2-139)

¹⁵⁹ indirect ook: G3-41

- Je wordt bemoedigd / ontvangt nieuwe kracht / je ontvangt wat nodig is (I1-18, 65, I2-72, G3-49, 51, G5-26, PO-14, 87)
- Je hoort Gods stem / je ervaart God (G3-48, I3-137)
- De relatie met God wordt ontdekt (G5-86) en verdiept (G3-48, I2-137, G5-86)
- Je vindt vreugde of vrede (I1-71, I2-137)
- Er vindt (een stuk) herstel of verwerking plaats (I1-70, I2-138)
- Heb niet te grote verwachtingen van de stilte, het is in orde als er niets gebeurt en / of het is ook mogelijk dat je pas later een verandering opmerkt (G3-60, 74)

6. Programma

Wel of geen programma

Bij alle georganiseerde Stiltes is er een programma voorhanden (G1-98, G2-181, G3-139, G4-151). Bij de individuele stilte is er bij I2 en I3 een programma voorhanden (I2-182, I3-177), I1 kent geen programma. Voor het gehele programma zijn de betreffende bijlagen in te zien. Hieronder volgt een analyse van de verschillende activiteiten die worden aangeboden.

6.a – Georganiseerde stilte – Activiteiten op het programma

In dit overzicht worden de maaltijden buiten beschouwing gelaten. Uitgebreidere informatie is op de aangegeven plaatsen in de uitwerking van de betreffende interviews te vinden.

Welkom

- G1-102: Welkom met koffie en thee: uitleg van het stilteweekende, huisregels, voorstellingsronde met de vraag: welke verwachtingen heeft men?, daarna: Sabbatviering en korte inleiding op het thema, zingen, om mee te nemen: bijbelverzen over het thema. (G1-117, PO-27, 39, 101)
- G2-184 t/m 195: Begrüßung, informatie, inleiding op het thema, voorstellingsronde, gebed, tekstmeditatie [*niet algemeen over gesproken, wel over bepaalde aspecten (zie opmerking G2-26)*]
 - o G2-276: Dans: er wordt gedanst om dieper de stilte in te kunnen komen (meestal bij de eerste bijeenkomst), aandacht voor de ademhaling, als voorbereiding op de tekstmeditatie:
 - o G2-286: Tekstmeditatie: men krijgt handreikingen om aan de hand van een tekst te mediteren, men krijgt vervolgens nog een impulsblad met handreikingen om in de stilte verder met deze tekst aan de gang te kunnen gaan
- G3-142: Einstimmung und Einführung: praktische zaken (deze ondervangen latere storing van de stilte – daarom ook op papier), uitleg wat er binnen de stilte bij gasten kan gebeuren, ze geeft de tip om zaken die kunnen wachten (bv. ik moet dat nog doen) op te schrijven en vertelt dat de stilte confronterend kan zijn, een voorstellingsronde met de vraag: welke verwachtingen heeft men?, iedereen krijgt waxinelichtje voor op kamer (dit kan als symbool van Christus licht helpen om stil te worden), ze geeft de gasten 2-3 vragen mee de stilte in. NB: voorafgaand wordt nog samen het Avondmaal gevierd (194)
- G4-153: Gemeinsame Einführung: uitleg van organisatorische zaken en hoe het programma eruit ziet en wat de bedoeling is van het stilteweekende, ze geeft handreikingen aan hoe je in de stilte met een bijbeltekst kan omgaan en ze geeft handreikingen mee t.a.v. concentratieoefeningen.

Ontmoetingsmomenten in de groep

- G1-131: Meditatief moment (zaterdag ochtend): zingen, bijbelstudie of meditatie, uitwisseling (PO-70)
- G1-161: Deelmoment (zaterdagavond): zingen (aanbiddingsliederen), uitwisseling
- G1-141: Lectio Divina (zondagochtend): *lectio*: 1-3 bijbelverzen worden voorgelezen, gasten geven aan welk woord hen heeft geraakt, twee vervolgvragen voor de gasten, *meditatio*-

oratio-contemplatio: gasten denken hier in stilte (20 min.) over na, daarna: delen in de groep, gebed (PO-80)

- G1-169: Deelmoment (zondagavond): [dit is van te voren aangekondigd en kan worden voorbereid door de gasten], zingen (aanbiddingsliederen), gebed, elke gast vertelt wat hij of zij heeft meegemaakt en geleerd, de gast brengt een offer, er wordt voor de gast gebeden en mag nog een lied uitkiezen, aan het einde zingt men elkaar de zegen toe, aansluitend (G1-184) is er een gezellig samenzijn, de stilte is nu afgelopen
- G2-203: Bildmeditation (zie opmerking G2-26, ik heb hier wel materiaal over gekregen, zie verder beneden)
- G2: hier is verder in het interview niet specifiek over gesproken, bij de ontvangen materialen is de invulling van de *Tagesrückblick* te vinden, zie verder beneden. (zie G2-218)
- G3-175: Gemeinsame Stille (korte gebedstijd voor het ontbijt en de avondmaaltijd): lied, formuliergebed, moment van stilte, gebedslied
- G3-183: Fürbittegebet (voor de middagmaaltijd): voorbede voor zaken die in de samenleving en de wereld spelen
- G3-199: Tekstbetrachting (zaterdagochtend en -middag): lezen van een bijbeltekst, achtergronden worden gegeven, vragen om de stilte mee in te gaan
- G3-204: Wandeling (zaterdagavond): er wordt niet gesproken
- G3-213: Tagesausklang (zaterdagavond): zingen, voorlezen van een tekst, ook andere vormen zoals bv. een beeldmeditatie of een lied laten horen (er wordt niet gesproken)
- G-229: Gotteslob (zondagochtend):
De voorbereiding: gasten geven aan de diacones door wat zij willen doen, zij bv. kunnen een lied wensen of voorzingen, een tekst voorlezen of een getuigenis geven.
De viering: lied, lezen van een Psalm, gebed, dan krijgen gasten via een teken de mogelijkheid voor hun inbreng, meditatie of uitleg, samen bidden van het Onze Vader, men zegent elkaar, zegenlied
- G3-250: Ausklang (tijdens het koffiedrinken zondagmiddag): mogelijkheid met elkaar te praten, zegen voorafgaand aan vertrek
- G4-168: Tagzeitgebete (zaterdag voor de maaltijden): volgens de klassieke gebedstijden van de Evangelische Landeskirche, viering voor liturg en gemeente: lied, formuleren gebed, bijbeltekst ('s ochtends en 's avonds een Psalm, 's middags een tekst uit de bergrede), lorte uitleg, stilte, gebed, zegen, lied
- G4-183: Geistlicher Impuls (tijdens de ochtenden): lezen van een bijbeltekst (vgl. de opmerking bij 263), korte uitleg over de achtergrond, concentratieoefening, men gaat zelf vervolgens in stilte met de tekst verder
- G5-15: Vieringen (drie per dag, voor medewerkers, gasten en mensen uit het dorp): er bestaat een vaste liturgie met veel ruimte voor stilte, de vieringen maken de vaste structuur uit bij de Spil: lied, tekst en overweging van de tekst in stilte, gebedstijd met ruimte voor stilgebed,
- G5-61: Leermomenten: tijdens de vijfdaagse (stilte)retraites wordt er dagelijks een vieringmoment vervangen door een leermoment, waarin een moment van viering is verwerkt: er wordt bv. een nieuwe gebedsvorm toegelicht, toegepast en in de viering geïntegreerd
- G5-54: Gesprek (dagelijks): begeleidingsgesprek
- G5-68: Afsluiting: aan het einde is er een gesprek in de groep, gezamenlijke terugblik op de retraite

Individuele stilte – Activiteiten op het programma

In dit overzicht worden de maaltijden buiten beschouwing gelaten. Uitgebreidere informatie is op de aangegeven plaatsen in de uitwerking van de betreffende interviews te vinden.

I2 en I3:

Bij zowel I2 als I3 ontvangen de gasten een map of boekje met handreikingen voor de stilte.

- I2-185: Kennismakingsgesprek (bij aankomst op maandagochtend): praktische zaken worden vermeld, de gast wordt wegwijs gemaakt, er wordt gezegd dat hij hun begeleider is en kennismaking, in het inhoudelijke deel van het gesprek (eerste begeleidingsgesprek) wordt er besproken hoe de gast de retraite gaat invullen
- I2-205: Dagopening (elke ochtend, voor alle gasten en medewerkers): moment van stilte, lied, lezen bijbeltekst, toelichting, moment van stilte, gebed
- I2-213: Bijbelbespreking (woensdag- en vrijdagochtend, retraitegasten mogen hier aanschuiven bij de herberggasten): lied of liederen, lezen van een bijbeltekst, vragen, gesprek, ene keer is het meer een bijbelstudie en een andere keer meer een geloofsgesprek
- I2-182: Dagsluiting: Men kan meedoen aan de dagsluiting voor de herberggasten.
- I2-227: Afsluitend gesprek (vrijdagochtend): dit gesprek is een aanbod, de meesten maken hiervan gebruik, terugblik op de retraite, inhoudelijk en praktisch, er wordt nog een gebed aangeboden
- I3- 180: Ontvangst en afsluiting: een vrijwilliger (gastvrouw, -heer) begeleidt hen naar de kamer bij aankomst en neemt de tijd met hen te spreken, het zijn informele gesprekken.
- I3-187: Ochtendgebed (elke ochtend voor het ontbijt, m.u.v. zondag, dit is voor alle gasten): lied, Psalm (afwisselend door gemeente en liturg) gelezen, moment van stilte, tekst van de dag (oecumenische leesrooster), lied
- I3-196: Avondgebed (op dinsdag en vrijdag is er een andere invulling voor dit moment): dit wordt verzorgd door de gastvrouw of -heer van de retraite
- I3-201: Zegenbededienst (dinsdagavond), twee pastores bidden voor elkaar en zegenen elkaar, daarna kunnen gasten naar voren komen om voor zich te laten bidden en zich te laten zegenen
- I3-211: Vesper (vrijdagavond): *Ik heb verzuimd hiernaar te vragen.*

I1:

Bij I1 ligt het tijdstip van de middagmaaltijd vast, hoewel men ook kan kiezen voor alleen ontbijt of men kan kiezen om te vasten. In beide gevallen vervalt de middagmaaltijd met de zusters dan. (152) Het ontbijt en het avondeten neemt men, al naar gelang men hiervoor heeft gekozen, op eigen gelegenheid. (170) Men is wel uitgenodigd voor de gebedsmomenten van de zusters. (154)

- I1-158: Ontvangst: bij aankomst maakt de diacones de gasten wegwijs in huis, ze geeft aan dat ze een gesprek met haar kunnen hebben, ze vertelt over het werk van het Zendings-Diaconessenhuis, verwijst naar de bijbelstudie, ze verwijst naar de gebedsmomenten van de zusters en naar de informatie op de kamer van de gasten.
- I1-218: Bijbelstudie (maandagmiddag, voor mensen uit de omgeving): Dit wordt verzorgd door een diacones. Dit is niet altijd passend, omdat men meestal op maandagmiddag aankomt.
- I1-164: Afsluiting: De diacones neemt afscheid van de gast, er is geen formeel afsluitend gesprek, de gasten krijgen nog een steentje met een bijbeltekst mee naar huis.
- I1-183: Gebedsmoment van de diaconessen (de gast mag aansluiten bij dit moment van de zusters, 18.30 uur): de invulling van de liturgie sluit aan bij het kerkelijk jaar

6.b Facultatieve activiteiten

De facultatieve activiteiten worden samen uitgewerkt. De facultatieve activiteiten worden door de gasten individueel ingevuld. Over het algemeen geldt ook dat er geen begeleiding bij aanwezig is, tenzij anders aangegeven (zoal bv. bij de begeleidingsgesprekken).

I1

- I1-195: Gesprek: De diacones biedt de gasten een gesprek aan. Niet iedereen wil dat. Wanneer zij merkt dat mensen het moeilijk hebben nodigt ze hen hier voorzichtig toe uit.

- I1-190: Artikelen om te lezen: de diacones heeft een aantal pastoraal-thematische artikelen die ze de gasten geeft om te lezen
- I1-207: Schrijven: De diacones geeft af en toe de tip (als het aansluit) om iets op te schrijven, dat kan van je afschrijven zijn of om dingen op een rijtje te zetten.
- I1-217: Kerkdienst: In het dorp zijn er kerkdiensten, een maal in de maand is er in het Zendings-Diaconessenhuis een themadienst.
- I1-224: Lied / Muziek (om op cd te luisteren): dit wordt soms gedaan
- I1-235: Gebedsweg en Kruis: in de tuin staan een aantal beelden in de vorm van een gebedsweg
- I1-242: Bibliotheek
- Stiltewandeling, zie G3-211
- Creatieve avond: één keer per maand wordt er een creatieve avond georganiseerd waarbij ook individuele gasten uitgenodigd zijn (*informatie van toegezonden materiaal*)

I2

- I2-268: Bibliotheek
- I2-242: Map: alle retraitsgasten ontvangen een map met handreikingen voor de stilte

I3

- I3-231: Wandelingen: wandelingen die in het weekeinde wel eens door de dienstdoende pastores worden aangeboden: stiltewandelingen die samen met de herstelgasten kunnen worden gelopen, wandeling op basis van de levensparels en aan de hand van een boekje (deze wandeling wordt voor de herstelgasten aangeboden maar kunnen naderhand ook de retraitsgasten doen)
- I3-254: De Kapel: De retraitsgasten krijgen een sleutel van de kapel zodat ze daar altijd naar toe kunnen
- I3-258: Boekenkast

G1 (bij onderstaande zaken bestaat een overlap met de activiteiten bij I1)

- G1-193: Werken met creatieve materialen: Gasten kunnen gebruik maken van eenvoudige creatieve materialen, er is een blad met tips voorhanden.
- G1-206: Schrijven: In het verleden gaf men een gast nog wel eens een tip om zelf een Psalm te schrijven of een gebed te schrijven.
- G3-211: Wandeling: Er is een routebeschrijving beschikbaar voor een stiltewandeling door het Amerongse Bos: 3 of 5 km (PO-59)
- G3-217: Gebedsweg (zie hierboven onder I1) (PO-66)
- G3-222: Artikelen: Op een tafel liggen voor de deelnemers een aantal artikelen bereid om mee te nemen: Het Strijdgebed, Tips voor de stilte, hoofdstukken uit boeken en bijbelteksten over het thema.
- G3-230: Gebedsmoment van de diaconessen(zie hierboven onder I1)
- G3-234: Bibliotheek

G2

- G2-294: Werken met creatieve materialen: soms geeft de diacones een specifieke opdracht
- G2-304: Schrijven van een gebed: Dit wordt in aansluiting op het thema gedaan, zie in de uitwerking van het interview.
- G2-310: Wandeling: Er zijn twee wegen aangelegd op het terrein. Van de Onze Vader-weg bestaat een beschrijving. Aan het einde van de weg is een kapel waar een wiel met de verschillende bedes is. En er is een Hirtenweg met beelden van God als herder.

G3

- G3-264: Een map met teksten en gebeden: de diacones heeft een map met verschillende teksten gemaakt, deze map ligt ergens en de gasten kunnen hier teksten uit meenemen.
- G3-269: Stenen in de tuin met bijbelverzen: Bij deze stenen kunnen de gasten stil zijn. Men kan hier een wandeling van maken.

- G3-271: Buttons: zwijgen / S: gasten kunnen wanneer ze op het terrein onderweg zijn deze button opspelden, diaconessen (en anderen) weten dan dat deze gasten zwijgen en niet willen worden aangesproken.

G4

- G4-222: Werken met creatieve materialen: Hier wordt op zich geen instructie bij gegeven, wel wordt in de begeleidende gesprekken soms een tip gegeven om iets te tekenen.
- G4-92: Schrijven: Er wordt wel de suggestie gedaan om een brief aan God of jezelf te schrijven, later stuurt de respondent de brief naar de gast met de opdracht te kijken waar men dan staat. Of ze geeft de opdracht te schrijven waar men over een bepaalde periode zou willen zijn.
- G4-228: Gebedsweg: Sinds kort is er een gebedsweg, er is een boekje bij gemaakt waarin de 10 verschillende stations worden toegelicht (zie in de uitwerking: 238)
- G4-251: Wandeling: Er wordt bij bepaalde stiltegroepen een wandeling gemaakt, de diacones loopt mee. Er wordt niet gesproken.
- G4-267: Artikelen: Soms geeft ze aan een gast een artikel mee om te lezen, ze tekent erbij aan dat dit niet voor alle gasten een geschikte manier is om de stilte te verdiepen (anders bv. lied, wandelen en bijbelvers telkens herhalen)

G5

- G5-20: Viering met zusters van de Priorij Emmaüs

Vragenlijst Lectio Divina

Deze vragenlijst ten aanzien van Lectio Divina is alleen met respondent G1 en G4 besproken. Bij de andere respondenten was dit niet aan de orde. Wat betreft G1 is het hierboven al verwerkt (G1-144). Dit is (voor zowel G1 als G4) in het onderzoeksdocument verwerkt onder activiteiten op het programma (5.3.6).

G4-273

Voordelen

Het is een vorm die men snel kan aanleren. Je kan eenvoudig leren hoe je stilte kan vormgeven. Het is een laagdrempelige vorm die goed past in de brede protestantse traditie.

Methode

Allereerst wordt er begonnen met een lichamelijke oefening, een concentratieoefening, om innerlijk rustig te worden en je op het hier en nu te concentreren. Deze oefening helpt de gasten ook straks in de stilte om, wanneer de gedachten afdwalen, je weer te kunnen concentreren. Er wordt verteld dat je geduldig mag zijn met jezelf, je hoeft jezelf niet te veroordelen.

De tekst wordt heel langzaam gelezen. Dan legt ze de onderdelen lectio - oratio - meditatio - contemplatio uit, daarbij geeft ze aan dat de onderdelen vloeiend in elkaar over kunnen lopen. Er wordt geen tijdsplanning gegeven. Dan worden de gasten in de stilte gezonden en gaan ze zelf met de rest van de Lectio Divina aan de slag.

Tekst

Wanneer een Psalm wordt genomen kan je met weinig verzen de Lectio Divina doen. Zij gebruikt ook langere tekstperikopen en zelfs hele hoofdstukken uit de bijbel. Dan wordt de hele tekst een paar maal langzaam gelezen tot een bepaald woord, een halve vers, een vers of een beeld wordt opgeroepen. Dan gaat het erom hierbij te blijven tijdens de Lectio Divina.

Materialen die ik ter inzage heb ontvangen

I1

- Lectuur die de gasten kan worden aangereikt ten aanzien van de volgende thema's: bijbellezen / gebed, identiteit, grenzen / kiezen, relaties, lijden / moeite / verdriet, vergeving (een deel van de artikelen is afkomstig van www.groeimagazine.nl)

- Muziek op CD, voorbeelden
- I2
- "Informatie voor retraitegasten in de Herberg": praktische informatie die de gasten voorafgaand aan de retraite thuis krijgen gestuurd. Met informatie over: aankomst, begeleiding, programma, maaltijden, omgeving, financiën, diversen, klachten, privacy reglement en het programmaoverzicht.
 - Map met materiaal dat elke retraitegast krijgt bij aankomst in de Herberg. In de map zijn de volgende onderdelen opgenomen:
 - Welkom op de Pietersberg: Een korte inleiding op een week in stilte.
 - De Kapel: informatie over de dagopening en het individuele gebruik van de kapel.
 - De poster in de kapel: Enkele gedachten ter inspiratie ten aanzien van het schilderij van de verloren zoon van Rembrandt.
 - Mediteren kun je leren: Handreiking uit het boek "Op het spoor van meditatie – biddend luisteren naar Gods Woord" van Jos Douma. De uitleg doet denken aan de Lectio Divina.
 - Stil zijn: citaat
 - Slechts in uw stilte: Gedicht van A.F. Troost
 - Dagboek Pelgrimsnotities: uitnodiging om gedurende de retraite een dagboek bij de houden. Dhr. Grobbe reikt dit, al naar gelang wat er tijdens de begeleidingsgesprekken naar voren komt, ook als tip aan. Het helpt veel mensen om dingen op te schrijven. (2.a.i.2., 14.47)
 - Wandelen: Inspiratie ten aanzien van wandelen. De wandelroutes die worden aangeboden zijn bestaande wandelroutes. (2.a.i.2., 14.47)
 - Wortelen: Inspiratie (vanuit de biologie en vanuit de bijbel) ten aanzien van Bomen, wortels en takken.
 - Het ga je goed: Gedicht
 - Gods leiding in je leven: Leestekst ter overdenking.
 - Het Onze Vader: Een voorbeeld hoe je het Onze Vader als leidraad kunt nemen voor je persoonlijke gebed.
 - Stilte en gebed: Verschillende korte (bijbel)teksten ter inspiratie.
 - Cartoon
 - Krantenartikel: De Kastanje bij de pastorie
- I3
- [niets ontvangen]
- G1
- Tips voor stilte
 - Het Strijdgebed
 - Twee hoofdstukken uit het boek "Zie uw koning komt! Opleiding tot koningschap" van Frans Th. Horthuis.
 - Gids bij de gebedsweg
 - Creatieve Ideeën voor in de stilte
- G2
- Ankommen und Infos
 - Programma "Tage der Stille", Mai 2009
 - Tagesrückblick (3 keer): verschillende onderdelen van avondmoment in de groep: bijvoorbeeld dans, lied, oefening, gebed, lied, gesprek, lied, tekst, zegen (G2-218)
 - Betend Mensch sein - Theoretischer Impuls
 - Beten mit einem Bibeltext: korte algemene inleiding

- Beten mit einem Bibeltext Raster: korte omschrijving / inleiding, methodiek met uitleg hoe je je zintuigen kan gebruiken, hoe je met een persoon in de tekst in gesprek kan gaan, hoe je de tekst op je in kan laten werken, hoe je jezelf in de tekst kan plaatsen
- Beten mit einem Bild: uitleg volgens methodiek (*dit wordt gebruikt in de Noviatsschuling*)
- Meditative Gebete: uitleg
- Wahrnehmung: uitleg en voorbeelden van waarnemingsoefeningen
- Impulsblatt
 - o Adam im Gedanken Gottes: uitleg, Wiederholungsgebet, tekst: Christus, das Bild Gottes
 - o Beim Namen gerufen: bijbeltekst, handreikingen om aan de hand van deze tekst te mediteren, handreikingen om te mediteren aan de hand van je naam, uitleg Wiederholungsgebet, citaten om te overdenken
 - o Schöpfung: in de natuur bidden: uitleg, citaat, lied, Ps. 8, suggesties
 - o Beten mit einem Bibeltext und Symbol: uitleg, twee bijbelteksten, suggestie
 - o Daseins-Gebet: citaten, oefeningen en voorbeelden om te bidden
 - o Heilung der gekrümmten Frau: bijbeltekst Luk. 13:10-17, beschrijving, gebed
 - o Impulsblatt zu Ex. 4: bijbeltekst, suggesties om middels de tekst te bidden, sms aan God, korte tekst H. Nouwen
 - o Innehalten (twee keer):
 - begripsverklaring, bijbelse bezinning, gebed, beeldmeditatie, persoonlijke stilte
 - uitleg bidden aan de hand van een beeld, uitleg bidden aan het hand van Matt. 11:28, gebed, vragen, citaat
- Übungen: handreikingen en oefeningen mbt het thema Aufstehen
- Kreative Einzelaufgabe (twee keer):
 - o Nimm sein Bild in dein Herz: uitleg meditatie en creatieve verwerking, vragen
 - o Einzelaufgabe: creatieve opdracht rond levensweg en Gods weg met mij

NB: *Opvallend aan de teksten is dat ze in actieve taal zijn geschreven: in de ik vorm en in de tegenwoordige tijd.*

G3

- Programma voor stilteweekende april 2014 (G3-139)
- Praktische Hinweise zum Stille-Wochenende (dit blad wordt op de eerste avond aan alle gasten uitgedeeld, vgl. G3-145): huishoudelijke mededelingen, tip om dingen op te schrijven in de stilte (zaken die je nog moet doen), als je het moeilijk hebt kan je een gesprek aanvragen; je kan dan bij de maaltijd een briefje onder het bord van de respondent neerleggen, korte uitleg: je hoeft niets - je mag er gewoon zijn, uitleg over gang van zaken bij het Gotteslob op zondagmorgen, aanbod om met muziek te worden gewekt, gebed
- Schweigen: tekst uit Taizé over zwijgen
- Einführung in Sinn und Praxis der Stille: uitleg dat we stilte nodig hebben, maar dat stilte ook gevaarlijk kan zijn - er kunnen zaken naar boven komen die anders onderdrukt worden en de duivel kan ons aanklagen (tip: schrijven en met iemand bespreken, bidden), bij God mag je zijn zoals je bent

G4

- Folder 2014 Gästehaus Sonneck
- Folder
 - o Mit Maria durch die Adventszeit, Innehalten -Auszeit für mich (dec. 2013)
 - o Oasentage
- Programma Oasentag met uitleg Lectio Divina en bijbeltekst
- Gebetsweg auf dem Hebronberg; brochure met bijbeltekst en citaat bij elk van de tien staties

G5

- [niets ontvangen]